Aldeboarn De Deelen

een integrale gebiedsvisie 2030-2050

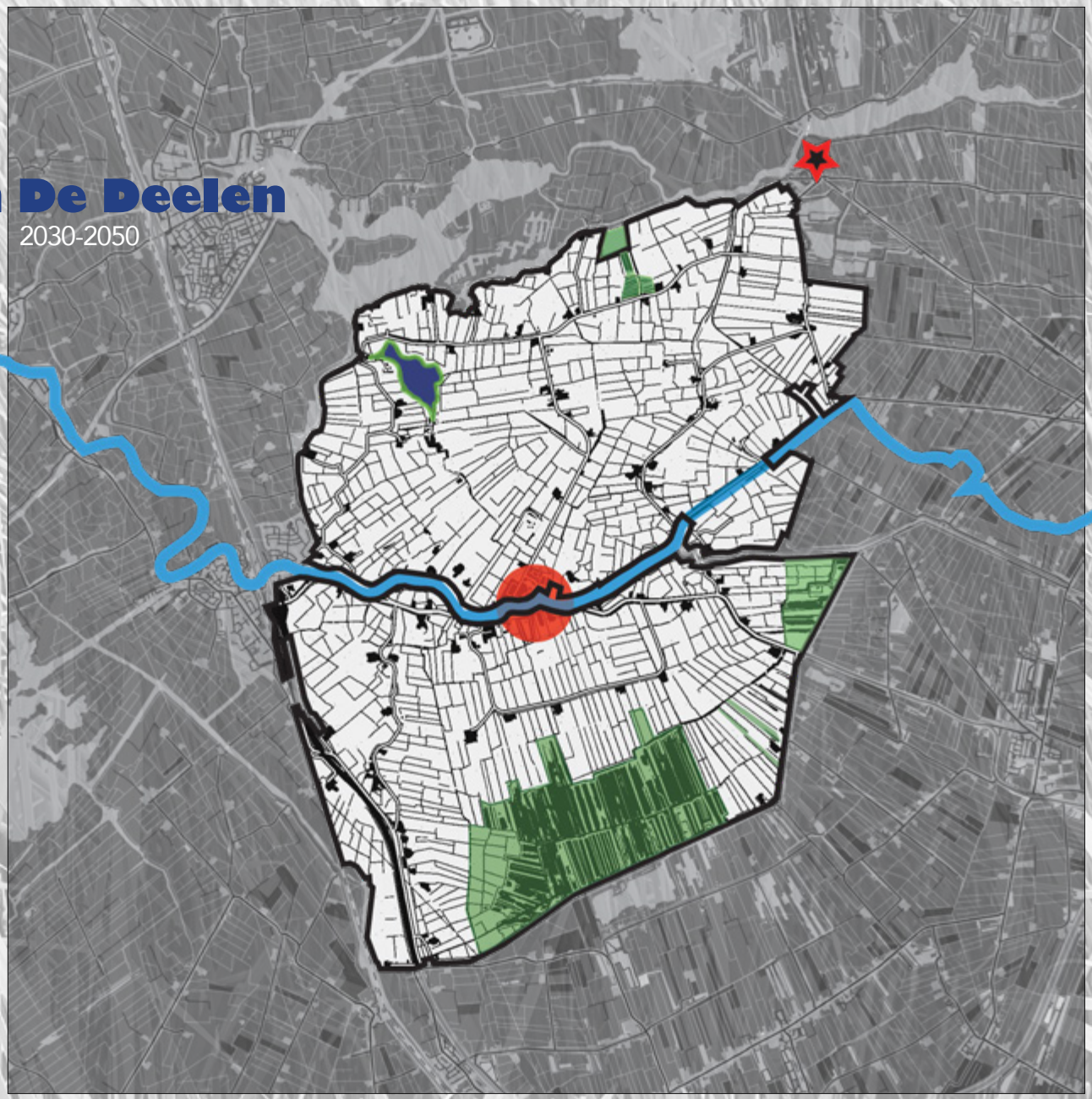

KOERSDOCUMENT 2030 2050

Gebiedscommissie Aldeboarn-De Deelen, Aldeboarn, 13 december 2023

voorwoord

Het landelijk gebied rond Aldeboarn kenmerkt zich door rust en ruimte met vergezichten over groene graslanden. Een agrarisch gebied ten voeten uit in het hart van Fryslân, met het laagveenreservaat De Deelen in het zuiden en de Soarremoarre in het noorden. 'In machtich plakje', volgens (oud) bewoners van it Eilân en Goaiingahuzen[*].
Ook een landschap met historie. Al in een ver verleden ging het landschap rond Aldeboarn op de schop om er turf te winnen voor brandstof. Na WO II volgde m.b.v. de Marshallhulp de eerste ruilverkaveling in het Swettegebied. Doel: een productievere landbouw zonder de geregelde overstromingen die het gebied teisterden. In de jaren 70-80 volgden ruilverkaveling en peilverlaging rondom De Deelen en afgelopen decennia werd het gebied met nieuwe landinrichtingen optimaal voor de landbouw ingericht.

Nu komen nieuwe uitdagingen op het gebied af. In 2015 werd de provinciale Veenweidevisie vastgesteld met als opgave om door peilverhoging de bodemdaling te verminderen. Op initiatief van burgers en boeren ging daarop in december 2016 ons gebiedsproces in Aldeboarn - De Deelen (ADD) van start. De initiatiefnemers wilden deze opgave aangrijpen als een kans voor het gebied. Sterker nog, als een impuls om de vitaliteit, kwaliteit en identiteit van ADD te versterken. Tot op de dag van vandaag vormt deze ambitie het fundament voor het gebiedsproces. De opgaven die er vanuit het Veenweideprogramma 2021-2030 en het Nationaal Programma Landelijk Gebied (NPLG, 2022) inmiddels zijn bijgekomen hebben deze overtuiging nog versterkt: gebruik momentum en middelen om met elkaar – boeren, burgers en overheden - te investeren in de toekomst van ADD.

*. Goaiingahuzen, ferhalen fan (ald)bewenners, Auck Peanstra en Anne Peenstra, Afûk 2016.

Anno 2023 is ADD een praktijkvoorbeeld van de integrale gebiedsgerichte aanpak – precies zoals het NPLG beoogt – vanuit de logische gedachte: koppel opgaven aan elkaar. In ADD gaan we nog een stapje verder. We beperken ons niet tot het groenblauwe domein, maar betrekken ook de bouwopgave bij de gebiedsontwikkeling, net als energietransitie en infra, recreatie & toerisme, biodiversiteit, landschap en cultuurhistorie. Dat is ongebruikelijk, maar ligt voor de hand als je inzet op een economisch, ecologisch en sociaal-maatschappelijk vitaal landelijk gebied.

Bij de lancering van het NPLG zei (demissionair) premier Rutte: "We staan voor de derde grote verbouwing van Nederland", daarmee verwijzend naar de eerdere grote transities die ons land doormaakte: de wederopbouw en de ruilverkaveling. Het beeld van de verbouwing is goed gekozen: nu staan we voor de aanpassing van het landelijk gebied aan klimaatverandering en herstel van natuur en biodiversiteit, met perspectief voor een duurzame landbouw. En we weten allemaal wat een verbouwing inhoudt. Een tijdje staat ons dagelijkse leven op z'n kop, is er sprake van breken, stof, noodvoorzieningen etc. Maar elke verbouwing draagt ook de belofte in zich dat we straks weer een hele tijd vooruit kunnen en, als we het goed hebben gedaan, kunnen genieten van ons 'nieuwe huis'. Dat is waar we ons voor inzetten: we gaan Aldeboarn-De Deelen weer klaar maken voor de toekomst. In dit koersdocument zetten we de lijnen uit hoe we deze ambitie willen waarmaken. We hopen dat provincie, waterschap, gemeenten en Rijk er samen met ons de schouders onder willen zetten.

Piet Dijkstra, voorzitter Gebiedscommissie Aldeboarn–De Deelen

watersysteem De Mieden-Gersloot, ADD-Zuid

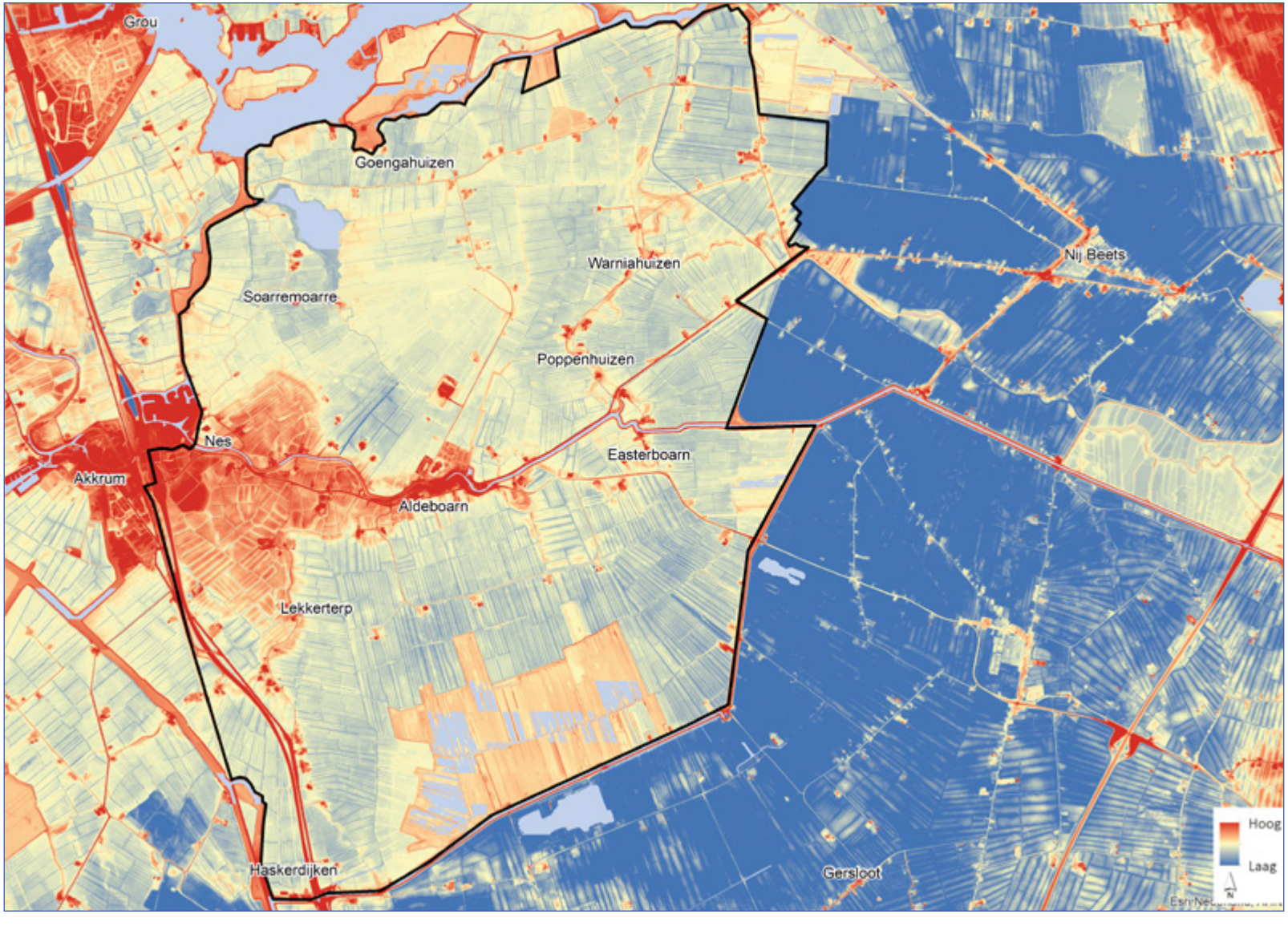

AHN-hoogtekaart Aldeboarn-De Deelen

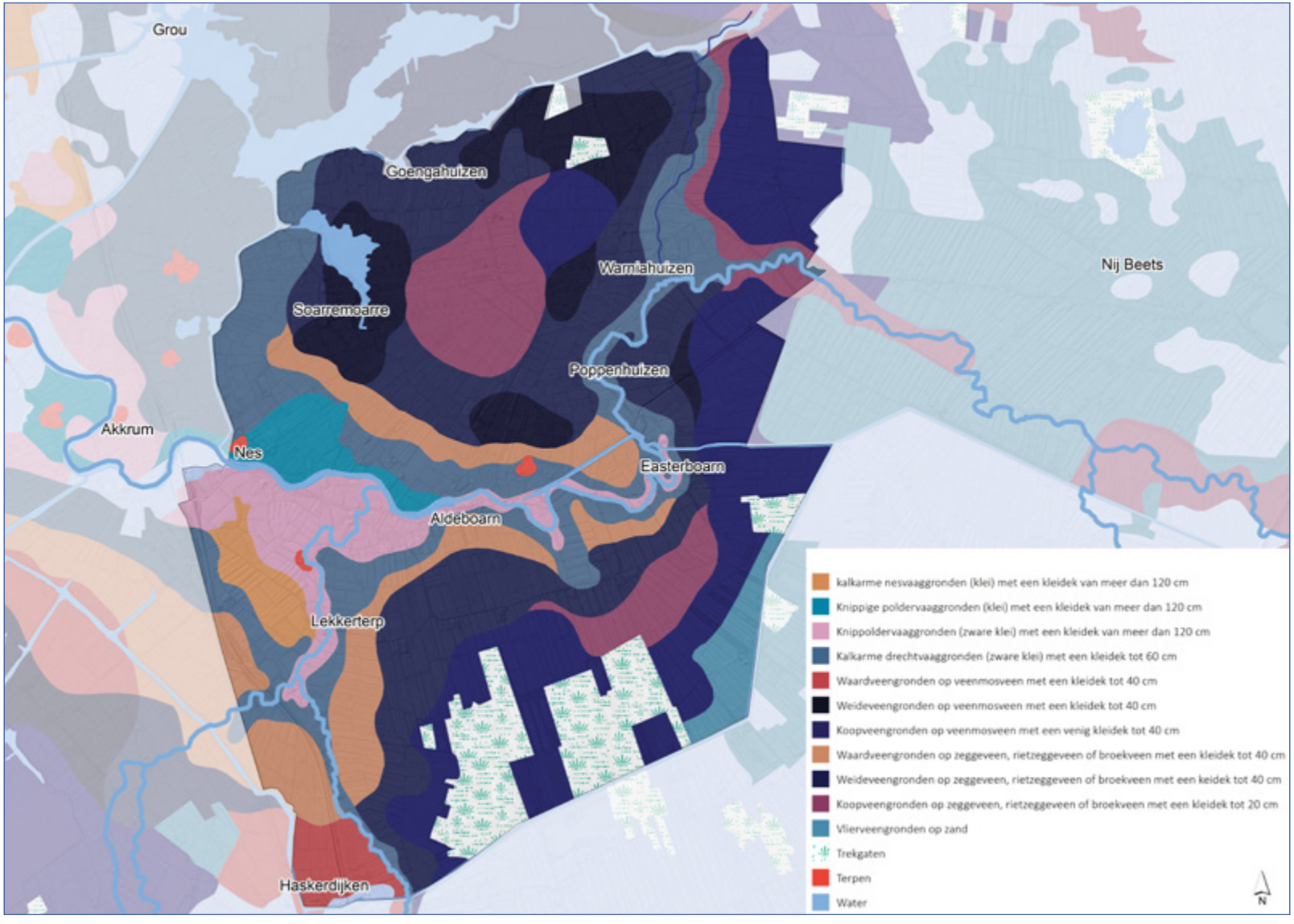

bodemkaart Aldeboarn-De Deelen

weidevogelkerngebied Soarremoarre, ADD-Noord

spinnenkopmolen langs de Wijde Ee, ADD-Noord

Aldeboarn

Natura 2000 De Deelen, ADD-Zuid

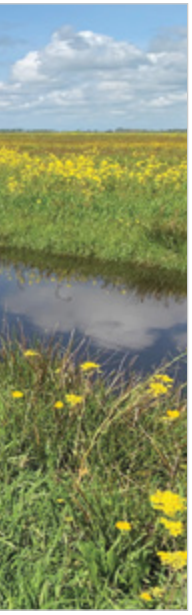

inhoudsopgave

inleiding
1.1. Gebiedsproces Aldeboarn–De Deelen
1.2. Koersdocument
1.3. Uitgangspunten
1.4. Leeswijzer

kenmerken en huidige situatie
2.1. Landbouw
2.2. Natuur en biodiversiteit
2.3. Cultuurhistorie en landschap
2.4. Wonen
2.5. Leefbaarheid
2.6. Recreatie & toerisme
2.7. Duurzame energie
2.8. Overige economische dragers/activiteiten

opgaven en ambities
3.1. Klimaat
3.2. Water
3.3. Natuur en biodiversiteit
3.4. Landbouw
3.5. Leefbaarheid

zoektocht naar nieuw evenwicht
4.1. Groenblauwe gebiedskwaliteiten
4.2. Economie
4.3. Leefbaarheid
4.4. Dynamisch evenwicht

visie
5.1. Visie op groenblauwe functies
5.2. Visie op rood, recreatie & toerisme en energie
5.3. Ruimtelijke visie op ADD

van visie naar uitvoering
6.1. Niet één gebiedsplan, maar een gebiedsproces
6.2. Vervolgfasen
6.3. Benodigde projectorganisatie
6.4. Financiën
6.5. Aandachtspunten voor het proces
6.6. Bredere context

bronnenlijst

bijlagen
bijlage 1: ter inspiratie
bijlage 2: flankerend instrumentarium

1.1

gebiedsproces Aldeboarn-De Deelen

Eind 2016 is in Aldeboarn-De Deelen (ADD) een gebiedsproces gestart op initiatief van burgers en boeren: Stichting Beekdallandschap Koningsdiep | de Nije Boarn en Gebiedscoöperatie It Lege Midden. Aanleiding vormde de provinciale Veenweidevisie uit 2015, die als doel had om door peilverhoging de bodemdaling te verminderen. Al snel hebben beide partijen de opgave verbreed en aangevuld met eigen ambities. In de periode 2021-2023 zijn hier de opgaven uit het Veenweideprogramma 2021-2030 (VP 21-30) en het Nationaal/Frysk Programma Landelijk Gebied (NPLG/FPLG) bijgekomen. Een omvangrijk pakket en er moet veel gebeuren. Maar dat wordt in ADD niet alleen gezien als probleem, maar ook als kans.

De insteek van het gebiedsproces is om de vitaliteit, kwaliteit en identiteit van ADD te versterken. Het veranderingsproces zal lastig zijn en passen en meten vergen, maar het beoogde resultaat is een gebied waar komende generaties goed mee uit de voeten kunnen. En bovendien, niets doen is geen optie. Voortgaande bodemdaling zal leiden tot funderingsschade, tot sterk toenemende maatschappelijke kosten en - voor een deel van de agrariërs in ADD – langzaam 'achteruit boeren'. Klimaatverandering en oxidatie van het veen vragen om aanpassing van het watersysteem; de achteruitgang van biodiversiteit en de kwaliteit van de natuur vragen om actie; toenemende vergrijzing vraagt om meer zorg en passende huisvesting en, last but not least, het huidige productiemodel van de melkveehouderij staat onder druk en vraagt om nieuwe manieren van doen.

Vanaf de start is de insteek om als gebied zelf regie te voeren over de veranderingen die plaats moeten gaan vinden. Op het fundament van dit bottom-up gebiedsproces hebben Gedeputeerde Staten van Fryslân in 2021 een brede gebiedscommissie geïnstalleerd, met als opdracht een ontwerp integraal gebiedsplan voor ADD te ontwikkelen. De gebiedscommissie adviseert Gedeputeerde Staten en het Dagelijks Bestuur van Wetterskip Fryslân over het gebiedsproces, over de producten die dat oplevert en de instrumenten die dat vraagt.

1.2 koersdocument

Dit koersdocument, opgesteld onder verantwoordelijkheid van de gebiedscommissie Aldeboarn-De Deelen, is het resultaat van een intensief proces waarbij tegelijkertijd van bovenaf en van onderop wordt gewerkt. Gebiedspartijen en overheden (provincie, waterschap, gemeenten) werken van meet af aan samen aan een duurzaam toekomstperspectief voor ADD. Maar het is ‘het gebied’ dat deze integrale visie voor ADD aan de overheden aanbiedt, met het verzoek er verder samen uitvoering aan te geven.

Deze ontwikkelingsvisie steunt op tal van bijeenkomsten, onderzoeken, pilots, projecten, notities en werkboeken over diverse onderwerpen: de vrucht van werken in ADD de afgelopen jaren (zie kader op de volgende pagina). Deze ‘bouwstenen’ vormen mede de basis voor de uitgangspunten die in deze visie beschreven worden. Het koersdocument biedt houvast voor de verdere gebiedsuitwerking en fungeert dus als paraplu voor het verdere gebiedsproces.

overzicht bouwstenen

Romsicht, een ruimere kijk op veenweide (Initiatiefnemers, 2017)
Casestudy Aldeboarn-De Deelen (Initiatiefnemers en provincie, 2019)
Cultuurhistorische verdieping Aldeboarn-De Deelen (Jeroen Wiersma, 2022)
Werkdocument ADD-Zuid (Altenburg &Wymenga, 2021)
Verkenning bouwstenen rood-energie-recreatie & toerisme voor het integraal gebiedsplan Aldeboarn-De Deelen (H+N+S landschapsarchitecten, 2022)
Optimalisatiescenario en het voorlopig ontwerp van een klimaatbestendig watersysteem in ADD Zuid (Coördinatieteam ADD, 2023)
Gebiedsofferte Aanvalsplan Grutto Aldeboarn-De Deelen Noord (Squarewise i.s.m. intiatiefnemers en boeren, 2023)

1.3

uitgangspunten

Vitaal en leefbaar platteland

Als gevolg van de maatschappelijke opgaven zullen de omstandigheden op het gebied van natuur, water en klimaat verbeteren, maar zal het perspectief voor de gangbare landbouw in ADD afnemen. Dat zet de economische vitaliteit en daarmee de leefbaarheid van het gebied onder druk. Er is grote zorg dat deze veranderingen zonder regie en sturing zullen leiden tot uitholling van het platteland. Dat kan voorkomen worden als je je hiervan bewust bent, als je proactief handelt en dit momentum aangrijpt om samen de condities te scheppen die kunnen leiden tot brede welvaart: een vitaal en leefbaar ADD - voor nu en voor toekomstige generaties, voor de mens, het landschap en de flora en fauna.

op de dijk rond De Deelen

Integrale op het gebied gerichte aanpak

Om aan de opgaven uit het VP21-30 en het NLPG/FPLG te kunnen voldoen is een actieve herinrichting van ADD nodig. Dat biedt de kans om ook andere opgaven en gebiedsambities in te vullen. Het zwaartepunt ligt op landbouw en groenblauwe functies, maar wonen, recreatie & toerisme, energie, biodiversiteit, landschap en cultuurhistorie worden meegenomen. Dit koersdocument schetst een integraal beeld van mogelijke nieuwe ontwikkelingen. Het is zeer wenselijk om alle functies en vormen van grondgebruik in samenhang uit te werken in plannen die uiteindelijk geborgd kunnen worden in beleid van verschillende overheden (Omgevingswet, Waterwet, etc.). Deze integrale visie op de fysieke leefomgeving past binnen de denkwijze van de nieuwe Omgevingswet, waarin integraliteit een belangrijk speerpunt is.

Korte en lange termijn perspectief: 2030 en 2050

Het VP 21-30 en het NPLG/FPLG hebben 2030 als horizon. De opgaven die daaruit voortvloeien zijn soms concreet (bv. de KRW-doelen) en behoeven soms nog verdere specificatie (zoals stikstof). Dit koersdocument zet er het perspectief voor 2050 naast. In zekere zin is 2030 'straks' en we weten dat er wat betreft de groenblauwe functies nog meer opgaven in het verschiet liggen. Wij vinden het wenselijk om voorwaarden te scheppen voor de lange termijn en ons te richten op een generatie verder. 2050 is ook een meer passende horizon voor zaken als energie en wonen.

Het koersdocument wil houvast bieden waarop gebiedspartijen stappen kunnen zetten richting de toekomst. In de wetenschap dat nog veel kennis en opgaven in beweging zijn, zullen dit deels stappen in onzekerheid zijn. Op basis van de huidige kennis geeft deze visie richtlijnen voor verdere uitwerking. Periodiek zal gekeken worden of herziening van de visie nodig is. Het is echter onwenselijk om gemaakte afspraken bij elke verandering (qua opgaven en / of wetenschappelijke inzichten) aan te passen.

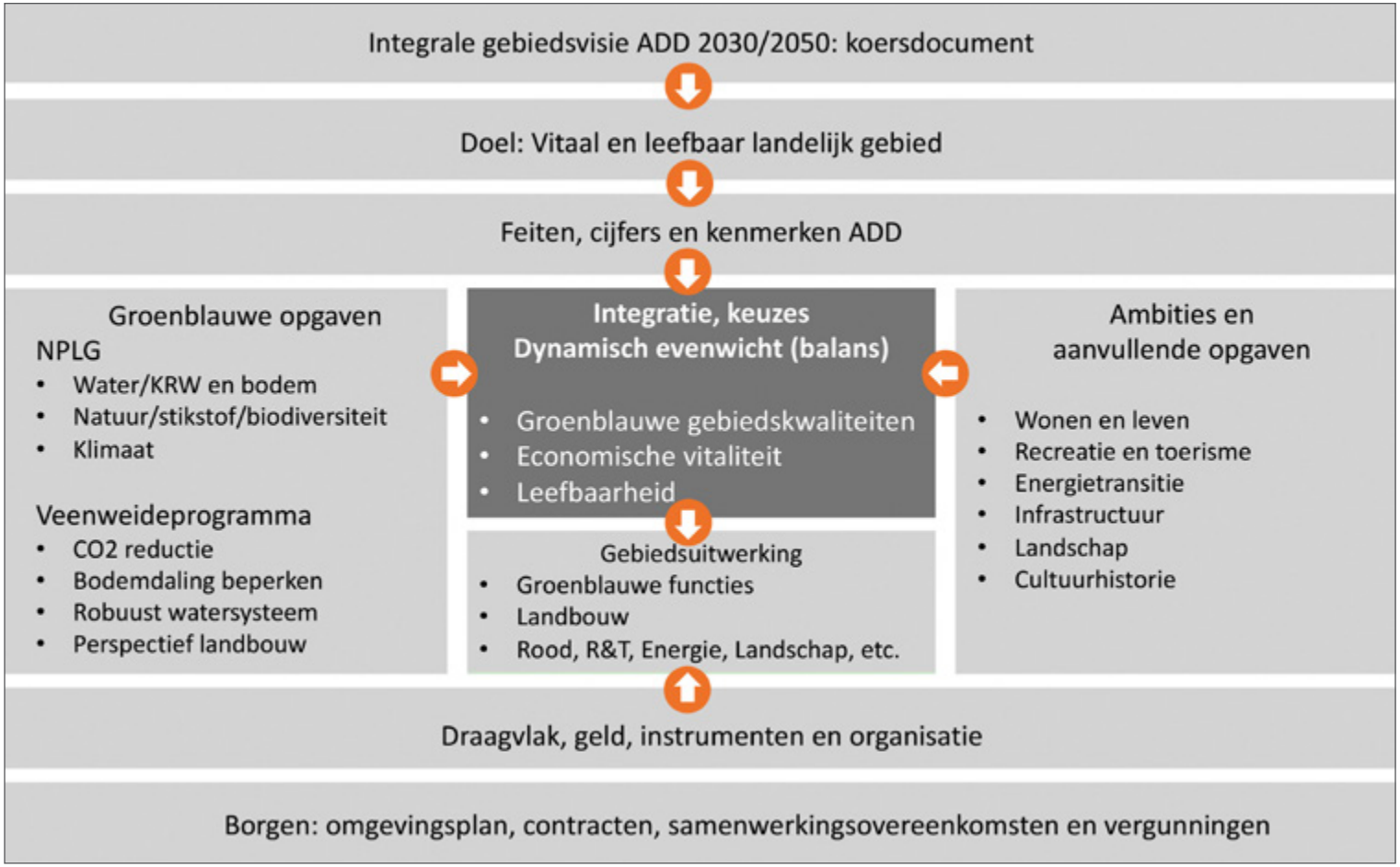

uitgangspunten koersdocument

1.4

leeswijzer

De afbeelding op p.14 geeft schematisch de uitgangspunten van dit koersdocument weer.

Fundament voor de visie vormen de kenmerken en huidige situatie van ADD. Deze worden beschreven in hoofdstuk 2.

De veranderingen die gaan plaatsvinden komen voort uit landelijke, regionale en lokale opgaven, en ambities vanuit ADD zelf. Hoofdstuk 3 vertaalt deze opgaven en ambities naar doelen voor ADD.

In hoofdstuk 4 start de zoektocht naar een visie op de toekomst van ADD. Het verkent, vanuit te verwachten ontwikkelingen, een nieuw economisch, ecologisch en sociaal-maatschappelijk evenwicht dat in ADD zou kunnen ontstaan. De visie die daarop gestoeld is wordt geschetst in hoofdstuk 5.

Hoofdstuk 6 laat de weg van visie naar uitvoering zien en geeft een beeld van de benodigdheden om daar te komen.

NP ALDE FEANEN
DRACHTEN
GROU
boarn
ALDEBOARN
AKKRUM
SNEEKERMEER
BEETSTERZWAAG
heafeart
HEERENVEEN

In het hart van ADD ligt het middeleeuwse Aldeboarn, in de 8e eeuw strategisch gelegen aan de rivier de Boarn en te midden van vruchtbare venen. Het grondgebied van ADD ligt in drie gemeenten: Heerenveen (4.275 ha), Smallingerland (730 ha) en Opsterland (290 ha). In de nabijheid liggen de dorpen Akkrum en Grou en het stikstofgevoelige Nationaal Park De Alde Feanen. De bestuurscentra van de drie gemeenten liggen op iets grotere afstand. De begrenzing van ADD is gekozen op basis van de aanwezige watersystemen (zie p.18). Watersystemen vormen de basis voor de uitwerking van de opgaven vanuit het VP 21-30.

2.1

landbouw

De belangrijkste economische en landschappelijke drager in ADD is de landbouw. De kenmerken van de landbouw in ADD zijn terug te vinden op p.19. In het gebied is zo'n 80% van de grond in agrarisch gebruik (4.250 ha)*. Van alle landbouwgrond is zo'n 60% in gangbaar landbouwkundig gebruik. Op de rest van het areaal is sprake van een minder intensief (24%) of relatief extensief gebruik (16%). Op een groot deel van deze 40% vindt agrarisch natuurbeheer plaats via twee agrarische collectieven: it Lege Midden en de Noardlike Fryske Wâlden, waarvan de eerste zich hoofdzakelijk richt op weidevogels. Een beperkt aantal agrarische bedrijven heeft een recreatieve nevenfunctie.

*. Bron: WUR Rapport Veenweide Fryslân (2022)

begrenzing en watersystemen ADD

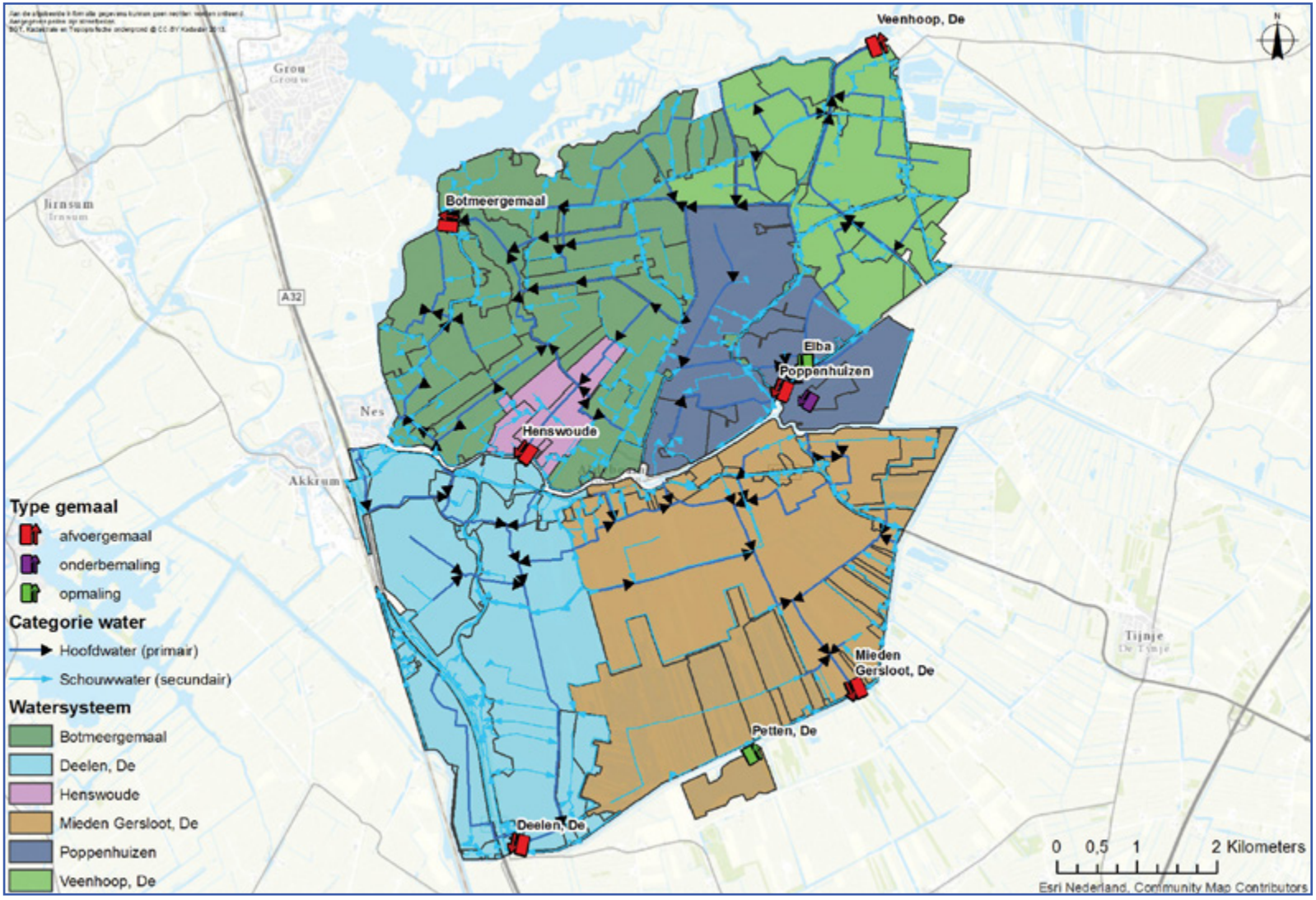

De omzet van de landbouwsector in ADD is bijna 25 miljoen euro per jaar*. Vanwege de afzet van producten elders heeft de landbouw ook een bovenregionale functie. Van de werkgelegenheid in het gebied valt ca. 30% van de banen in de landbouwsector, wat vergeleken met Fryslân als geheel (ca. 5%) relatief hoog is. NB: Als de kernen Akkrum, Nes en De Veenhoop, die tegen ADD aanliggen, ook in de berekeningen worden meegenomen, dan laten de percentages een heel ander beeld zien, ook wat betreft wonen en recreatie & toerisme.

* Bron: LISA werkgelegenheidsregister (2022)

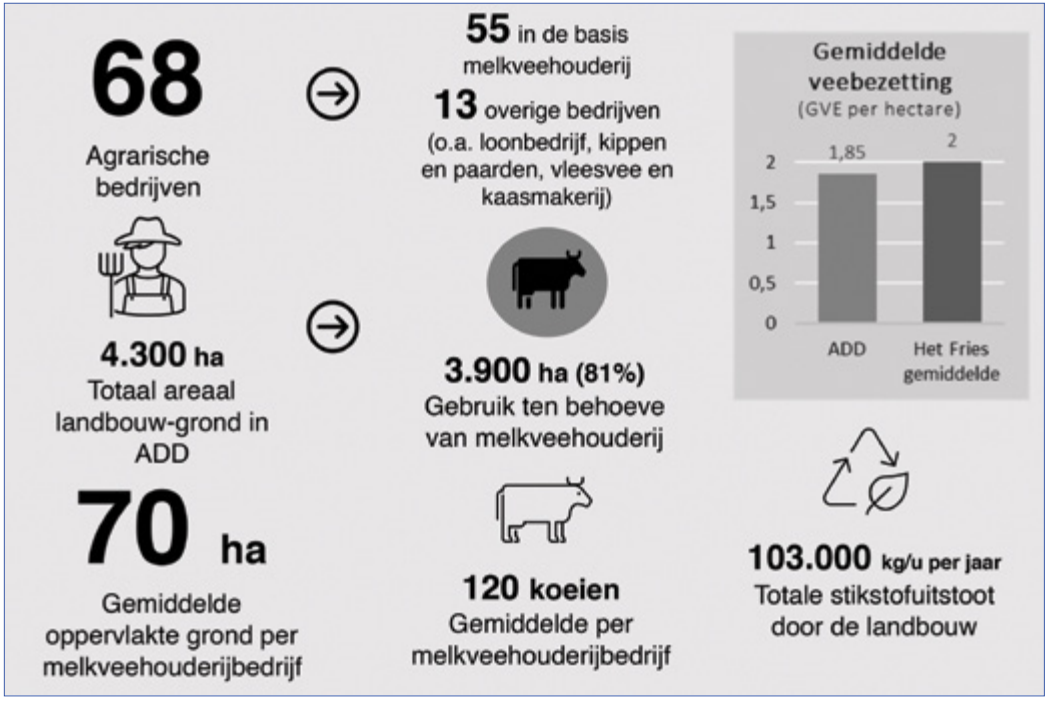

kenmerken landbouw ADD, Wnb bronbestand (2022)

2.2

natuur en biodiversiteit

In ADD liggen verschillende natuurgebieden, waarvan Natura 2000 gebied De Deelen de grootste is. Eigendom en beheer van dit gebied ligt bij Staatsbosbeheer. Andere natuurgebieden in ADD zijn de Lytse Deelen, de Botmar, het Unlân van Jelsma en het Kobbelân. In de Soarremoarre-polder en de Lytse Deelen is (ook) sprake van Particulier Natuurbeheer. In totaal behoort ruim 1050 ha binnen ADD tot het Nationaal Natuurnetwerk Nederland (NNN).

boven: petgaten Natura 2000 De Deelen
onder: weidevogelkerngebied Soarremoarre
rechts: natuur en particulier natuurbeheer in ADD

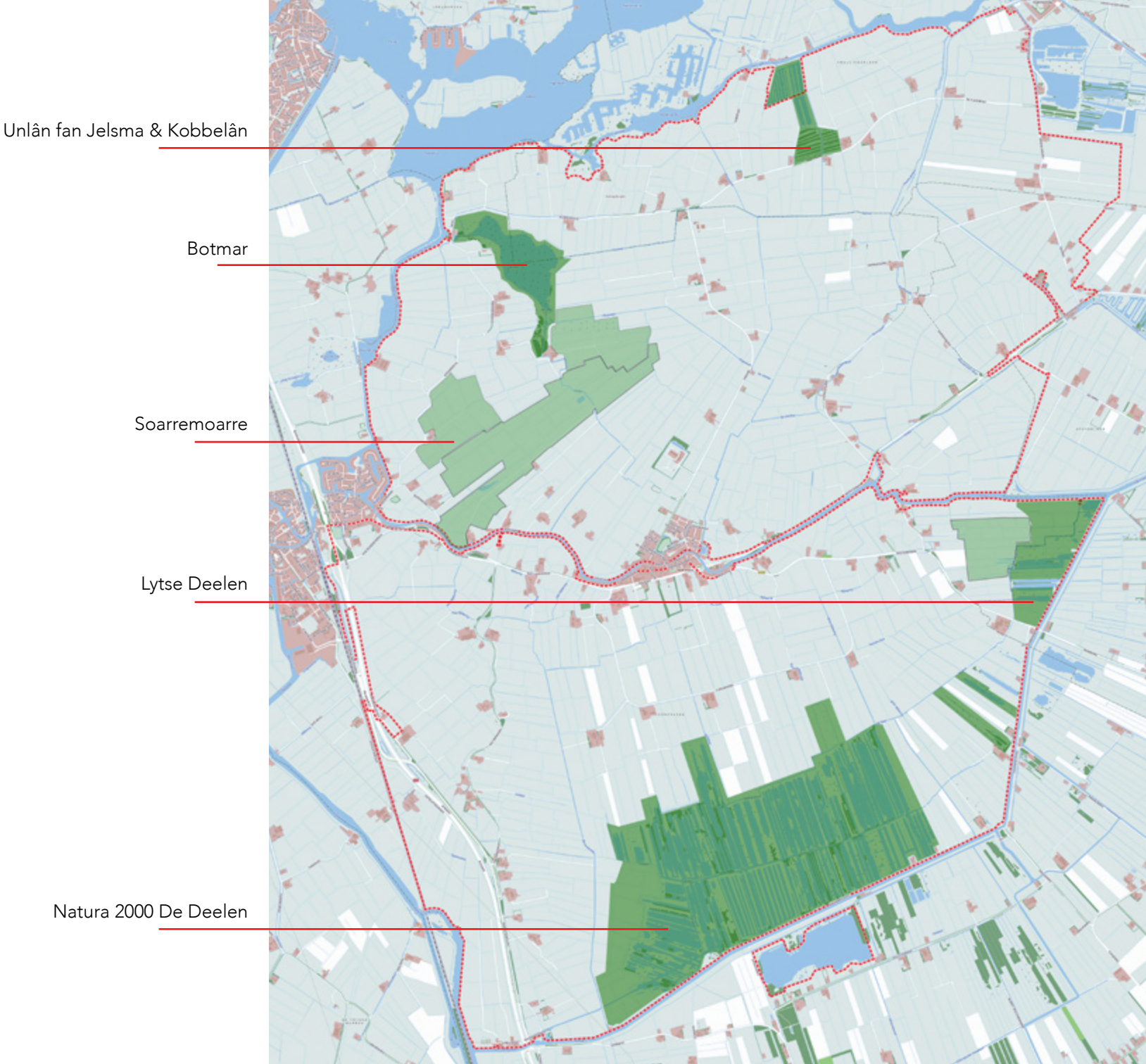
Unlân fan Jelsma & Kobbelân
Botmar
Soarremoarre
Lytse Deelen
Natura 2000 De Deelen

Het landschappelijk open deel van ADD is van oudsher zeer belangrijk voor weidevogels. De grootste concentraties zijn tegenwoordig te vinden in de (particuliere) natuurgebieden Soarremoarre en de Lytse Deelen (het graslanddeel), maar ook op landbouwgronden met weidevogelbeheer (vooral op percelen met extensief beheer). In ADD-Noord wordt, voortbouwend op de stevige actuele weidevogelpopulatie van Soarremoarre en Henswoude, gewerkt aan de ontwikkeling van een grootschalig weidevogellandschap zoals bedoeld in het Aanvalsplan Grutto*. De meer besloten natuurgebieden - zoals De Deelen, de Lytse Deelen en de Botmar - zijn vooral van belang voor moerasnatuurwaarden, waaronder broedvogels. Het Unlân van Jelsma en het Kobbelân zijn restanten van voor WO II nog uitgebreid voorkomende schraallanden. Het Unlân fan Jelsma herbergt ook nu nog waardevolle blauwgraslandvegetaties.

Naast de natuurgebieden zijn ook agrarische gronden van belang voor de biodiversiteit van ADD. Het merendeel van de graslanden in ADD (ca. 60%) betreft sterk bemeste productiegraslanden**. De vegetatie is er soortenarm en bestaat hoofdzakelijk uit Engels Raaigras en Ruw Beemdgras. Afgezien van Paardenbloem komen kruiden niet of nauwelijks voor. Een kleiner deel van het areaal (ca. 40%) betreft extensief gebruikte graslanden. Deze percelen worden (veel) minder bemest. Ze liggen vaak in particulier natuurgebied of er is sprake van ANLb***. In de vegetaties hier komen kruiden en grassen van minder voedselrijke omstandigheden voor, zoals Scherpe Boterbloem, Veldzuring, Pinksterbloem, Gestreepte Witbol en Gewoon Reukgras.

---

* Aanvalsplan Grutto, bedoeld om de weidevogelpopulatie te versterken, wordt gesteund door provincies, en natuur- en landbouworganisaties.

** Bron: Huidige ecologische kwaliteit agrarische gronden (2022)

*** Agrarisch Natuur en Landschapsbeheer. Via de ANLb-regelingen kunnen boeren een vergoeding krijgen voor bepaalde typen (extensiever) beheer.

Ecologische kwaliteit van de agrarische gronden kan ook liggen in sloten en slootkanten. Die zijn niet alleen leefgebied voor allerlei watergebonden planten en dieren, maar maken ook deel uit van het foerageergebied van bijvoorbeeld moerasvogels die in nabijgelegen moerasgebied broeden. Lokaal zijn nog indicaties van een goede waterkwaliteit aanwezig

watersysteem Poppenhuizen, ADD-Noord

2.3

cultuurhistorie en landschap

ADD* is onderdeel van het grootschalig open veenweidelandschap van *it Lege Midden* (het lage midden) van Friesland. Dit wordt gekenmerkt door een afwisseling van polders, meren en vaarten. De openheid van ADD is een belangrijke kwaliteit, zowel in de menselijke beleving als voor allerlei dieren die er thuishoren. Ook al is het niet meer altijd herkenbaar en beleefbaar, de ontstaansgeschiedenis van het landschap is nog goed zichtbaar. De rivier de Boarn speelde daarin een prominente rol, als basis voor de ontginning van het landschap en door de afzetting van klei langs de rivier, die in open verbinding stond met de vroegere Middelsee. Direct langs de Boarn en haar voormalige zijstromen is het kleidek het dikst. Hoe verder van de rivier verwijderd, hoe dunner de kleilaag die op het veen is afgezet.

Ontginning vond plaats vanaf de Boarn en dat is terug te zien in de verkavelingsrichting en de locatie van de dorpen en gehuchten. Deze liggen op de hogere kleigronden langs de (vroegere) rivier en haar zijarmen. De Van Sminiawei markeert zo'n voormalige zijtak van de Boarn. De oude verkavelingspatronen – smal en opstrekkend op veengronden, blokvormig in delen met een dik kleidek – zijn maar weinig veranderd. Wel zijn her en der sloten gedempt voor de vorming van grotere percelen. Karakteristieke elementen van het open landschap zijn oude greppel – en graslanden en, zij het zeldzaam, spataderstructuren die kreekjes van de vroegere Middelsee verraden. De Botmar, voor WO II nog in open verbinding met de Wijde Ee, is een voorbeeld van de meertjes die kenmerkend zijn voor het waterrijke Lege Midden.

---

*. Cultuurhistorische Verdieping Aldeboarn-De Deelen (2022)

spataderstructuren rondom *It Kathûs*: overblijfselen van kreekjes van de vroegere Middelsee

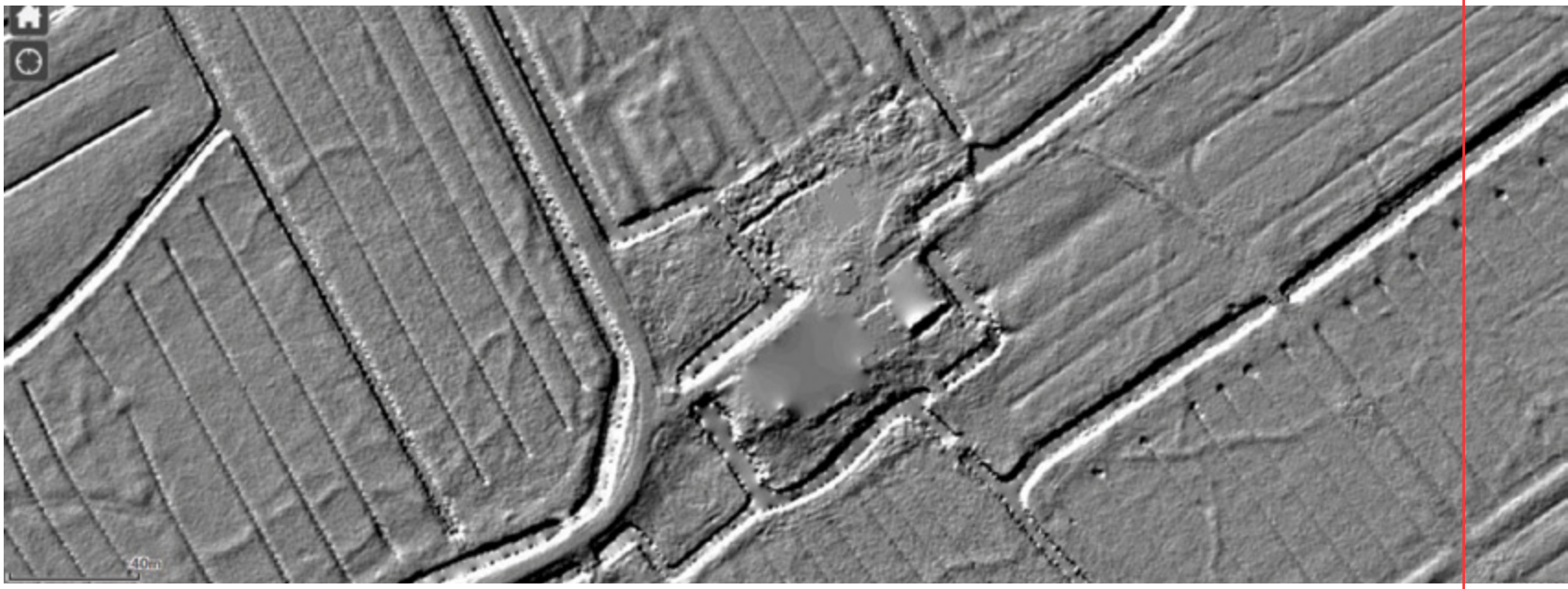

It Kathûs

l a n d s c h a p

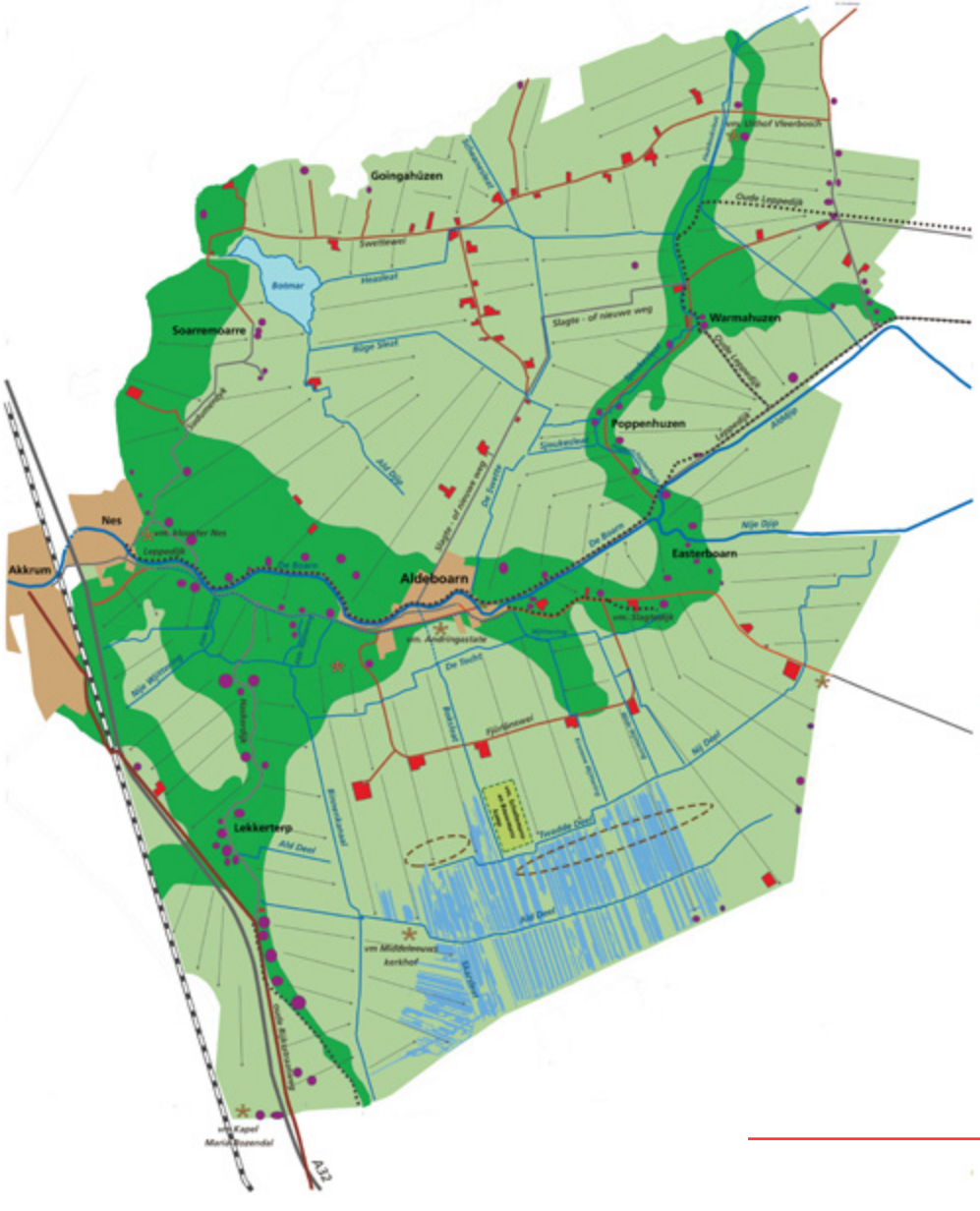

Plangebied ADD

Stroomrug Boarn

Historische waterloop

Verdwenen waterloop

Bebouwing voor 1940

Bebouwing na 1940

Wegen voor 1940

Wegen na 1940

Overheersende kavelrichting

Historisch dijktracé

Cultuurhistorisch object

Woonplaats rond 1000 na Chr.

Een deel van ADD is meer besloten en heeft het karakter van een veenderijlandschap, met een afwisseling van graslanden, rietland en wilgenopslag. Karakteristiek daarin zijn de petgatstructuren die met name in ADD-Zuid te vinden zijn (De Deelen, Lytse Deelen), maar lokaal ook in ADD-Noord voorkomen (Unlân fan Jelsma en Kobbelân).

Er zijn in ADD veel elementen die nog herinneren aan de geschiedenis van het landgebruik, het waterbeheer en de bewoning. Deze kunnen tot de cultuurhistorische kwaliteiten van het gebied gerekend worden. Daarbij gaat het om de al genoemde oude verkavelingsstructuren, oud greppelland en petgaten; om historische waterlopen (Boksleat, Alddeel, Swette) en oude dijken (Leppedijk). Langs (de vroegere loop van) de Boarn en haar zijarmen bevinden zich nog historische boerderijplaatsen. Ook Aldeboarn, waarvan de kern is aangemerkt als beschermd dorpsgezicht, kent veel cultuurhistorisch waardevolle panden. Andere cultuurhistorische elementen die (deels) nog herkenbaar zijn in het landschap zijn oude kerkhoven, inversieruggen van de vroegere Boarnloop en middeleeuwse huisterpjes.

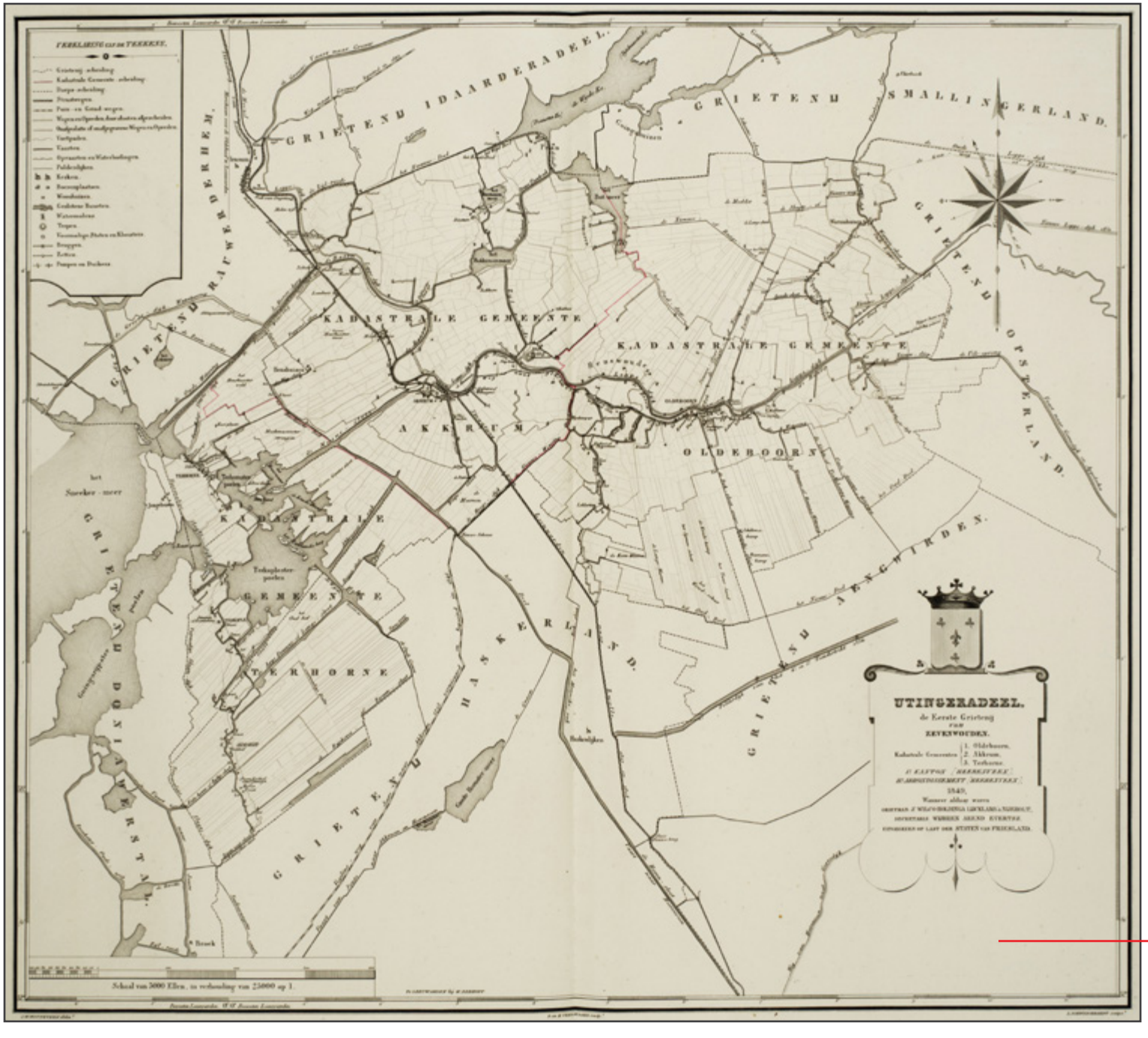
GRIETENIE IDAARDERADEEL.
GRIETENIE SMALLINGERLAND.
GRIETENIE DRAWWERDERHEM.
GRIETENIE OPSTERLAND.
KADASTRALE GEMEENTE
AKKRUM
OLDEBOORN
TERHORNE
HASKERLAND.
GRIETENIE AENGWIRDEN.
UTINGERADEEL.
de Eerste Grietenij van
ZEVENWOUDEN.
1849.
Schaal van 5000 Ellen, in verhouding van 23000 op 1.

2.4

wonen

Wonen* is grotendeels geconcentreerd in Aldeboarn. In het buitengebied gaat het om verspreid liggende (clusters van) woningen of woningen tegen de randen aan van Nes en Akkrum. Aldeboarn, de enige kern in ADD, telt ongeveer 1.550 inwoners en omvat ca. 550 woningen. Inclusief het buitengebied komt het inwonertal van ADD op circa 2.200 en het aantal woningen op ca. 800. Het huizenbestand (voor het overgrote deel van voor 2000) is cultuurhistorisch gezien een belangrijke beelddrager. Ook het buitengebied heeft karakteristieke en beeldbepalende gebouwen: sommigen zijn van vóór 1850 (langs de voormalige Boarnloop), er komt een boerderij-type voor dat stamt uit de twintiger jaren van de vorige eeuw en in ADD-Noord bevinden zich typische wederopbouw boerderijen.

Een in 2022 gehouden woonenquête laat zien dat veruit het grootste deel van de inwoners al langer dan 10 jaar of zijn hele leven in Aldeboarn woont (zo'n 80%). Er is redelijke belangstelling (25-30%) om nog een keer te verhuizen, maar dan binnen het dorp of naar de directe omgeving. Ook opvallend is dat de jeugd een sterke binding heeft met Aldeboarn. Zo'n 90% (resultaat enquête 21-08-2018) geeft aan in het dorp te willen blijven wonen. Ongeveer een derde van de kopers is tussen de 24-35 jaar en komt uit dezelfde gemeente (Heerenveen). Problematisch is dat de doorstroming stagneert. Er is behoefte aan differentiatie in het woningaanbod: aan betaalbare woningen voor starters en jongeren, aan woningen voor jonge gezinnen en (speciale huisvesting voor) ouderen met de beschikbaarheid van zorg. Net als in veel andere dorpen neemt het aantal voorzieningen geleidelijk af.

kaart Eekhof, 1850

*. Bron: BRK (2023), BAG (2023) en Woon-enquête Aldeboarn (2022)

café Moeke de Bruin, Aldeboarn

de Weaze, Aldeboarn

2.5

leefbaarheid

De vitaliteit van een landelijk gebied als ADD wordt bepaald door de leefbaarheid: de sociaal-culturele identiteit, zorg en voorzieningen, sociale verbondenheid en bereikbaarheid. De sociaal-culturele identiteit van ADD heeft zijn wortels in het open en weidse veenweidelandschap, de vaak karakteristieke, historische bebouwing en de geschiedenis van Aldeboarn als kerkelijk, bestuurlijk en handelscentrum. De agrarische bedrijven zijn vooral familiebedrijven, die vaak al lang bestaan. De kleine schaal en menselijke maat horen bij ADD. Er is een actieve samenleving met een grote sociale binding. De verbondenheid tussen dorp en buitengebied is sterk, net als de betrokkenheid bij de toekomst van het gebied. Dat laatste is terug te zien in een actief Doarpsbelang, in de Enerzjy Koöperaasje Aldeboarn (EKA) en de Dorp Ontwikkel Maatschappij (DOM) Meidwaan yn Boarn.

Wat verzorging en voorzieningen betreft leunt ADD op stedelijke centra in de omgeving (Leeuwarden, Heerenveen, Drachten) en de kernen Akkrum en Grou. In deze dorpen bevinden zich woon-zorgcomplexen, basisscholen, winkels, horecagelegenheden en een lokaal verzorgend voorzieningenniveau met een verzorgingstehuis. Via de N392 is Aldeboarn goed verbonden met de snelwegen A32, A7, en met de bus met dorpen als Akkrum en Gorredijk. Naast de N392 is het wegennetwerk vooral lokaal gericht*.

* Bron: Google Maps (2023)

2.6

recreatie & toerisme

Toeristisch-recreatieve aantrekkingskracht ontleent ADD vooral aan de nabij gelegen grote natuurgebieden (Nationaal Park De Alde Feanen en De Deelen), aan Aldeboarn met haar beschermde dorpsgezicht en aan de nabijheid van watersportcentra als Akkrum, Grou en De Veenhoop. Aldeboarn ligt aan de Turfroute en is een toeristisch overstappunt (TOP) in ontwikkeling. In ADD ligt een zeer bescheiden netwerk van fiets- en wandelpaden. Ook het voorzieningenniveau is bescheiden. Vaarwegen liggen, met uitzondering van de Boarn, langs de randen van het gebied (Hooivaart en Wijde Ee).

ADD telt ca. 100.000 bezoekers per jaar. Ongeveer 50% daarvan is lokaal, voornamelijk uit de gemeente Heerenveen*, 50% is regionaal en bovenregionaal. Dat laatste is vooral te danken aan de aanwezigheid van Natura 2000 gebied De Deelen. Er zijn ca. 25 verblijfseenheden met ongeveer 475 logiesplaatsen**, hoofdzakelijk in kleinschalige accommodaties of groepsverblijven/zeilscholen. Aan de randen van het gebied bevinden zich verblijfsmogelijkheden in de dorpen Akkrum, Nes en De Veenhoop. De gemiddelde besteding is relatief laag, wat te maken heeft met het relatief lage aantal logiesplekken en het gebrek aan aantrekkelijke wandel- en fietsverbindingen tussen de natuurgebieden, Aldeboarn en de wijdere omgeving.

2.7

duurzame energie

Het beeld dat we kunnen schetsen van het verbruik en de opwekking van energie is beperkt. De meeste gebouwen (inclusief woningen) waarvan het energielabel bekend is, hebben op dit moment het label C, A of D.

---

* Bron: Onderzoek Bureau voor Ruimte en Vrije Tijd, Atelier Recreatie & Toerisme ADD, Tinco Lycklama (2022)

** Bronnen: BAG (2022), Google Maps (2023)

Het gemiddelde energieverbruik van de landbouw wordt geschat op 10 miljoen kWh per jaar. Van de 68 landbouwbedrijven hebben er 26 zonnepanelen op het dak (39%) voor eigen gebruik; één bedrijf heeft een middelgrote windmolen en er bevindt zich een middelgrote windmolen net buiten ADD.*

In samenwerking met de gemeente Heerenveen hebben de lokale energiecoöperatie EKA en de werkgroep Energie van de DOM de zogenaamde energiemixmethode toegepast op Aldeboarn en een deel van het buitengebied (ca. 2.700 ha gelegen in ADD). De totale energievraag voor die 2.700 ha (elektriciteit en warmte) komt neer op ca. 20 miljoen kWh per jaar. Belangrijk aandachtspunt is dat de huidige netinfrastructuur onvoldoende capaciteit heeft om de energietransitie mogelijk te maken. Het aanleggen van een nieuwe of aangepaste netinfrastructuur is voorzien vanaf 2025 (Alliander).

2.8

overige economische dragers en activiteiten

Economisch gezien is er naast de landbouw – goed voor 30% van de werkgelegenheid - een rol weggelegd voor de zakelijke dienstverlening (ca. 13 miljoen omzet per jaar en goed voor 20% van de werkgelegenheid); voor overheid, zorg en onderwijs (ca. 7 miljoen omzet per jaar) en voor het MKB (19 miljoen). Met name in de zakelijke dienstverlening (denk aan ICT en advies) ligt de toegevoegde waarde per arbeidsplaats hoog (circa 60.000 euro t.o.v. 30.000 euro in de landbouw).** Wanneer we kijken naar opwekking, dan speelt energie als zelfstandige economische component nu nog geen rol als mogelijke inkomstenbron voor ADD.

---

* Bronnen: Deep Learning, onderzoek zonnepanelen op agrarische bedrijven ADD, Provincie Fryslân (2023)

** Bron: LISA (2022)

deze pagina: ADD
linksboven: de Wijde Ee, de Veenhoop
rechtsboven: Peansterdyk, ADD-Noord
midden: petgaten De Deelen
linksonder: Jinswâlde, ADD-Noord
rechtonder: café Moeke de Bruin

volgende pagina: omgeving ADD
linksboven: Oranjewoud, Heerenveen
rechtsboven: watersportdorp Akkrum
midden links: openluchtmuseum It Damshûs, Nij Beets
midden rechts: Neptunus, overtuin Lyndenstein, Beetsterzwaag
linksonder: Nationaal Park De Alde Feanen
rechtsonder: de Boarn bij Akkrum

3

De maatschappelijke opgaven komen voort uit overheidsprogramma's: naast het VP 21-30 en het NPLG/FPLG, de regionale en lokale energiestrategie, de nationale en lokale woningbouwopgave, de vogel – en habitatrichtlijn etc. De ambities zijn neergelegd door het gebied zelf. De ambities verruimen en verrijken de opgaven en hebben als doel om in ADD brede welvaart te creëren. Er is veel overlap: opgaven vanuit het VP 21-30 komen terug in het NPLG/FPLG en dat geldt ook voor een deel van de gebiedsambities. Opgaven en ambities verschillen wat betreft aard, schaal of mate van concreetheid. De opgaven komen 'van bovenaf' en betreffen verplichtingen (moeten); de ambities komen 'van onderop' (willen) maar sluiten deels aan bij opgaven. De ambities richten zich specifiek op ADD.

Het geheel aan opgaven en ambities vatten we samen in vijf thema's: 1) Klimaat, 2) Water, 3) Natuur en Biodiversiteit, 4) Landbouw en 5) Leefbaarheid. Ook tussen deze thema's bestaan veel dwarsverbanden: tussen klimaat en water, natuur en water, landbouw en leefbaarheid etc. Dit komt ook tot uiting in het NLPG, dat inzet op integrale uitwerking van opgaven.

Om uitvoering te kunnen geven aan alle opgaven en ambities moeten deze vertaald worden naar concrete *doelen* voor ADD. We doen dat per thema, richting 2030, zo goed en concreet (kwantitatief) als mogelijk. Waar dat kan schetsen we een richtinggevende doorkijk naar 2050.

3.1

klimaat

De opgave is om een substantiële bijdrage te leveren aan het beperken van de klimaatverandering. Voor veenweiden komt dat vooral neer op het verminderen van de CO2-uitstoot door een combinatie van maatregelen. Vernatten van het veen door hogere grondwaterstanden vormt daarbij de basis. *Aanpassing* aan klimaatverandering (klimaatadaptatie) valt onder 'Water'.

Doel: reductie CO2-uitstoot
Qua omvang beslaat ADD 5% van het totale Friese veenweidegebied. Daarvan uitgaand zou ADD ook een reductie moeten realiseren van ca. 5%. Dat is evenredig aan 20 kton CO_2-equivalenten per jaar*. Wanneer rekening gehouden wordt met bodemtype, drooglegging e.d. komt het reductiedoel omgerekend voor ADD-Zuid neer op ca. 13 kton en voor ADD-Noord op ca. 15 kton CO_2-equivalenten per jaar. Momenteel wordt er nog aan het reductiepotentieel gerekend. Omdat verder houvast ontbreekt zijn bovengenoemde cijfers de voorlopige streefdoelen voor ADD voor 2030.

Om bovenstaand doel voor 2030 te bereiken gaat het VP 21-30 uit van een *gemiddelde* grondwaterstand van -40cm onder maaiveld, te bereiken door verhoging van het slootwaterpeil. Peilverhoging is een *middel* om het doel te bereiken, geen doel op zich. In de praktijk zal deze maatregel aangevuld worden met andere maatregelen**.

In 2050 moet volgens het Klimaatakkoord sprake zijn van CO_2-neutraliteit, wat betekent dat uitstoot en opname van CO_2 in evenwicht moeten zijn. Het VP 21-30 vermeldt wat betreft 2050: "Onze ambitie (…) is een blijvend evenwicht, waarin veenafbraak, bodemdaling en CO2-uitstoot nagenoeg zijn gestopt."

* Deze laatste getallen zijn indicatief, veranderlijk en gebaseerd op een eerste berekening..

** Bron: Mix van maatregelen, Altenburg & Wymenga (2023)

raadsleden van veenweidegemeenten informeren zich over de resultaten van metingen van CO2-uitstoot in ADD-Noord

3.2

water

Onder het thema water vallen 1) de klimaatadaptieve inrichting van het watersysteem, 2) het verminderen van de negatieve effecten van bodemdaling en 3) het verbeteren van de ecologische kwaliteit van het oppervlaktewater en het waarborgen van een goede grondwaterkwaliteit.

Doel: klimaatadaptieve inrichting watersysteem

Het klimaat verandert, wat doorwerkt in vaker optredende clusterbuien en langdurige natte en droge periodes. Het watersysteem van ADD zal zo moeten worden ingericht dat de aan- en afvoercapaciteit van het systeem de gevolgen van klimaatverandering kan opvangen en er zo weinig mogelijk water wordt afgewenteld op het boezemsysteem (water bergen en vasthouden). Daarnaast moet het verlies aan waterbergend vermogen als gevolg van peilverhoging worden gecompenseerd. Bij het ontwerp van een nieuw watersysteemplan gaat Wetterskip Fryslân in ADD vooralsnog uit van klimaatscenario W+ zichtjaar 2050 van het KNMI*.

Doel: verminderen veenoxidatie

Bodemdaling in het veenweidegebied is een direct gevolg van ontwatering waardoor het veen in aanraking komt met de lucht en als gevolg daarvan oxideert. Het veen klinkt daardoor in en de bodem daalt. De bodemdaling moet dusdanig afgeremd worden dat de negatieve effecten daarvan, zoals droogvallende funderingen, oplopende kosten voor de waterhuishouding, onderhoud van wegen e.d. worden beperkt. Het VP 21-30 streeft naar een gemiddelde vermindering van de bodemdaling van 0,2 cm per jaar voor de periode t/m 2030. Deze streefwaarde geldt ook voor ADD. De ambitie voor de lange termijn (2050) is, aldus het VP 21-30: een blijvend evenwicht, waarin veenafbraak en bodemdaling nagenoeg zijn gestopt.

* Bron: 23 klimaatscenario's KNMI (2023)

Doel: verhogen ecologische waterkwaliteit

Op basis van de opgave Kaderrichtlijn Water (KRW) zijn wateren van enige omvang aangewezen als KRW-waterlichaam. Voor deze waterlichamen gelden normen voor de chemische waterkwaliteit en zijn doelen voor de ecologische waterkwaliteit vastgesteld. Deze moeten in 2027 zijn behaald. De ecologische kwaliteit wordt bepaald op basis van de aanwezige waterplanten, vissen, macrofauna (insecten en andere kleine waterdiertjes) en algen. Daarnaast wordt er gekeken naar onderliggende biologische en fysisch chemische parameters zoals gehalten aan voedingsstoffen en doorzicht. Voor De Deelen, de Botmar en enkele grotere watergangen in ADD gelden kwantitatieve doelen. Deze doelen - en de maatregelen die nodig zijn voor de realisatie ervan - zijn vastgelegd in KRW-factsheets. Ingrepen in het watersysteem moeten getoetst worden aan de KRW-doelen. Hierbij mag er geen achteruitgang van de waterkwaliteit optreden en mogelijkheden om de doelen te bereiken mogen niet verslechteren. NB: er worden voor ADD watersysteemanalyses gemaakt.

Voor sloten die niet aangewezen zijn als KRW-waterlichaam, hanteert Wetterskip Fryslân de ecologische richtwaarden die landelijk voor verschillende watertypen zijn vastgelegd. Voor watertypen die ook voorkomen in Friesland, worden de landelijke doelen voor het betreffende waterlichaam gebruikt als richtwaarde. Deze beleidsregel is opgenomen in de beleidsnota Ecologie en Vis van Wetterskip Fryslân*.

* Beleidsnota Ecologie en Vis (2022)

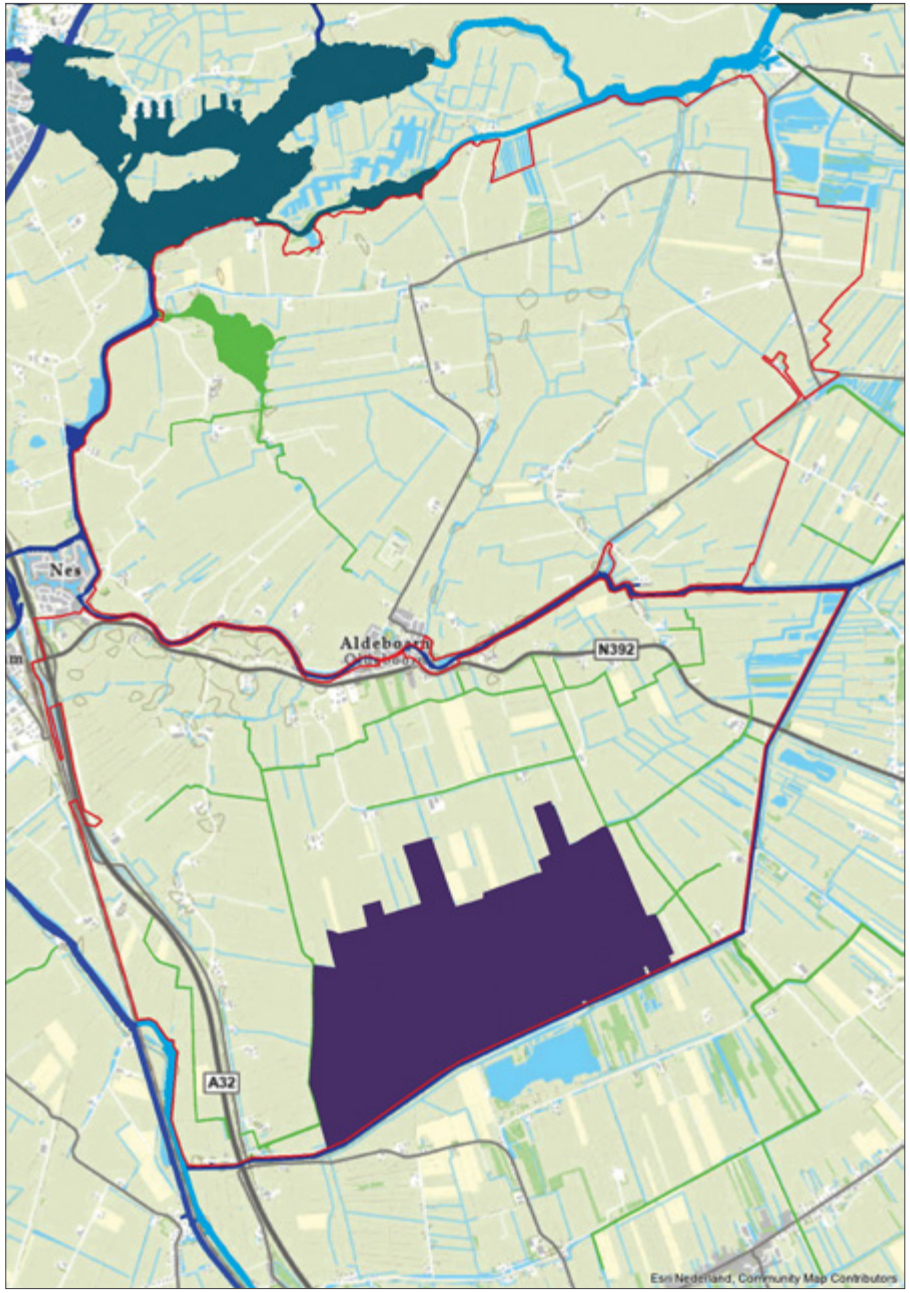

Verbetering van de waterkwaliteit sluit aan bij 'ecologische vitaliteit', een van de gebiedsambities. Een goede ecologische kwaliteit van sloten en slootkanten vormt onderdeel van een ecologisch gezond agrarisch landschap. Doel voor ADD: in en/of langs zoveel mogelijk wateren (sloten, vaarten, meren) is sprake van gunstige omstandigheden voor ondergedoken en drijvende watervegetatie, van goed ontwikkelde oevervegetatie en een diverse fauna. Om dat te realiseren moeten zowel de fysisch-chemische waterkwaliteit als de inrichting en het beheer toereikend zijn.

ligging KRW-oppervlaktewateren in ADD. Natura 2000 De Deelen is aangewezen als laagveenplas; de groene vaarten, inclusief de Botmar, als polderveenvaarten. Bron: KRW Handreiking Kaderrichtlijn Water, Ministerie van I&W, Stowa, IPO, Unie van Waterschappen, 2018

3.3

natuur en biodiversiteit

Bij dit thema gaat het om 1) het stoppen van de achteruitgang en 2) het verbeteren van natuur en biodiversiteit in natuurgebieden en daarbuiten. Aangrijpingspunten zijn vermindering van de stikstofemissie, en verbetering van de hydrologische omstandigheden van natuurgebieden, en behoud en verbetering van de ecologische basiskwaliteit van de agrarische gronden. De condities moeten zo zijn, dat natuur en biodiversiteit ook op langere termijn vitaal blijven en kunnen blijven voortbestaan.

OPGAVE: VERSTERKING NATUUR, BIODIVERSITETI EN ECOLOGISCHE BASISKWALITEIT AGRARISCHE GRONDEN

Doel: reductie stikstofemissie t.b.v. natuurherstel

Om de depositie van stikstof in Natura 2000-gebieden te verminderen moet de uitstoot van stikstof afnemen. Volgens het NPLG moet de stikstofdepositie in 2030 in 74% van het areaal aan stikstofgevoelige Natura 2000-gebieden onder de kritische depositiewaarde (KDW) van stikstofgevoelige natuur liggen. Voor 2025 geldt dat voor 40% van het areaal. Om de reductie te lokaliseren zal er een ruimtelijke vertaling plaatsvinden naar gebieden. Het gaat dan om gebiedsdoelen in termen van reductie van stikstofemissie (NH3). Als input voor de provinciale gebiedsprocessen zijn in de startnotitie van het NPLG richtinggevende gebiedsdoelen aangegeven. Voor het veenweidegebied, waarvan ADD deel uitmaakt, wordt uitgegaan van een reductie van 47% t.o.v. het ijkjaar 2018.

Unlân fan Jelsma, ADD-Noord

Het Uitvoeringsprogramma Stikstof Fryslân 2030 (UPS, maart 2022) geeft uitvoering aan de Wet Stikstofreductie en Natuurverbetering. Daarin gaat de provincie Fryslân uit van 25% emissiereductie uiterlijk in 2030, te bereiken d.m.v. generieke maatregelen voor de hele provincie. De verwachting is dat 20% gerealiseerd kan worden door de landbouw. Het FPLG hanteert het UPS tot er meer duidelijkheid is over onder meer de effecten van actuele ontwikkelingen, zoals de afbouw van de derogatie.

Op dit moment is nog niet duidelijk wat het concrete beleidsdoel is voor ADD wat betreft de reductie van stikstofemissie en hoe dat in te vullen. Daarom hanteren we vooralsnog geen concreet doel. Realisatie van de andere doelen in ADD zal, gezien peilverhoging en extensivering, leiden tot een afname van de stikstofemissie. Als de uitkomsten daarvan helder zijn komt er ook duidelijkheid over de stikstofreductie die dat oplevert en hoe die reductie zich verhoudt tot de (dan mogelijk wél bekende) beleidsdoelen.

Doel: verbetering hydrologische omstandigheden voor natuur in en buiten de natuurgebieden

Verbetering van de natuurkwaliteit is alleen mogelijk als verdroging en de negatieve gevolgen daarvan afnemen. De KRW stelt dat zowel de kwaliteit als de kwantiteit van het grondwater geen belemmering mag zijn voor het behalen van doelen voor grondwaterafhankelijke natuurgebieden. Om verslechtering van dit type natuur tegen te gaan en verbetering mogelijk te maken moet – zover dat mogelijk is – gewerkt worden aan herstel van het hydrologische systeem en het tegengaan van verdroging van deze natuurgebieden. In ADD gaat het om De Deelen, de Lytse Deelen, Slúshoeke, Unlân fan Jelsma / Kobbelân en de Botmar. Afronding en versterking van de NNN is al gaande in ADD en moet i.s.m. Natuer mei de Mienskip en (potentiële) eindbeheerders en grondeigenaren afgerond worden*. Staatsbosbeheer staat aan de lat voor de opgaven in De Deelen. Het ligt voor de hand deze in relatie tot het gebiedsproces in ADD op te pakken. Pagina 45 geeft inzicht in de doelen en maatregelen die zij in hun beheerplan hebben opgesteld.

* Realisatiestrategie NNN (2019)

Botmar, ADD-Noord

doelen en ambities Natura 2000 De Deelen (Staatsbosbeheer)

In De Deelen hebben we te maken met Natura 2000 doelen en kernopgaven, en de SNL (Subsidiestelsel Natuur- en Landschap) doelstellingen. Staatsbosbeheer staat aan de lat om dit te realiseren.

Doelen en kernopgaven N2000 De Deelen:

- Herstel mozaïek verlandingsstadia van open water tot moerasbos
- Nastreven van een evenwichtig watersysteem met optimale watercondities: waterkwaliteit, kwantiteit en hydromorfologie
- Herstel van grote oppervlakten / brede zones (overjarig) Riet – met name Waterriet.
- Oppervlakte en kwaliteit aan leefgebied Gestreepte Waterroofkever vergroten
- Oppervlakte en kwaliteit aan leefgebied Meervleermuis behouden
- Oppervlakte en kwaliteit aan leefgebied van broedvogels Roerdomp, Purperreiger, Rietzanger behouden.
- Oppervlakte en kwaliteit aan leefgebied van broedvogels Bruine Kiekendief en Zwarte Stern vergroten.
- Oppervlakte en kwaliteit aan leefgebied van niet broedvogels Grote Zilverreiger, Grauwe Gans, Brandgans, Smient, Slobeend en Nonnetje behouden
- Recreatiefunctie moet zich richten op een goede natuurbeleving (motief cultuurhistorie).

(Herstel)maatregelen zijn gericht op:

- Behoud cultuurhistorisch petgatenlandschap
- Verbeteren waterkwaliteit: minder voedselrijk maken en doorzicht vergroten.
- Instandhouding legakkers: verdwijnen door windworp en afkalving voorkomen
- Herstel en uitbreiding verlandingsvegetaties
- Proef uitvoeren met beijzeren met als doel: watercondities t.b.v. verlandingsvegetaties verbeteren
- Waterbeheer (waterhuishouding/peilbeheer) optimaliseren
- Riet ontwikkeling stimuleren (evt. Riet stekken)
- Rietmaaien: delen niet elk jaar maaien, meer overjarig Riet ontwikkelen
- Erosie legakkers tegengaan, beschermingsmaatregelen door o.a. tijdelijke oeverbescherming
- Herallocatie van Moeras naar Veenmoeras – nieuwe kwaliteitsbeoordeling.
- Huidige beheer in weidevogelgebied De Deelen continueren (uitvoering door pachters)
- Recreatie: handhaven huidige recreatievoorzieningen en toegankelijkheid goed regelen.

De uitwerking van de maatregelen (voor SNL) zijn vertaald naar beheerniveau en worden uitgewerkt in 3 thema's: regulier niveau, slootonderhoud en weidevogelkerngebieden. De maatregelen worden uitgevoerd door Staatsbosbeheer. De effecten van deze maatregelen 'raken' de omliggende gebieden. E.e.a. valt onder de opgave 'landschappelijke samenhang en interne compleetheid', denk aan foerageergebieden voor bepaalde soorten.

Doel: versterking ecologische basiskwaliteit agrarische gronden

Inzet is een ecologisch vitaal agrarisch landschap, wat zich richt op sloten, percelen en de bodem daaronder. Qua natuurwaarden en de functies van sloten en slootkanten gaat het om flora, watergebonden fauna, dekking voor zoogdieren, broedhabitat voor weide-eenden en voedsel voor o.a. moerasvogels. Qua percelen gaat het vooral om de waarden en functies van grasland, met als belangrijke elementen kruidenrijke en insectenrijke vegetaties, broed- en opgroeihabitat voor weidevogels (voedsel voor volwassen dieren en kuikens) en winter- en trekvogels.

In lijn met de insteek van Biesmeijer et al. (2021)* willen we mogelijkheden creëren die eraan bijdragen dat de algemene soorten van dit type landschap algemeen voor gaan komen. Denk daarbij aan soorten als Haas, Oranjetipje, Argusvlinder, Kievit, Graspieper, Pinksterbloem, Scherpe Boterbloem, Veldzuring. Kansen om dit doel te bereiken en het areaal agrarische gronden met een ecologische basiskwaliteit te vergroten (nu 35%) worden zoveel mogelijk benut, niet alleen om de biodiversiteit van de agrarische gronden te versterken maar ook om de natuurgebieden beter te laten functioneren. We hebben de ambitie om een overgangszone te realiseren tussen landbouwgrond en Natura 2000 gebied De Deelen en een Aanvalsplan Grutto-gebied van 1000 ha in ADD-Noord te creëren.

In de GLB-pilot veenweide in ADD Noord en de pilot Bodemvruchtbaarheid in ADD worden bodem-verbeterende maatregelen toegepast en wordt onderzocht of dergelijke maatregelen als (eco) regeling kunnen worden ondergebracht in het GLB of ANLb. Een vitale bodem heeft een rijk bodemleven, kan water beter vasthouden en heeft een grotere wateropvangcapaciteit. De boer profiteert daarvan (betere gewasgroei, minder last van droge en natte perioden) maar ook de biodiversiteit (o.a. weidevogels).

* Op weg naar Basiskwaliteit Natuur (2021)

De Mieden-Gersloot, ADD-Zuid

3.4

landbouw

De gevolgen van het realiseren van de opgaven van de Klimaat, Water, Natuur en Biodiversiteit komen voor een belangrijk deel op het bord van de landbouw terecht. Per bedrijf verschillen de gevolgen en iedere boer is anders. Een deel van de boeren in ADD zal stoppen, vanwege de leeftijd of deze veranderingen. Een ander deel zal willen verplaatsen omdat ze in ADD geen toekomst meer zien. De rest zal blijven en de bedrijfsvoering in meer of mindere mate moeten aanpassen. Al deze groepen zullen gefaciliteerd moeten worden om deze ingrijpende veranderingen 'mee te kunnen maken'.

Doel: flankerend beleid ontwikkelen, met als belangrijkste instrument de Compensatie Systematiek Veenweiden (CSV).

Vanaf voorjaar 2021 is in opdracht van het Bestjoerlik Oerlis Feangreide (BOF)* en in nauwe samenwerking met het gebiedsproces in ADD de CSV ontwikkeld. Deze systematiek compenseert agrarische bedrijven voor negatieve gevolgen van hydrologische maatregelen en vormt een basis voor aanpassing aan nieuwe omstandigheden.

De CSV is bedoeld om vooraf, eventuele schade voor agrarische bedrijven als gevolg van hydrologische maatregelen te compenseren: de peilopzet, de aanleg van een robuust watersysteem en het realiseren van de KRW-opgave. Uitgangspunt van de CSV is dat de vermogens- en inkomenspositie vóór en na realisering van de peilopzet – op een klein percentage eigen risico na – zoveel mogelijk gelijk is.

Is er sprake van vermogensschade dan wordt deze, al naar gelang de wens van de eigenaar, gecompenseerd in grond en/of geld**. Eventuele inkomensschade wordt op jaarbasis berekend, vermenigvuldigd met een kapitalisatiefactor (voor een eigenaar/gebruiker is dat factor 10) en eenmalig uitgekeerd. Te betalen belasting als gevolg van deze uitkering is ten laste van de overheid. Ook grond die boeren verliezen als gevolg van aanpassingen in het watersysteem of de KRW-opgave wordt gecompenseerd, in geld of indien mogelijk grond. Uitvoering van de CSV veronderstelt een proces van (provinciale) grondaankopen, kavelruil en, indien nodig, wettelijke herverkaveling via de WILG (zie hoofdstuk 6).

* Voor een integrale bestuurlijke afweging is het Bestoerlijk Oerlis Feangreide (BOF) in het leven geroepen, waarin Provincie, Wetterskip, de landbouwpartijen, de gemeenten, de natuur- en milieupartijen en de recreatie-sector elk een afgevaardigde hebben.

** Mocht de provincie onvoldoende grond in portefeuille hebben om te kunnen compenseren in grond, dan wordt er gecompenseerd in geld. Met het oog op grondcompensatie wordt daarom een priotitering gemaakt.

Het concept-CSV is voorjaar 2023 in ADD-Zuid getoetst in de vorm van een praktijksimulatie*. De uitkomsten van de praktijksimulatie zijn gebruikt voor de verdere ontwikkeling van de CSV en vormen de basis voor een volgende stap in de scenario-ontwikkeling voor ADD-Zuid. In ADD-Noord wordt eenzelfde proces gevolgd om tot een plan te komen dat op een breed draagvlak kan rekenen.

Doel: faciliteren van verplaatsers en stoppers

Naast het faciliteren van 'de blijvers' (via gebiedsproces en CSV) wordt stoppen en verplaatsen gefaciliteerd: via specifieke stoppersregelingen en de SAB (Subsidieregeling Agrarische Bedrijfsverplaatsing). Op advies van de gebiedscommissie koopt de provincie bedrijven/gronden aan. Wat betreft verplaatsing maakt de praktijk duidelijk dat er een oplossing gevonden moet worden voor verplaatsing naar duurdere grond.

Doel: randvoorwaarden scheppen die de verdiencapaciteit en toekomstbestendigheid van agrarische bedrijven kan vergroten

Elk bedrijf zal op eigen wijze reageren op de veranderingen, al naar gelang de situatie (lees ook: locatie) waarin het zich bevindt. Vanuit het gebiedsproces wordt alles gedaan om de agrarische bedrijven te faciliteren en ondersteunen. Het versterken en creëren van andere economische dragers speelt daarin mede een rol.
Het streven is: naast compensatie via de CSV krijgen de agrarische bedrijven (op basis van de voorlopige planvorming) de mogelijkheid om (langdurige) inkomsten te genereren uit rode ontwikkelingen, energie, recreatie & toerisme, weidevogelbeheer etc. Zo draagt het gebiedsproces bij aan opgaven als wonen en energie etc. en zorgt het ervoor dat inkomensverlies uit de agrarische bedrijfsvoering (deels) opgevangen kan worden. De agrarische sector van de toekomst is niet 'wat is overgebleven' na het realiseren van de verduurzaming, nee, ze levert in ADD een wezenlijke bijdrage aan het realiseren van de doelen en gebiedsambities.

* Evaluatie Praktijksimulatie Flankerend Beleid (2023)

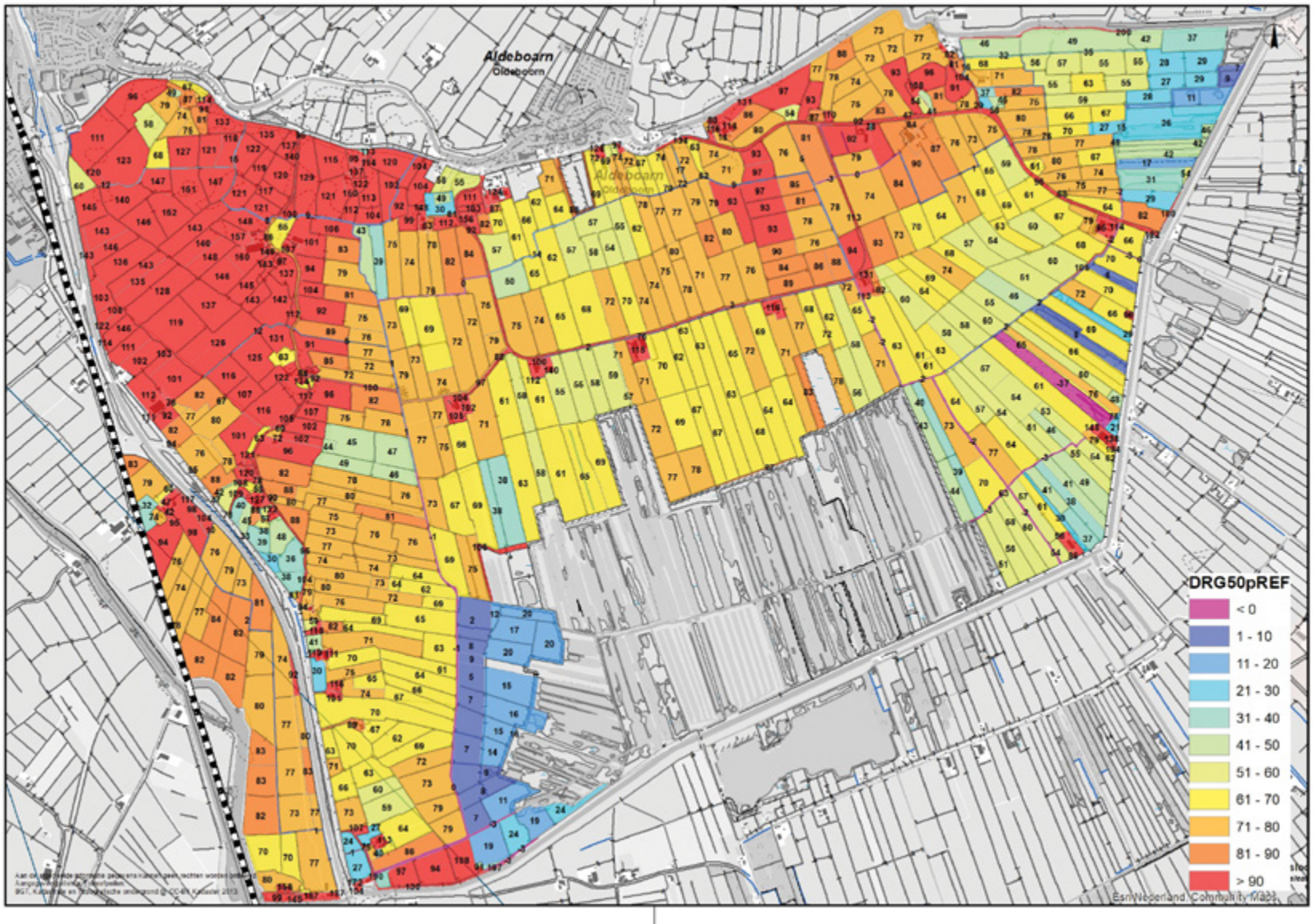
Aldeboarn
Oldeboarn
DRG50pREF
< 0
1 - 10
11 - 20
21 - 30
31 - 40
41 - 50
51 - 60
61 - 70
71 - 80
81 - 90
> 90
Esri Nederland Community Maps

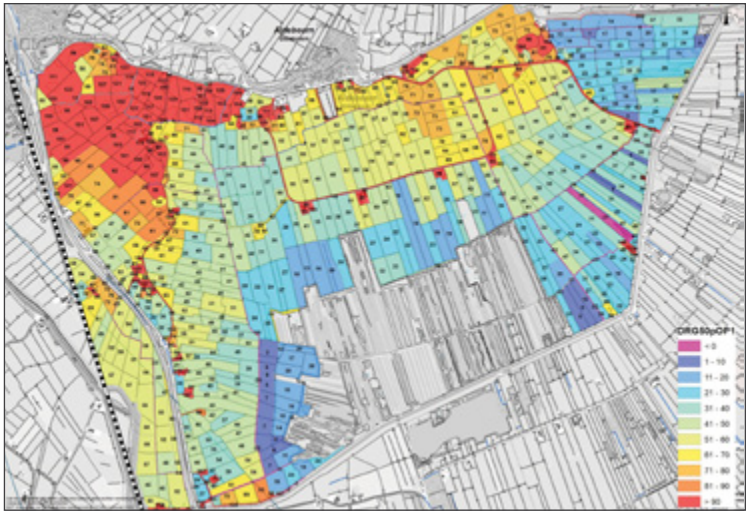

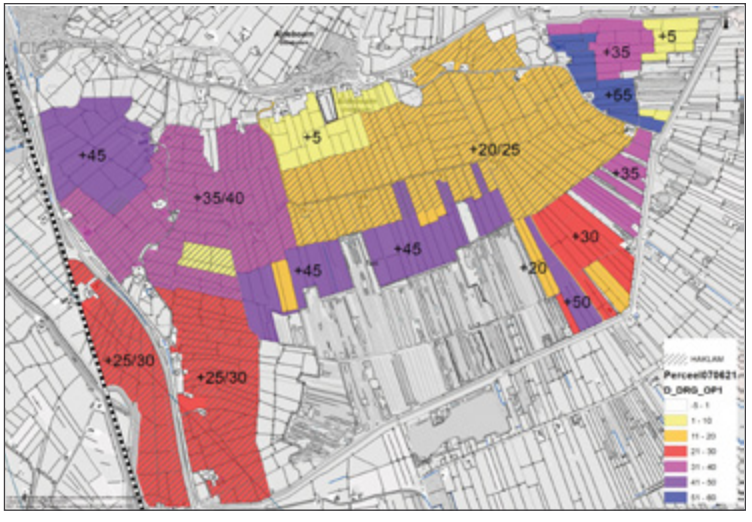

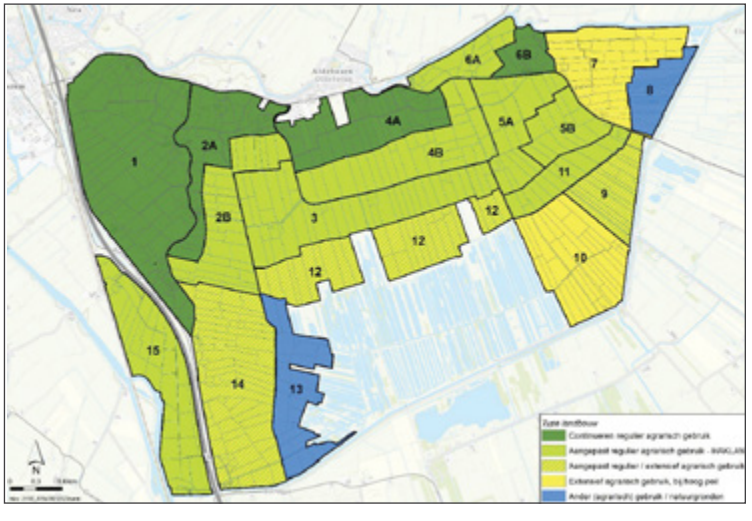

afbeeldingen van het 'Optimalisatiescenario' dat is ontwikkeld voor ADD-Zuid. Linkerpagina: de huidige drooglegging per perceel. Linksboven: de hypothetische drooglegging per perceel. Rechtsboven: de peilverhoging per peilvak berekend op basis van de AHN4. Bij 1 cijfer betreft het een vaste peilverhoging, bij 2 cijfers een peilverhoging volgens de methode HAKLAM: Rechtsonder: een benadering van de gevolgen van het Optimalisatiescenario voor de landbouw. Momenteel wordt gewerkt aan een volgend scenario. Hierin worden de resultaten en ervaringen meegenomen die zijn opgedaan in de 'praktijksimulatie' die voorjaar 2023 plaatsvond in ADD Zuid. Het Optimalisatiescenario vormde het uitgangspunt voor berekeningen m.b.v. het concept CSV en individuele gesprekken met de eigenaren / gebruikers. N.a.v. van deze gesprekken zijn er proeven met peilverhoging gedaan en hebben er veldbezoeken plaatsgevonden.

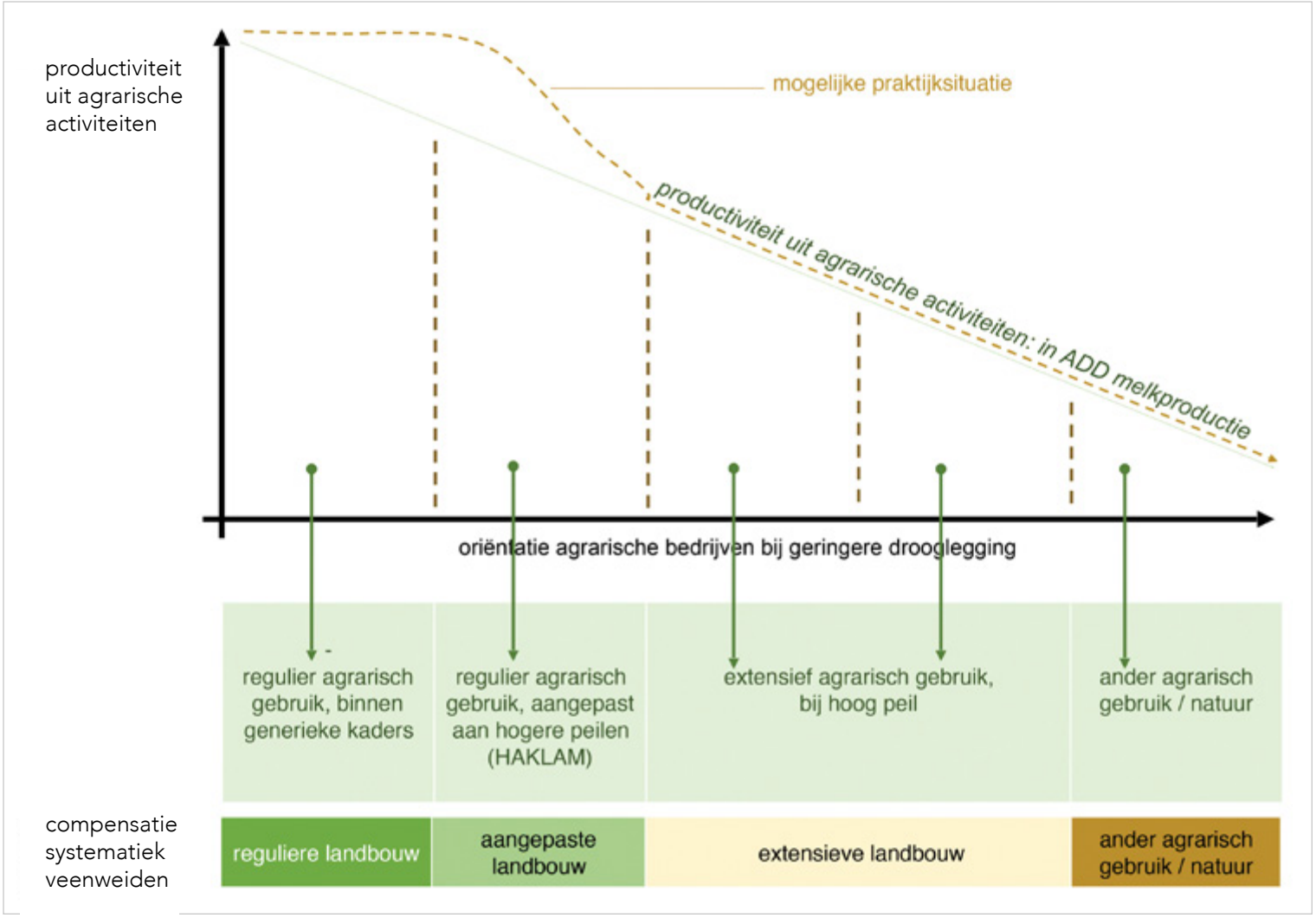
productiviteit uit agrarische activiteiten
mogelijke praktijksituatie
productiviteit uit agrarische activiteiten: in ADD melkproductie
oriëntatie agrarische bedrijven bij geringere drooglegging
regulier agrarisch gebruik, binnen generieke kaders
regulier agrarisch gebruik, aangepast aan hogere peilen (HAKLAM)
extensief agrarisch gebruik, bij hoog peil
ander agrarisch gebruik / natuur
compensatie systematiek veenweiden
reguliere landbouw
aangepaste landbouw
extensieve landbouw
ander agrarisch gebruik / natuur

Het leveren van een bijdrage aan maatschappelijke doelen kan gestimuleerd worden door te sturen op de zogenaamde Kritische Prestatie Indicatoren (KPI's) zoals opgenomen in de ingediende maatregelpakketten voor het FPLG. Via KPI's kun je sturen en vergoeden op basis van doelen, met twee belangrijke voordelen: agrariërs kunnen zelf de route bepalen die past bij de eigen bedrijfssituatie en de overheid heeft betere garanties voor doelrealisatie en een kosteneffectieve besteding van middelen.

Doel: advies en begeleiding beschikbaar stellen

Toekomstbestendig zijn vooronderstelt dat de inrichting van het watersysteem dusdanig robuust is dat ADD daarmee tenminste tot 2050 uit de voeten kan en dat bedrijven geen keuzes maken waarbij ze op een 'doodlopend spoor' terecht komen. Advies en begeleiding is daarom van groot belang. Dat zal worden gegeven door de werkgroep It Nije Buorkjen van het Innovatieteam Veenweide van provincie en waterschap. Individuele bedrijfsadviezen worden vergoed via de voucherregeling van de Regiodeal Natuurinclusieve Landbouw ADD.

Doel van de hierboven geschetste aanpak is: de agrarische bedrijven in ADD verschillende mogelijkheden bieden om zelf invulling te geven aan een nieuwe, toekomstbestendige bedrijfsvoering. Hét antwoord op de vraag naar het toekomstperspectief van de landbouw is er (nog) niet. Veel zal ook afhangen van (nieuw) beleid van de rijksoverheid, van ontwikkelingen in de markt en het aanpassingsvermogen en de creativiteit van de sector als zodanig.

De productiviteit (en daarmee het verdienvermogen) uit alleen agrarische activiteiten neemt af als gevolg van geringere drooglegging: door vermindering van grasproductie, graskwaliteit (in termen van eiwit) deels samenhangend met minder input. Om het inkomen op niveau te houden zijn verdiensten nodig uit andere bronnen en/of andere activiteiten.

Aldeboarn, Gondelvaart, augustus 2023

een jaarlijks terugkerend evenment met duizenden bezoekers

3.5

leefbaarheid

Onze missie is om ADD sterker uit de transitie te laten komen*. Vandaar onze inzet om ook wonen, recreatie & toerisme en energie integraal mee te nemen en de kwaliteit en identiteit van ADD te versterken: natuur en biodiversiteit, landschap en cultuurhistorie.

Doel: verruimen aanbod wonen en werken

Om het huidige woningtekort tegen te gaan is in april 2023 de Regionale Woondeal voor Zuidoost–Fryslân gesloten, met als doel om tot 2030 circa 4.680 nieuwe woningen te realiseren**. Gemeentelijk zijn de ambities groter. Zo kiest de gemeente Heerenveen in haar Woonvisie 2023 – 2028 voor minimaal 2.000 woningen (tegen 1.700 in de Woondeal). Het gemeentelijk beleid richt zich in eerste instantie op de bestaande kernen en gaat niet concreet in op woningen in het buitengebied. Aldeboarn is samen met De Knipe, Tjalleberd/de Streek, Oranjewoud en Oudeschoot aangewezen als middelgrote kern. Zij krijgen gezamenlijk 150 stuks extra woningen toegewezen.

Ook wij willen meer woningen dan nu realiseren, maar vooral ook het aanbod qua woningtypen verbreden en, met het oog op de sociale cohesie en vitaliteit van het buitengebied, sterker inzetten op woningbouw op agrarische erven. Het is van groot belang dat vrijkomende erven niet verpauperen en dat boeren de ruimte krijgen om op hun erf of in de directe nabijheid daarvan, kleinschalige werk en / of woon(zorg) functies toe te voegen. De wens om de zuidkant van Aldeboarn een kwaliteitsimpuls te geven kan mogelijk worden gerealiseerd in samenhang met (kleinschalige) bebouwing.

* Ook in het concept-FPLG is sociaal-economische vitaliteit hoofddoel, maar nog niet concreet uitgewerkt.

** Regionale woondeal Zuidoost-Fryslân (2023)

Door de woningbouwopgave van de gemeente te verbinden met de ideeën van het gebied en de ontwikkelingen die zullen gaan plaatsvinden in het buitengebied, wordt bijgedragen aan de economische vitaliteit en leefbaarheid van ADD. Het is dus zaak om met elkaar te concretiseren welke vormen van wonen en werken en welk type (vervangend) bouwvolume waar past (zie ook bijlage 1). Deze aanpak impliceert dat de overheden herbestemming en transformatie van vrijkomende agrarische bedrijven mogelijk maken.

Doel: versterking ADD wat betreft recreatie & toerisme

Zowel vanuit het gebied als vanuit de overheid zijn er aanknopingspunten om recreatie & toerisme in ADD te versterken. De ontwikkeling die de overheid voor zich ziet is benoemd in de Toeristische Regionale Ontwikkelstrategie en het actieplan Vitale Logies*. Uit onderzoek van Bureau Ruimte & Vrije Tijd** blijkt dat ADD vooral aantrekkingskracht heeft op mensen die houden van natuur, rust, ruimte, authenticiteit en cultuurhistorie. In potentie heeft ADD dat allemaal, maar er valt nog veel te verbeteren: 1) investeren in de aantrekkingskracht van het landschap en in aansluiting daarop, 2) het ontsluiten van het landschap met wandel en/of fietspaden (wandelen en fietsen gebeurt nu vooral op lokale wegen) zo mogelijk door het terugbrengen van oude paden en kleinschalige wandelstructuren en 3) het versterken van Aldeboarn als historisch-informatief centrum: Aldeboarn presenteren als 'hoofdstad' van het stroomdal van de Boarn.

* Toeristische regionale ontwikkelstrategie

** Onderzoek Bureau voor Ruimte & Vrije Tijd, Atelier Recreatie & Toerisme ADD, Tinco Lycklama (2022)

een trend: wonen en recreëren in tiny houses

links: Sodumerdyk, Nes ADD-Noord

Het aantal recreatiewoningen in ADD is beperkt, net als de kwaliteit en diversiteit in het aanbod. In aansluiting op de ambities van Toerisme Alliantie Fryslân* zoeken we naar oplossingen die de regio versterken en bijdragen aan de vitaliteit van ADD. Zo zien we kansen op (vrijkomende) boerenerven maar ook, kleinschalig en passend, in het buitengebied als zodanig. Tegenwoordig is het bouwen van (bio-based) autarkische en *off the grid* woon en/of verblijfseenheden mogelijk, waardoor de aanleg van kostbare infrastructuur gering kan zijn of zelfs onnodig.

Doel: het realiseren van en bijdragen aan de energietransitie

In het Klimaatakkoord** is afgesproken dat de energievoorziening in 2050 nagenoeg duurzaam en CO2-neutraal is. Wat dat precies voor de landbouw betekent is nog niet uitgewerkt. De gemeente Heerenveen benoemt in de Transitievisie Warmte een duidelijk doel voor Aldeboarn: in 2030 aardgasvrij***. Reden om al in Aldeboarn aan de slag te gaan is de aanwezigheid van Enerzjy Kooperaasje Aldeboarn: deze zoekt in coöperatieve vorm naar oplossingen voor de totale energieopgave voor 2030 en 2050. Op dit moment stellen de gemeente en de EKA een uitvoeringsplan op waarin geconcretiseerd wordt op welke manier Aldeboarn en omstreken stap voor stap naar een duurzame energievoorziening toe kunnen bewegen. Ook in Akkrum en Aengwirden is een energiecoöperatie actief.

Ook wat energie betreft ligt het voor de hand om dit thema in samenhang met de andere thema's op te pakken, en in samenwerking met de partijen die daarvoor aan de lat (willen) staan: provincie, gemeenten, netbeheerder en lokale energiecoöperaties. Oplossingen moeten passen bij de gebiedskwaliteiten, bij andere doelen en ambities (b.v. een Aanvalsplan Grutto-gebied in ADD-Noord) en bijdragen aan de verdiencapaciteit van ADD als geheel.

* Actieplan vitale logies (2021)

** Klimaatakkoord (2019)

*** Heerenveen aardgasvrij (2021)

Doel: behoud en versterking landschap en cultuurhistorie

ADD heeft waardevolle ruimtelijke eigenschappen en kwaliteiten. Ze hangen in belangrijke mate samen met het landschap en de cultuurhistorie (materieel en immaterieel) zoals de ontstaansgeschiedenis van het landschap en daarmee direct verbonden: het gebruik van het landschap door haar bewoners*. De gebiedskwaliteiten fungeren als basis en inspiratie voor ontwikkelingen als gevolg van de opgaven en ambities, in alle domeinen: groen, blauw, rood, geel etc. Om te borgen dat de gebiedskwaliteiten behouden blijven en, liever nog, versterkt worden zal een set aan randvoorwaarden worden opgesteld.

Doel: behoud en versterking leefbaarheid en sociale cohesie

Agrarische familiebedrijven zijn onlosmakelijk verbonden met de (landschappelijke) identiteit van ADD. Ze hebben binding met de grond en de gemeenschap en zijn onderdeel van de sociale cohesie in ADD. Vanuit dit perspectief zetten we ons actief in om 'uitholling van het platteland' te voorkomen. Dit veronderstelt sturing en regie, bijvoorbeeld om ervoor te zorgen dat 1) lokale familiebedrijven niet zondermeer 'weggedrukt kunnen worden' door grote kapitaalkrachtige spelers van buiten en 2) dat regelgeving en instrumenten erop gericht zijn dat agrarische bedrijven 'ontwikkelruimte' krijgen.

De leefbaarheid wordt ook versterkt door goede verbindingen met de omgeving. Dus haken we ook aan bij infrastructurele ontwikkelingen. We zetten waar mogelijk in op het verbeteren van wandel, fiets en vaarverbindingen, maar ook op verbindingen voor het openbaar vervoer en de auto. Voorbeeld van dit laatste is de op handen zijnde aanpassing van de provinciale weg N392. De wens van de dorpsbewoners om de verbinding met de zuidkant van Aldeboarn beter en veiliger te maken, moet daarin worden meegewogen.

Aldeboarn, Gondelvaart 2023

* Stichting Beekdallandschap Koningsdiep | De Nije Boarn: De Tocht door de Tijd. (2018)

thema	opgaven, ambities en doelen gebiedsproces
Klimaat	• Reductie CO2-emissie
Water	• Klimaatadaptieve inrichting watersysteem • Vermindering veenoxidatie • Verhogen ecologische waterkwaliteit
Natuur en Biodiversiteit	• Reductie stikstofemissie • Verbetering hydrologische / ecologische omstandigheden natuur • Versterking ecologische basiskwaliteit agrarische gronden
Landbouw	• Compensatiesystematiek voor negatieve gevolgen hydrologische maatregelen • Faciliteren stoppers en verplaatsers • Randvoorwaarden scheppen die de verdiencapaciteit en toekomstbestendigheid van agrarische bedrijven vergroten • Advies en begeleiding beschikbaar stellen
Leefbaarheid	• Verruimen aanbod wonen en werken • Versterking ADD wat betreft recreatie & toerisme • Realiseren van en bijdragen aan de energietransitie. • Behoud en versterking landschap en cultuurhistorie. • Behoud en versterking leefbaarheid en sociale cohesie.

volgende pagina's: wederopbouw boerderij, ADD-Noord

4

verweving en integratie als het kan, scheiding als het moet

Als gevolg van opgaven en ambities, maar ook van technologische en maatschappelijke ontwikkelingen is het grondgebruik en daarmee het landschap van Nederland (ook dat van ADD) voortdurend onderhevig aan veranderingen. Ruimtelijke ordening, zeker na WO II, was gericht op scheiding van functies: scheiding tussen stad en platteland; tussen landbouw en natuur, tussen wonen en werken. Organisatorisch is er een scheiding tussen groenblauwe functies en functies in andere domeinen zoals wonen, energie en recreatie & toerisme. Dikwijls vertaalde, en vertaalt die functiescheiding zich nog steeds ook in grenzen: milieugrenzen, ruimtelijke grenzen, functiegrenzen. Bij deze derde verbouwing zoeken we in ADD de weg terug van scheiding naar integratie en verweving, onder het motto: verweving en integratie als het kan, scheiding als het moet. Zo zoeken we naar een nieuwe balans.

verandering in het huidige evenwicht

De verwachte ontwikkelingen als gevolg van alle opgaven en ambities zorgen voor een verandering van de huidige situatie. De transitie richt zich in de eerste plaats op de verhouding tussen landbouw en groenblauwe functies. Als gevolg van peilopzet, extensivering en vermindering van de veebezetting zal het aantal agrarische bedrijven teruglopen. De overblijvende bedrijven zullen deels overstappen op andere bedrijfsmodellen. Via de CSV wordt de inkomen- en vermogensschade op bedrijfsniveau gecompenseerd maar dat neemt niet weg dat de economische en ruimtelijke verhoudingen op gebiedsniveau ingrijpend zullen veranderen. Er zal dus gezocht moeten worden naar een nieuwe balans. We richten ons daarbij op de begrippen vitaliteit en leefbaarheid (brede welvaart).

zoektocht naar een nieuw evenwicht

Met het oog op een vitaal en leefbaar, toekomstbestendig ADD onderscheiden we drie basiscomponenten: groenblauwe gebiedskwaliteiten, economie en leefbaarheid. We lichten toe hoe die componenten er voor ADD uitzien en welke rol ze spelen in de zoektocht naar een nieuwe balans.

4.1

groenblauwe gebiedskwaliteiten

De gebiedskwaliteiten staan uitgebreid beschreven in hoofdstuk 2. Doordat de focus de laatste decennia vooral gericht was op economie en het verhogen van de productie, staan de groenblauwe gebiedskwaliteiten in de huidige situatie onder druk. Door het realiseren van de maatschappelijke opgaven gericht op klimaat, water, bodem, natuur en biodiversiteit is de verwachting dat de ecologische vitaliteit (niet alleen in de natuurgebieden, maar ook op landbouwgronden) versterkt wordt.
Het proces biedt ook kansen om de gebiedskwaliteiten door verweving van functies te versterken. Door in het proces van kavelruil b.v. het ontwikkelen van wandelpaden mee te nemen en die wandelpaden te koppelen aan 'het verhaal van het landschap' wordt het landschap beleefbaar en 'herkenbaar'. Door afwaardering, al dan niet gekoppeld aan een kwalitatieve verplichting, kan agrarische productie gecombineerd worden met het versterken van de biodiversiteit en/of het behoud van erfgoed.

ontwikkelstrategie Aanvalsplan Grutto ADD-Noord

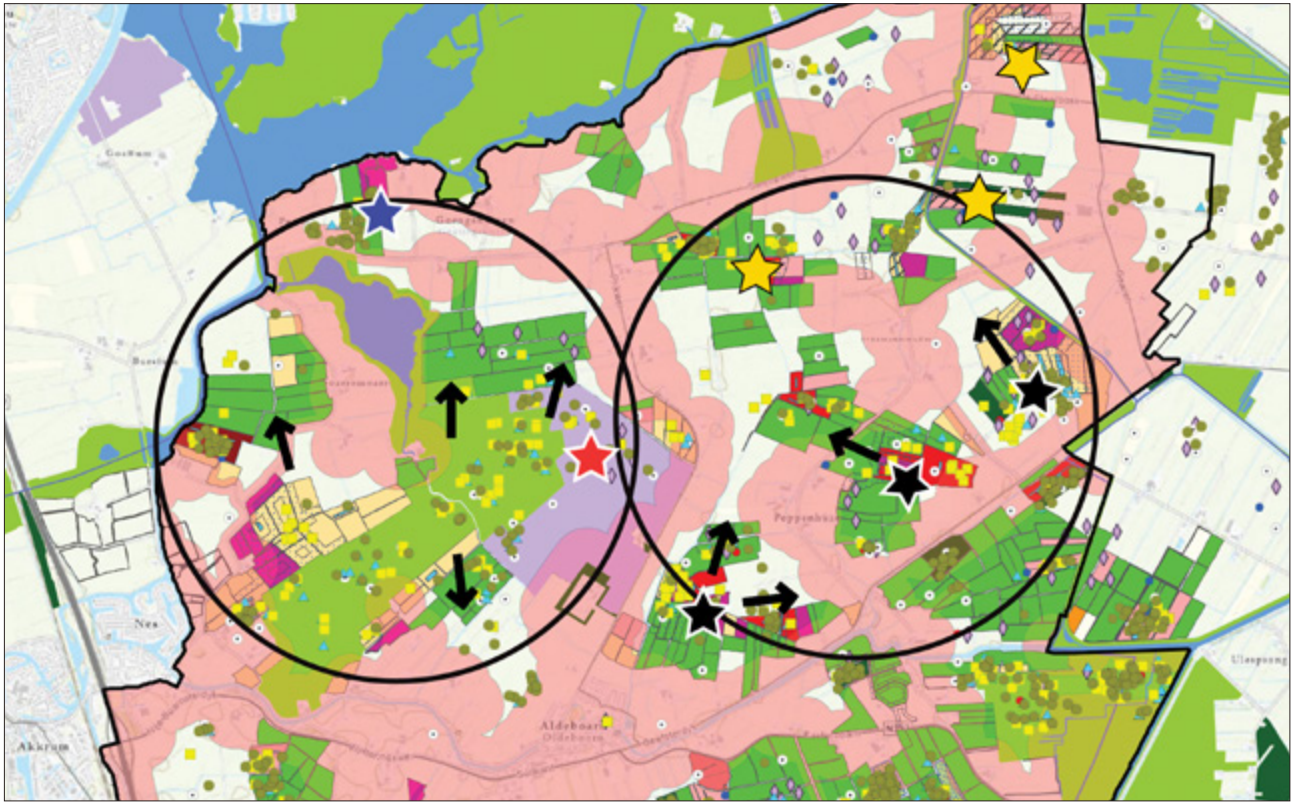

aanbieding Gebiedsofferte Aanvalsplan Grutto Aldeboarn-De Deelen Noord
vlnr: gedeputeerde Friso Douwstra, initiatiefnemer Aanvalsplan Pieter Winsemius,
voorzitter Gebiedscommissie Aldeboarn-De Deelen, Piet Dijkstra

4.2

economie

Bekeken door de klassieke, puur economische bril brengen functies als natuur en water alleen kosten met zich mee. In de vorm van 'gebiedskwaliteiten' zijn ze economisch echter wel degelijk van belang. De bezoekers in en rond ADD komen af op de Natura 2000-gebieden De Deelen en de Alde Feanen; op het merengebied in het westen en het landgoederenlandschap in het zuiden en oosten. Door het maken van aantrekkelijke verbindingen tussen Aldeboarn en ADD en deze gebieden, krijgen recreatie & toerisme een impuls. Ook de uitbreiding van het aanbod van lokale producten, verblijfsruimten, horeca en overnachtingen kan de economische mogelijkheden van recreatie & toerisme versterken.

Hoewel het lastig is zicht te krijgen op de economische betekenis van de verschillende sectoren, kan worden vastgesteld dat de landbouw, zowel qua omzet als aandeel in de werkgelegenheid, op afstand de grootste is. Door de veranderingen die op de landbouw afkomen (opgaven, regelgeving etc.) zal de economische betekenis ervan waarschijnlijk teruglopen, maar zeker veranderen. Dat geldt ook voor de aanverwante sectoren. De ruimtelijk-functionele effecten van de veranderingen zullen zich vooral manifesteren op landbouwgronden en agrarische bouwpercelen. Naar schatting zal ca. 20% van de huidige 68 agrarische bedrijven in de loop der jaren vrijkomen. Dit zou betekenen dat zo'n 15-20 agrarische gebouwen en/of bouwpercelen beschikbaar komen voor een andere functie.

Inzet is om de economische achteruitgang in ADD vanwege de afname van de omvang van de landbouw op te vangen door andere economische dragers te versterken. Kansrijk zijn sectoren in ontwikkeling, zoals het toegenomen aantal MKB en de zakelijke dienstverlening. Zowel het aantal banen als de toegevoegde waarde zijn de laatste jaren in beide sectoren gestegen. Als deze trend zich doorzet biedt dit ook kansen in relatie tot het eerdergenoemde hergebruik van agrarische erven. In bijlage 1 worden verschillende voorbeelden genoemd.

De sectoren wonen, voorzieningen, zorg en onderwijs zijn vooral lokaal verzorgend. Deze sectoren leunen op de leefbaarheid en omgevingskwaliteit van een gebied en het aantal mensen dat ervan gebruikmaakt. Als zelfstandige economische component heeft energie op dit moment nog een bescheiden betekenis. Maar met het vormen van energiecoöperaties kan daar verandering in komen. Deze trend is al in beweging.

circa 80% van de agrarische activiteit in ADD bestaat uit melkveehouderij

4.3

leefbaarheid

Om een beeld te schetsen van de sociaal-culturele en maatschappelijke identiteit van een gebied kijken we naar de verbinding tussen de menselijke activiteit en het landschap. Die identiteit heeft z'n grondslag in de historie en heeft zich in de loop der tijd ontwikkeld tot wat het nu is: een overwegend weids en open veenweidelandschap, hoofdzakelijk in gebruik bij melkveehouders, deels een verveningslandschap en in het hart, gelegen aan de oorspronkelijke levensader van ADD, het prachtige middeleeuwse Aldeboarn.

De boerderijen zijn vaak nog in gebruik als agrarisch bedrijf en al generaties in handen van dezelfde familie. De Aldeboarnsters zijn trots op hun dorp. Ze wonen er graag en willen er blijven wonen. Het is een samenleving die al decennialang min of meer dezelfde signatuur heeft en waarin veranderingen organisch verlopen. Het aantal voorzieningen neemt, net als elders, de laatste jaren af.

De kleine schaal en menselijke maat horen bij ADD. Er is een sterke onderlinge verbondenheid tussen dorp en buitengebied. Aldeboarnsters omschrijven het geheel van ADD als hun 'wijk'. De inwoners voelen zich betrokken bij de toekomst van ADD en zien het gebiedsproces als een kans. Ze zijn actief betrokken in het Plaatselijk Belang, de EKA, en de Dorp Ontwikkel Maatschappij Meidwaan yn Boarn.

4.4

dynamisch evenwicht

Het is belangrijk om te benadrukken dat het realiseren van een nieuw evenwicht, waar het in dit proces om gaat, geen statische situatie is! Het is een dynamisch evenwicht: een situatie die *voortdurend verandert* onder invloed van nieuwe ontwikkelingen. Zo is het altijd geweest en zo zal het altijd blijven. Hoe de nieuwe balans eruit gaat zien kunnen we niet invullen.

De groenblauwe gebiedskwaliteiten, economie en sociaal-culturele identiteit zijn leidend voor de veranderingen die gaan plaatsvinden. De ondernemende samenleving in ADD en de actieve betrokkenheid van haar bewoners is een belangrijk fundament om op en mee te bouwen. De overheden moeten vooral faciliteren (proces, geld etc.) en beleidsruimte bieden om kansen te kunnen verzilveren. Zo zorgen we er samen voor dat ADD vitaal blijft: economisch, ecologisch, cultureel en sociaal maatschappelijk.

links: presentatie over gebiedsproces ADD aan Gebiedscommissie Idzegea, rechts: bijeenkomst met de boeren van ADD

visie

5

In dit hoofdstuk geven we onze visie op de toekomst van ADD en richtlijnen waarbinnen wij naar uitvoering toe willen werken. We slaan a.h.w. de *piketpaaltjes* waarbinnen veranderingen tot een vitaal en leefbaar ADD kunnen leiden. We maken onderscheid in een visie op groenblauwe functies en een visie op de overige domeinen. De visie is concreet waar het kan.

5.1

visie op groenblauwe functies

Samenhangend met de bodem, de ontstaansgeschiedenis en huidige functies zijn in ADD verschillende landschappen te onderscheiden, met elk hun eigen karakter en kwaliteiten. Deze ruimtelijke verschillen bepalen mede waar specifieke doelen het best tot hun recht komen of kunnen worden gecombineerd, of waar maatregelen qua kosten en doelbereik het meest effectief kunnen worden ingezet. Kortom, waar wat het beste kan. In deze paragraaf zetten wij dit uiteen en geven we in grote lijnen aan welke ruimtelijke accenten dat oplevert.

veenweidelandschap als gebiedskwaliteit is leidend

De kenmerken en kwaliteiten van het veenweidelandschap worden gerespecteerd. Dat betekent niet dat alles blijft zoals het is. De opgaven zijn zo groot dat dat niet realistisch is. Daarbij, het gebied gaat sowieso veranderen, al was het maar vanwege de doorgaande bodemdaling. Bij de uitvoering van de veranderingen zullen we aansluiten bij en redeneren vanuit het huidige landschappelijke karakter van ADD.

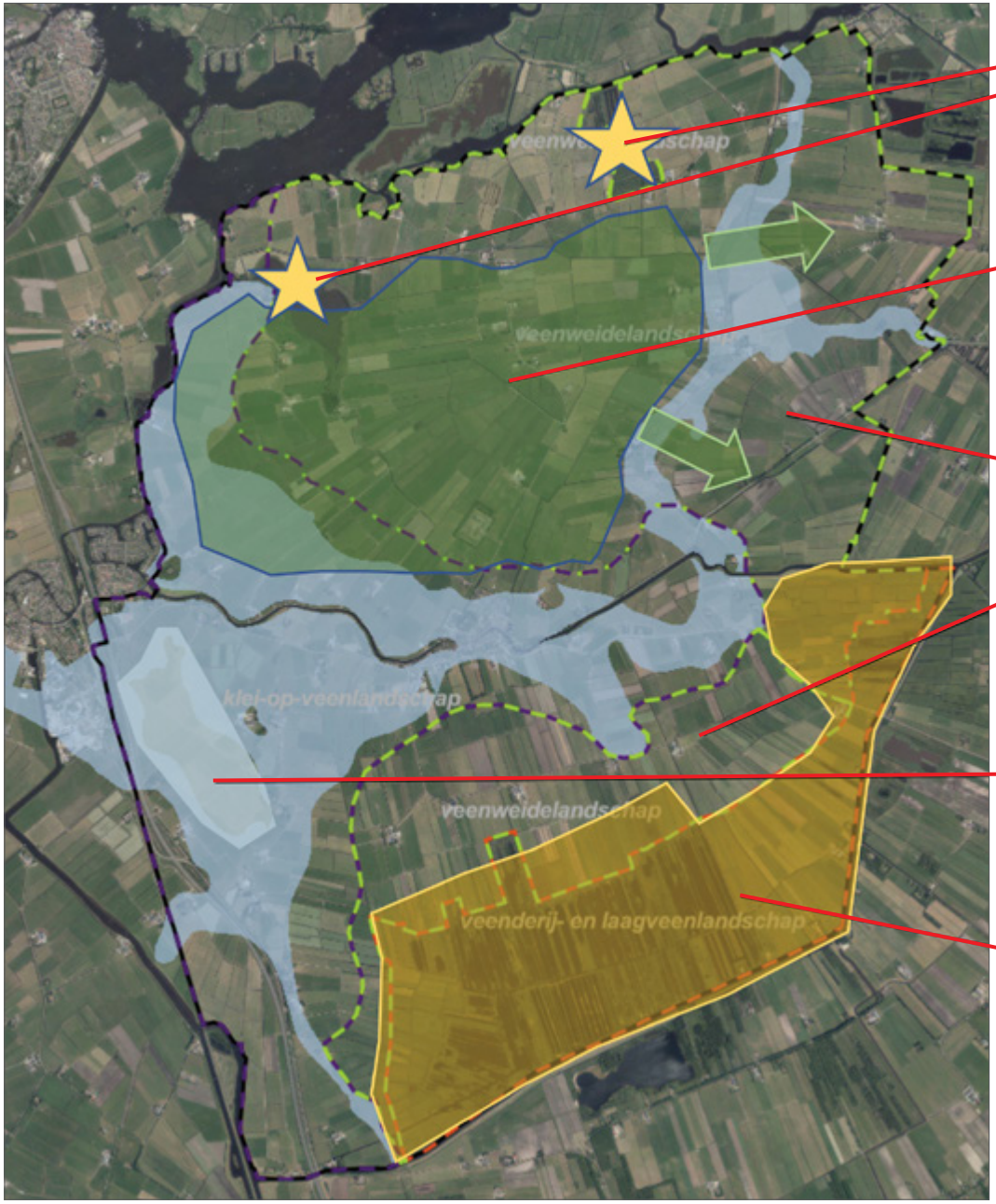

natuur en landschap ADD: visie op eigenschappen en potenties

Unlân fan Jelsma / Botmar
Parels in ADD met hoge biodiversiteit. Hydrologische buffering. Waardering en beleving.

bouwen aan een open weidevogellandschap
Aanpassen en overstappen. Mogelijkheden voor peilverhoging en flexibel peilbeheer, in combinatie met extensief weidevogelbeheer.

behoud en versterken veenweidelandschap
Aangepaste melkveehouderij met peilverhoging en flexibel peilbeheer (HAKLAM). Kansen voor andere doelen.

kleilandschap Boarn en andere delen
Grotendeels continueren van gangbare landbouw Aandacht voor basiskwaliteit.

versterken van het veenderij- en laagveenlandschap
Overstappen en aanpassen. Mogelijkheden voor peilverhoging in combinatie met extensief graslandgebruik, lokaal verder vernatten. Versterking van de natuur in De Deelen.

ruimtelijke keuzes wat betreft peilverhoging

Sturende factoren in de toekomst van ADD zijn de mate van peilverhoging en extensivering als gevolg van de opgaven. Peilverhoging wordt vooral ingezet bij dikke veenpakketten >80 cm, bij veen zonder kleidek of met een dun kleidek tot maximaal 40 cm. In die gebiedsdelen kan spanning ontstaan met het bieden van een duurzaam toekomstperspectief aan de landbouw.

Verschillen qua peilverhoging en de specifieke locatie waar een bedrijf zich bevindt, zullen leiden tot verschillen in perspectief voor de agrarische bedrijven. Hoe kleiner de drooglegging*, hoe meer de oriëntatie zal moeten verschuiven van regulier naar extensief agrarisch gebruik (zie p.52). De extra grond die nodig is om de bedrijfssituatie zoveel mogelijk gelijk te houden, zal – via aankoop door de provincie - moeten komen van bedrijven die stoppen of verplaatsen.

Wordt de drooglegging te gering dan komt een overstap naar een ander type (agrarisch) gebruik in beeld. We gaan niet uit van functiewijziging naar bv. natuur of anderszins maar sluiten dat ook niet uit, mochten we het met elkaar eens zijn dat dat voor de betreffende locatie of voor de landbouw als geheel in ADD toch de beste oplossing is.

* Drooglegging is het verschil tussen de stand van het slootwaterpeil en het maaiveld.

uitgangspunten ten aanzien van peilverhoging:

- Conform het VP 21-30 gaan we in beginsel uit van een peilverhoging tot een gemiddelde grondwaterstand van - 40 cm onder maaiveld. Op grond van het huidige beleid is het mogelijk om na de initiële peilverhoging de peilen aan te passen aan de opgetreden bodemdaling.
- Afhankelijk van de problematiek wordt in sommige delen een vaste peilopzet toegepast, in andere delen van flexibel peilbeheer (HAKLAM).
- Waar gezien de bodemopbouw weinig CO2-winst te realiseren is, blijft een grotere drooglegging mogelijk en daarmee: (meer) reguliere landbouw. In gebieden waar veel CO_2 winst te behalen is en waar de landbouw door bodemdaling (op termijn) onder druk komt te staan, zal de drooglegging kleiner zijn: -40 cm tot -20cm onder maaiveld. Daar is alleen extensief agrarisch gebruik mogelijk.
- We gaan uit van maatwerk op bedrijfsniveau voor de blijvers (in de vorm van compensatie via de CSV en mitigatie) en een passend aanbod voor stoppers en verplaatsers.

Peilverhoging biedt kansen voor waterafhankelijke natuur en biodiversiteit. In de open delen van ADD profiteren daar vooral de weidevogels van. Aangrenzend aan De Deelen, de Lytse Deelen, het Unlân fan Jelsma en het Kobbelân kunnen bufferzones (natte en extensief gebruikte gronden) deze natuurgebieden hydrologisch en/of ecologisch versterken. In de bufferzones zelf is winst te behalen voor natuur en biodiversiteit met o.a. de ontwikkeling van kruidenrijk grasland en natuurrijke sloten.

klimaatadaptief watersysteem

Het watersysteem vormt de basis van de toekomstige inrichting van ADD. Het moet robuust zijn en mede i.v.m. peilbeheer volgens de methode HAKLAM een optimale aan en afvoer hebben. Wateroverschot wordt zoveel mogelijk in het gebied zelf vastgehouden en geborgen, uiteraard in delen van het gebied waar dat kan en logisch is: in laaggelegen 'putjes' en mogelijk in de delen met een natuurfunctie.

richtlijnen ten aanzien van het watersysteem:

- Inrichting en peilvakken worden afgestemd op klimaatverandering, hogere peilen en HAKLAM en daarmee een optimale aan- en afvoer van water.
- Door meer ruimte te creëren voor waterberging wordt de afhankelijkheid van wateraanvoer in droge periodes verminderd.
- Om de gewenste grondwaterstanden te bereiken, noodzakelijk om de uitstoot van CO2 en bodemdaling te beperken, kan de aanleg van extra sloten, gemalen en/of greppels nodig zijn.
- Inrichting en beheer moeten dusdanig zijn dat er een goede ecologische waterkwaliteit ontstaat, in overeenstemming met de doelen van de Kader Richtlijn Water (KRW) en de andere ecologische richtwaarden*.

* Om vat te krijgen op de uitvoering van de KRW-opgave en het verbeteren van de waterkwaliteit worden voor ADD watersysteemanalyses gemaakt.

landschap, biodiversiteit en natuur

Het is bekend dat de natuur mensen goed doet en dat een woonomgeving met een aantrekkelijk landschap en / of natuurgebied in de buurt, mensen trekt. De woningwaarde in dergelijke gebieden is er doorgaans hoger dan de omgeving. Dus inzetten op kwaliteitsverbetering van landschap, natuur en biodiversiteit is waardevol in ecologisch en economisch opzicht.

we hanteren hierbij de volgende uitgangspunten:

- Landschappelijke kwaliteiten en cultuurhistorische elementen (verkavelingsrichtingen, historische waterwegen, oud greppelland, middeleeuwse huiskopjes e.d.) vormen een belangrijk vertrekpunt bij de uitwerking van het verdere gebiedsproces. Openheid wordt gehandhaafd en, waar relevant voor weidevogels, versterkt.
- Binnen en buiten de voor weidevogels belangrijke gebiedsdelen dragen natuurrijke sloten en slootkanten, kruidenrijke percelen, greppels en ruimte voor o.a. zoogdieren bij aan de ecologische kwaliteit. In het meer besloten veenderijlandschap in het zuiden/ zuidoosten van ADD geldt dat ook voor moeraselementen.
- Verbetering van de natuurgebieden wordt gerealiseerd door vermindering van de stikstofuitstoot; door het verbeteren van de hydrologische en ecologische omstandigheden in de deze gebieden, o.a. door het realiseren van overgangszones en het verbeteren van de waterkwaliteit, bv. in de Botmar.
- Agrarische gronden zijn bepalend voor de kwaliteit en het beeld van het landschap. Daarom stimuleren we regelingen en randvoorwaarden die een meer natuurinclusieve landbouw mogelijk maken.

ten aanzien van de agrarische gronden hanteren we de volgende uitgangspunten:

- We streven naar vergroting van het areaal waar algemene soorten voorkomen die passen bij het landschap van ADD (hoofdstuk 3). De grootste kansen hiervoor liggen in gebiedsdelen waar straks een minder intensief agrarisch gebruik mogelijk is.
- In het kader van het Aanvalsplan Grutto streven we in ADD Noord naar een robuust weidevogelgebied van minimaal 1000 ha.
- Bodemverbetering wordt gestimuleerd. Een gezonde bodem met een goede mineralenbalans levert een bijdrage aan de ecologische basiskwaliteit (bodemleven), aan de vochthuishouding van de bodem (bodemstructuur) en aan de opbrengst en kwaliteit van het grasland.

landbouw

Uitvoering van opgaven en ambities leidt tot extensivering en vermindering van de veebezetting. Het aantal bedrijven zal teruglopen en bedrijven die blijven zullen deels over moeten stappen op andere bedrijfsmodellen. Naar schatting loopt het aantal melkveebedrijven terug van 55 nu naar circa 40 op termijn. De verwachting is dat de bedrijven die blijven een *gemiddelde* oppervlakte hebben van ca. 100 ha (t.o.v. 70 nu) en een *gemiddelde* veebezetting van 1,5 GVE per ha (t.o.v. zo'n 1,8 nu). Wat verdiencapaciteit betreft is de landbouwsector veruit de grootste, met de melkveehouderij als belangrijkste drager. De (melk)veehouderij blijft een belangrijke economische drager, maar het verdienvermogen uit de nu 'gangbare' agrarische activiteiten zal afnemen. We willen ervoor zorgen dat de landbouw een belangrijke landschappelijke en economische drager blijft en dat er voldoende perspectief is.

we hanteren daarom de volgende uitgangspunten:

- Op bedrijfsniveau worden bedrijven die vermogens- en inkomensschade lijden als gevolg van peilverhoging en wateropgaven via de CSV gecompenseerd in grond en/of geld.
- Om het inkomen op bedrijfsniveau op termijn op peil te kunnen houden streven wij ernaar dat:
  - ecosysteemdiensten beter en langduriger (nu 6 jaar) vergoed worden
  - onderzocht wordt hoe het sturen op KPI's een bijdrage kan leveren
  - dat dubbeldoelgronden* ontwikkeld worden
  - dat inkomsten uit andere activiteiten en sectoren toe kunnen nemen
- Bedrijven die willen stoppen of verplaatsen worden aangekocht (door de provincie), in principe om de benodigde grond te kunnen bieden voor bedrijven die willen of moeten extensiveren. Bij verplaatsers is aandacht voor verplaatsing naar duurdere grond.
- Landbouwgrond blijft landbouwgrond tenzij er tijdens het proces overeengekomen wordt dat het beter is om de functie te veranderen naar bv. natuurgrond.
- Bij de kavelruil is er aandacht voor de landbouwstructuur, zodat boeren o.a. een huiskavel van voldoende grootte en bruikbaarheid houden.
- Boeren worden ondersteund bij de veranderingen door middel van zicht op en advies over andere bedrijfsstrategieën en inkomstenbronnen (Adviesregeling ADD en It Nije Buorkjen).
- Beleid, instrumenten en regelingen moeten ervoor zorgen dat er nieuw perspectief ontstaat en dat (nieuwe typen) verdiensten ook ten goede komen aan de landbouw c.q. het gebied.
-

*. gronden die naast een productiedoel ook een maatschappelijk doel dienen.

om de stikstofemissie te verminderen wordt ingezet op vier sporen:

- Werkende weg kijken wat de andere maatregelen die voor ADD worden uitgewerkt, opleveren en hoe die zich verhouden tot de reductieopgave. Door de andere maatregelen vindt er al extensivering plaats, wat bijdraagt aan minder stikstofuitstoot.
- Inzet van generieke middelen om de emissie te beperken (b.v. stalaanpassingen) zoals aangegeven in het Uitvoeringsprogramma Stikstof Fryslân 2030 en het FPLG.
- Inzetten op de aankoop van de milieuvergunning van 'stoppers en verplaatsers' en zo verkleining van de veestapel realiseren.
- Verkennen van de mogelijkheden van uitkoop van bedrijven die relatief veel stikstof uitstoten. Uitkoop van dergelijke bedrijven is de meest effectieve manier om de stikstofemissie te verlagen.

De reductieopgave voor ADD staat op dit moment nog niet vast en dat geldt ook voor het aandeel dat de bovengenoemde sporen daarin kunnen hebben.

5.2

visie op rood, recreatie & toerisme en energie

Om het landelijk gebied vitaal en leefbaar te houden moeten kansen t.a.v. rood, energie en recreatie & toerisme benut worden. De afnemende (economische) betekenis van de landbouw op gebiedsniveau vraagt om een proactief proces en initiatieven voor nieuwe vitaliteit. Wat betreft wonen, kleinschalige bedrijvigheid, recreatie & toerisme en energie zien we mogelijkheden om toe te werken naar een nieuw evenwicht. Wij pleiten er dan ook voor om deze thema's zowel fysieke als beleidsruimte te bieden.

qua beleidsruimte gelden wat ons betreft de volgende restricties:

- Initiatieven met ruimtelijke consequenties mogen geen afbreuk doen aan de gebiedskwaliteiten en moeten deze waar mogelijk versterken of ondersteunen.
- Het moet primair gaan om kleinschalige (her)invullingen.
- Bij ruimtelijke invullingen heeft (her)invulling van bestaande bebouwing prioriteit.
- Nieuwe ontwikkelingen moeten passen in de ruimtelijk-functionele structuur van ADD en moeten waar mogelijk een kwalitatieve aanvulling zijn.

Elders in Nederland zijn voorbeelden te vinden van landelijke gebieden die eenzelfde soort ontwikkelingen hebben doorgemaakt. Deze bieden inspiratie voor wat mogelijk zou kunnen worden in ADD. Zie bijlage 1
.

woon, werk en/of verblijfsruimten

We zien (her)ontwikkeling van woningbouw en aanverwante functies (bedrijvigheid, voorzieningen, zorg) als een belangrijke impuls.

wat betreft extra bouwvolume hanteren we de volgende uitgangspunten:

- het moet in overeenstemming zijn met aard en omvang van het gebied.
- het mag de gebiedskwaliteiten niet aantasten en levert daar bij voorkeur een bijdrage aan.
- het moet aansluiten bij vraag en behoeften van het gebied.

Wij schatten een aantal van (maximaal) 150 (woon)eenheden passend bij de verhoudingen, aard en schaal van ADD. Het gaat om kleinschalige ontwikkelingen. Vanuit het gebied is er behoefte aan betaalbare woningen voor starters, jongeren, jonge gezinnen en ouderen (die zich deels ook in het buitengebied willen vestigen). Een substantieel deel van het volume moet daar dan ook voor worden ingezet.

'Niet agrarische bedrijvigheid' zal zich vooral kunnen ontwikkelen in vrijkomend bouwvolume van agrarische bedrijven. Qua schaal en type bedrijvigheid passen met name de zakelijke dienstverlening en midden- en kleinbedrijven in ADD. De nadruk ligt hier op het landelijk gebied, maar er zijn natuurlijk ook mogelijkheden in Aldeboarn.

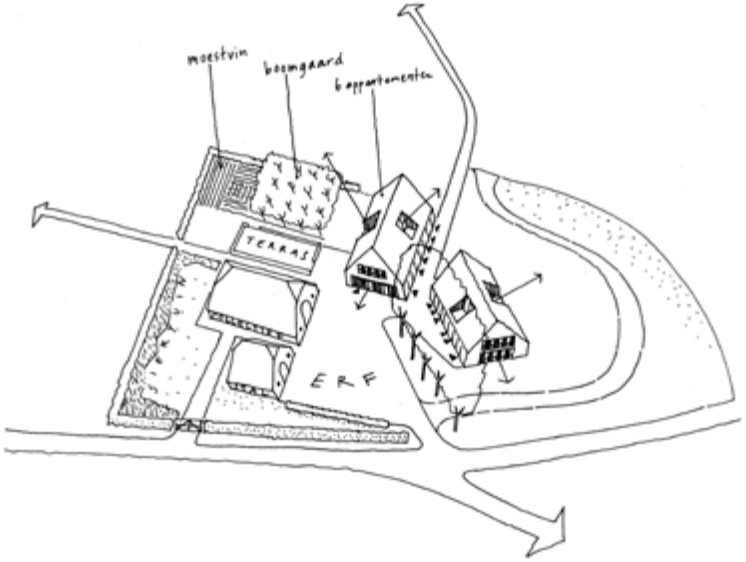

knooperf Oostermaet, Overijssel, voorbeeld van een nieuwe 'rood en groen regeling', zie bijlage 1

wat betreft rode invullingen wordt de volgende beoordelingsladder en prioritering gehanteerd:

1. (Her)invulling van vrijkomende boerderijen die beeldbepalend zijn. Het gaat daarbij vaak om grote boerderijen met een fors volume. Wooneenheden die voldoen aan de vraag van de primaire doelgroepen hebben vaak voldoende aan 60 tot max. 120 $m^{2.}$ Dat betekent dat boerderijen een nieuwe vitale functie kunnen krijgen voor maximaal 5 tot 10 wooneenheden.
2. In aanvulling hierop wordt gekeken naar het agrarisch bouwperceel dat bij functiewijziging beschikbaar komt. Deze ruimte (doorgaans 1 tot 3 ha) kan gebruikt worden voor invulling van een woon en/of werkcluster. Al dan niet in combinatie met de boerderij zal het dan gaan om 10 tot 15 wooneenheden. Energieopwekking vindt plaats op eigen erf. Aandachtspunten voor de invulling zijn ruimtelijk-landschappelijke en cultuurhistorische aspecten. Daarbij kan de Nije Pleats-methode* worden gevolgd.
3. Nieuwe bouwlocaties in het buitengebied kunnen ruimte bieden aan woon en/of verblijfseenheden in een bijzondere vorm en zullen moeten appelleren aan de gebiedskwaliteiten (b.v. water georiënteerd wonen/verblijven aan de Wijde Ee).
4. Nieuwbouwlocaties van grotere omvang moeten aansluiten op Aldeboarn of een van de bebouwingslinten in ADD.

Rode ontwikkelingen kunnen individueel plaatsvinden, maar bij voorkeur vindt er een collectieve invulling plaats via een coöperatie of vergelijkbare entiteit. Belangrijk is dat verdiencapaciteit in het gebied ontstaat en blijft.

*. Maatwerkmethode om met deskundigen aan de keukentafel mogelijkheden voor ontwikkelingen op de Pleats (het boerenerf) te verkennen.

recreatie & toerisme

Kansen voor recreatie & toerisme liggen in de (her)ontwikkeling van verblijfsruimtes, recreatieve netwerken en voorzieningen. We willen recreatie & toerisme laten groeien binnen de grenzen van de gebiedskwaliteiten en aansluitend op de Toeristische Ontwikkel Strategie (2022).

we hanteren daarbij de volgende uitgangspunten:

- Wij zien ruimte voor uitbreiding van het aantal verblijfseenheden. Uiteraard moet in relatie met omliggende gebieden, zoals de Hegewarren, bekeken worden hoeveel capaciteit mogelijk en gewenst is. De uitbreiding is kleinschalig van aard en richt zich op doelgroepen die passen in ADD (mensen die houden van natuur, rust, ruimte, authenticiteit en cultuurhistorie). We voorzien interesse voor verschillende typen verblijven: luxe en eenvoudig; georiënteerd op water, land, dorp en boerderij.
- Door mogelijkheden te creëren op (vrijkomende) agrarische bedrijven komt de uitbreiding van de recreatieve verblijfscapaciteit ten goede aan het gebied (slimme groei en brede welvaart).
- Uitbreiding en verbetering van recreatieve routes en routegebonden voorzieningen maken de gebiedskwaliteiten beter beleefbaar. In de verkenning van H+N+S i.s.m. het gebied, overheden en experts, zijn al suggesties gedaan, zoals kuierpaden, een pad tussen Aldeboarn en De Deelen, maar ook een (vaar)verbinding die Akkrum en Aldeboarn rechtstreeks verbindt met NP De Alde Feanen en Grou.
- Gezamenlijke branding is wenselijk om ADD als gebied te presenteren. Suggesties die hiervoor al zijn gedaan: 'Hotel ADD' (één 'loket' voor alle verblijfsaccommodatie in ADD) en aantrekkelijke affichering van boeren die aan huis verkopen. Van belang is hierbij de afstemming met 'Het Andere Friesland' en Merk Fryslân.

Jinswâlde, ADD-Noord

wat betreft de ruimtelijke uitwerking spelen de volgende aspecten een rol:

- Uitbreiding van verblijfsrecreatie wordt getoetst aan de effecten op de gebiedskwaliteiten. De invloed op c.q. afstand tot kwetsbare natuurwaarden, zoals een weidevogelkerngebied, is daarbij van groot belang.
- Veelzijdigheid van het recreatief verblijfsaanbod wordt gestimuleerd, passend bij de gebiedskwaliteiten.
- Uitbreiding van het aanbod van dag-recreatieve voorzieningen wordt bevorderd: bezoekerscentra; uiteenlopende horeca, visstekken, rust- en opstappunten, aanleggelegenheid etc. ADD heeft groot belang bij nieuwe vitale functies voor het cultuurhistorisch erfgoed, zoals b.v. De Waag in Aldeboarn.
- Ruimtelijk heeft het de voorkeur om aansluiting te zoeken bij een kern, lintbebouwing of incidentele verdichtingen in het landschap (bijvoorbeeld agrarische bouwpercelen).
- De uitbreiding van de (verblijfs)accommodatie is kleinschalig.

Uitbreiding van verblijfsrecreatie en bezoekersaccommodatie etc. kan plaatsvinden op individueel initiatief. Voorkeur heeft een collectieve invulling via een coöperatie of een vergelijkbare entiteit. Belangrijk is dat verdiencapaciteit in het gebied ontstaat en blijft.

oudheidskamer Uldrik Bottema in De Waag van Aldeboarn

energie

Er liggen kansen in de ontwikkeling van duurzame energiedragers die ervoor moeten zorgen dat ADD energieneutraal wordt. Om te bepalen welke energiebesparende maatregelen het meest efficiënt zijn voor de energietransitie gaan we uit van de strategie van de Trias Energetica. Deze kent drie stappen: 1) beperk de vraag, 2) gebruik energie uit hernieuwbare bronnen en 3) gebruik eindige (fossiele) energiebronnen efficiënt.

In ADD is veel te winnen in het verminderen van het energiegebruik: daarmee is naar schatting een besparing van 30-40% is te realiseren. Ook in de omzetting van het gebruik van gas en dieselolie/benzine naar elektriciteit kan veel winst worden geboekt. In eerste instantie zal in ADD vooral worden ingezet op de stappen 1 en 2 van de Trias Energetica. Dit kan individueel, maar ook collectief. De aanwezigheid van de EKA en de energiecoöperaties van Akkrum en Aengwirden heeft enorme voordelen door de gezamenlijke inzet van kennis, organisatie en geld. Bovendien is een energiecoöperatie een goede entiteit om de energietransitie te financieren.

Om duurzaam in de energievraag te voorzien zien wij verschillende mogelijkheden: kleinschalig en grootschalig, korte en lange termijn. Naast meer voor de hand liggende oplossingen (zonnepanelen op daken, zonnevelden, windmolens, mestvergisting) wordt er, vooral met het oog op het historische Aldeboarn, nagedacht over een collectieve aanpak: aan aquathermie en aan waterstof, mocht het compressiestation van de Gasunie, ten noorden van Aldeboarn, een backbone worden in het waterstofnetwerk. NB: het coördinatieteam van ADD staat in contact met de EKA, de overheden, de Gasunie en netbeheerder Alliander.

Een voorwaarde voor ontwikkeling van duurzame vormen van opwekking is dat er genoeg netcapaciteit is. De energievorm bepaalt de ruimtelijke impact. Om daar een idee van te geven nemen we zonne-energie als voorbeeld, toegespitst op het energiegebruik in de landbouw. Een zonnepark van 1 ha levert ca. 1 miljoen kWh per jaar. Bij het huidige geschatte gebruik van agrarische bedrijven levert een zonnepark van 1 ha genoeg energie voor ongeveer 7 bedrijven. De energievraag in ADD voor landbouw is ca. 10 miljoen kWh. Dit betekent dat er ca. 10 ha aan zonnepark nodig is om landbouw, natuurbeheer en waterbeheer energieneutraal te maken.

voor inzet van zonnepanelen kan een op ADD afgestemde 'zonneladder' toegepast worden:

- Op daken en gevels. Hierop is vigerend beleid van toepassing. Deze mogelijkheid kan vooral individueel ingezet worden. Aandachtspunt is de cultuurhistorische waarde van de bebouwing.
- Op gronden binnen bestaand stedelijk gebied. In het buitengebied bieden (vrijkomende) agrarische bouwpercelen (1 tot 3 ha groot) ruimte om zonnepanelen te plaatsen. Is een bouwperceel groter dan 1,5 ha, dan kan hiervoor de Nije Pleats-methode worden gevolgd. Stap 2 kan zowel individueel als collectief worden toegepast. Aandachtspunten zijn ruimtelijk-landschappelijke en cultuurhistorische aspecten.
- Toepassing op landbouwgronden: bij voorkeur op landbouwgronden die door peilverhoging minder geschikt worden voor landbouw en gekoppeld aan andere ruimtelijke elementen, zoals infrastructuur, nutsvoorzieningen etc. Deze mogelijkheid zal bij voorkeur (deels) collectief worden ingezet. Belangrijk is dat verdiencapaciteit in het gebied ontstaat en blijft.

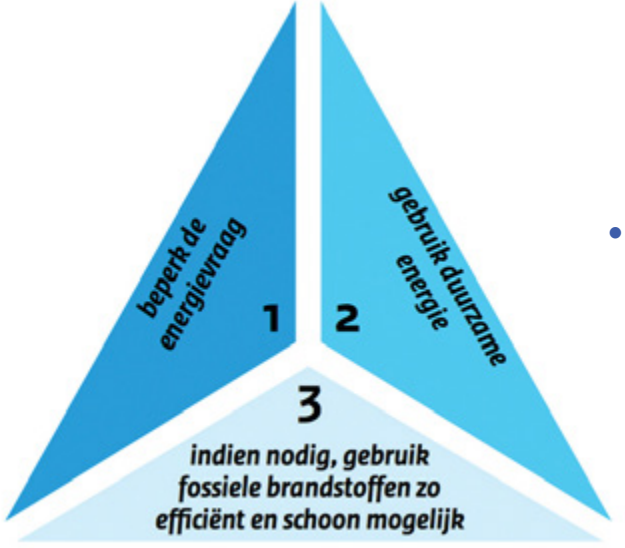

Trias Energetica

van visie

6

In dit hoofdstuk geven we een beeld hoe het gebiedsproces, in vervolg op de officiële presentatie van het koersdocument aan de overheden, eruitziet. Het gaat in op de te zetten stappen, de benodigde werkorganisatie en instrumenten.

6.1

niet één gebiedsplan, maar een gebiedsproces

De gebiedscommissie heeft de opdracht om te komen tot een integraal ontwerp gebiedsplan. De uitvoering van zo'n plan vraagt om het inzetten van instrumenten die, elk met uiteenlopende tijdspaden, onder de verantwoordelijkheid vallen van verschillende overheden. Dit maakt dat één overkoepelend plan ongeschikt is om binnen afzienbare tijd tot uitvoering te brengen. Zeker niet als we enig tempo willen maken. De ervaring leert dat een gemiddeld gebiedsproces, vergelijkbaar met dat van ADD, in een lineair traject al gauw 15 jaar duurt van initiatief tot uitvoering. Voor ADD gaan we ervan uit dat het proces van de start tot en met de uitvoering zo'n 6 tot 8 jaar vergt. Gelet op de urgentie van de opgaven en behoud van motivatie in het gebied is een dergelijk tempo ook noodzakelijk.

Dit betekent dat we in de uitvoeringsfase niet meer toewerken naar één gebiedsplan, maar invulling geven aan een gecoördineerd gebiedsproces met verschillende producten als uitkomst. In dit proces loopt de uitwerking van verschillende programmalijnen naast elkaar, bijvoorbeeld de ontwikkeling van de CSV, het herinrichtingsplan voor ADD-Zuid, de programmalijn Recreatie & Toerisme etc. Waar mogelijk willen we, vooruitlopend op het integrale gebieds- en inrichtingsplan al no regret maatregelen voor deelplannen uitvoeren. Alles wat consequenties heeft voor grond en/of grondgebruik moet echter in één keer worden afgehandeld.

6.2

vervolgfasen

De veranderingen als gevolg van de groenblauwe opgaven vragen om een actieve herinrichting. Die zien wij als hoofdlijn in het proces. We zien daarin 4 fasen:

1. richten	2. inrichten	3. verrichten	4. borgen
koersdocument	concept herinrichtingsplan en kaders programmalijnen	herinrichtingsplan en ruilplan	omgevingswet waterwet

richten: met dit document geven we richting, we zetten de koers uit.

inrichten: met het koersdocument als basis wordt een herinrichtingsplan op gebiedsniveau gemaakt (vooralsnog apart voor ADD-Zuid en ADD-Noord). Vanuit de verschillende programmalijnen wordt gewerkt aan uitgangspunten en kaders en om de (gewenste) ontwikkelingen op andere functies mogelijk te maken.

verrichten: vervolgens start een cyclisch iteratief proces van individuele gesprekken met grondeigenaren en -gebruikers om te komen tot een ruilplan. Dit veronderstelt dat het herinrichtingsplan, door toepassing van de CSV, wordt vertaald naar het individuele bedrijfsperspectief. Dit proces kan leiden tot aanpassingen van het herinrichtingsplan, om uiteindelijk te komen tot een definitief herinrichtings- en ruilplan dat kan steunen op een breed draagvlak.

borging: Vervolgens moeten de ontwikkelingen worden geborgd via planologische instrumenten als de waterwet en de omgevingswet.

Parallel aan de vormgeving van de *groenblauwe hoofdlijn*, wordt er gewerkt aan de thematische programmalijnen, waarmee de overheden (coöperatieve) mogelijkheden creëren voor nieuwe vitaliteit. Dit proces kan op verschillende momenten in fase 2: inrichten, worden ingezet. Daarnaast lopen de *faciliterende lijnen*, zoals de ontwikkeling van instrumenten als het CSV en de inzet van de WILG.

inrichten

naar een herinrichtingsplan op gebiedsniveau en uitwerking van programmalijnen

Op basis van de richtlijnen die in deze ontwikkelingsvisie neergelegd zijn, worden gebiedsscenario's uitgewerkt voor een herinrichting van de groenblauwe functies. Het gaat hierbij om veranderingen waarin collectieve maatregelen worden genomen en waarvoor grondruil voor nodig is. Bij de afbakening van een (deel)gebied ligt het voor de hand om te kiezen voor een gebied dat bestaat uit een afzonderlijk peilvak of samenhangend watersysteem.

Voor zo'n gebied wordt door het ontwerpteam een watersysteemplan uitgewerkt: op welke plekken leveren welke maatregelen het beste resultaat op wat betreft de wateropgaven. Daarbij wordt beoordeeld welk effect deze maatregelen hebben op de andere functies, zoals (het perspectief voor) de landbouw en/of de mogelijkheden voor recreatie & toerisme. Aldus wordt toegewerkt tot een perspectief op gebiedsniveau.

Wat betreft de thematische programmalijnen wordt in deze fase gewerkt aan het opstellen van uitgangspunten en kaders: door de verantwoordelijke overheden (in de meeste gevallen de gemeente) in samenspraak met betrokkenen uit het gebied. Zo moeten kaders ontstaan waarbinnen 'verbreding' mogelijk wordt en een nieuw (economisch) evenwicht kan ontstaan. Om dit te realiseren is *een zwaluwstaart* met het bestaande en toekomstige beleid van de overheden essentieel.

verrichten

van een herinrichtingsplan op gebiedsniveau naar een ruilplan met individueel perspectief

Om van een herinrichtingsplan te komen tot een vertaling naar individueel bedrijfsniveau en een ruilproces, moet er duidelijkheid ontstaan over een aantal cruciale zaken uit de programmalijnen en de faciliterende lijnen, zoals:

- de beschikbaarheid van financiën
- goedkeuring van de CSV door de verschillende overheden waaronder de EU
- kaders waarbinnen 'nieuwe vormen van vitaliteit' o.a. op agrarische bedrijven is toegestaan.

Het herinrichtingsplan bevat een watersysteemplan. Op basis hiervan wordt m.b.v. de CSV per bedrijf een schadeberekening gemaakt. Daarmee krijgt de eigenaar / gebruiker in een individueel gesprek inzicht in de bedrijfseconomische effecten van het herinrichtingsplan, inclusief een mogelijke compensatie in grond, geld of een combinatie van beide.

De uitkomsten van de berekeningen en gesprekken (wat kost compensatie van dit plan, hoeveel gronddruk levert het op, kan het steunen op een breed draagvlak etc.) leiden tot een ruilscenario en een nieuw perspectief op gebiedsniveau. Een dergelijk proces kan zich een aantal maal herhalen totdat er een plan ligt dat realistisch is (qua doelbereik, kosten, gronddruk en draagvlak).

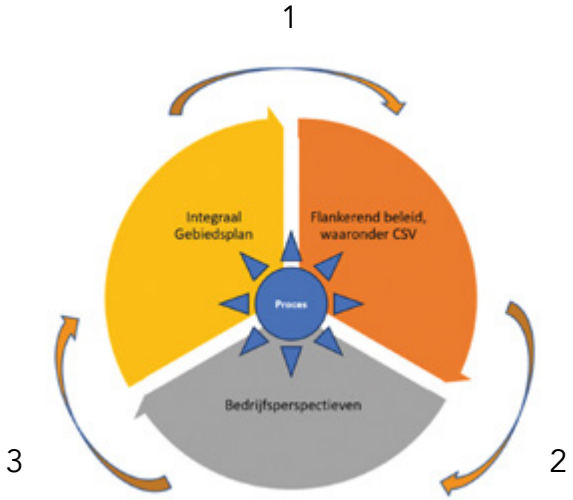

1: scenario watersysteem en drooglegging > 2
2: inkomen-, vermogen- en bijkomende schade > 3
3: compensatie in grond en/of geld > 1

Om op individueel niveau invulling te geven aan een nieuw bedrijfs-perspectief, kan de eigenaar gebruikmaken van de uitkomsten van de thematische programmalijnen: is er en zo ja op welke manier (beleids) ruimte ontstaan wat betreft energie, rood en recreatie & toerisme?

Insteek is een proces op vrijwillige / minnelijke basis, maar het is mogelijk dat de inzet van de wettelijke herverkaveling (het verplichtende deel van de WILG) nodig is. Daarvoor is een formeel inrichtingsplan en een formeel ruilplan nodig. Vindt het proces geheel op vrijwillige / minnelijke basis plaats dan volstaan kavelruilovereenkomsten, maar zal er om praktische redenen toch ook vaak een (informeel) inrichtings- en ruilplan worden opgesteld. Het integraal gebiedsplan kan dan tevens het informele inrichtingsplan zijn.

borgen

van een cyclisch iteratief proces naar borging

Wanneer er op individueel niveau d.m.v. maatwerk een definitief herinrichtings- en ruilplan is vastgesteld moet de herinrichting worden geborgd. De peilopzet wordt geborgd via het proces van de waterwet, ontwikkelingen wat betreft functies als wonen in de omgevingswet en grondtransacties in kavelruil-overeenkomsten.

6.3

benodigde projectorganisatie

Het is een enorme uitdaging om het proces beheersbaar en het tempo erin te houden. Dat zal niet slagen in de huidige werkstructuur. Nu het gebiedsproces op weg gaat richting uitvoering moeten ook de werkwijze en de werkorganisatie tegen het licht worden gehouden. De innovatieve aanpak van ADD – een aanpak gedacht vanuit een gebied i.p.v. verschillende overheden - is complex vanwege het integrale karakter. Regie en sturing zijn vanwege dat integrale karakter van groot belang. Het ligt voor de hand om de kracht en input vanuit het gebied te blijven inzetten bij de inhoudelijke sturing van de gebiedsontwikkeling - zoals tot nu toe in nauwe samenwerking met de overheden.

Op verschillende momenten kunnen zich ontwikkelingen voordoen waar je als projectorganisatie faciliterend in wil of moet zijn. Om dat te kunnen waarborgen is het van belang dat gemeenten, waterschap, provincie en gebied alle vier een volwaardige plek en rol hebben in de projectorganisatie. Daarnaast zijn materiedeskundigen nodig op het gebied van groenblauwe functies, landbouw, rood, recreatie & toerisme en energie. En er is instrumentele, financiële en juridische deskundigheid nodig.

De projectorganisatie opereert onder verantwoordelijkheid van de Gebiedscommissie ADD. De gebiedscommissie levert producten en adviseert de bestuursorganen. De verhouding ten opzichte van andere organisaties die in ADD actief zijn, zoals het Plaatselijke Belang, de EKA, de DOM Meidwaan yn Boarn etc. moet onder de loep worden genomen.

6.4

financiën

Een van de belangrijkste voorwaarden om te kunnen komen tot uitvoering is duidelijkheid over de financiën. We kunnen pas echt beginnen als het financiële fundament aanwezig is.

We zijn ons ervan bewust dat het gehele gebiedsproces een forse investering vergt. Alleen al het uitvoeren van de Gebiedsofferte Aanvalsplan Grutto, zoals dat i.s.m. de boeren in ADD-Noord is opgesteld en door de provincie is opgenomen in het Maatregelenpakket voor het FPLG, zal naar verwachting over een looptijd van 20 jaar een investering van zo'n € 56 mln kosten. Overigens: een deel van deze kosten is nodig voor het realiseren van de groenblauwe opgaven, zoals inrichtingskosten en afwaardering van grond, mede als gevolg van de noodzakelijke peilverhoging. Dus daarin zit een zekere overlap.

kostenraming Veenweideprogramma 2021-2030 samengevat	
kosten aanpassingen landbouw (inclusief flankerende maatregelen)	€ 417 miljoen
kosten aanpassingen waterhuishouding (inclusief klimaatadaptatie)	€ 102 miljoen
overige aanpassingskosten	€ 20 miljoen
programmakosten	€ 10 miljoen
kosten totaal	**€ 549 miljoen**

Uit de eerste financiële vingeroefeningen die t.b.v. de praktijksimulatie in ADD-Zuid zijn gemaakt op basis van de concept CSV, blijkt dat de benodigde compensatiekosten voor de landbouw redelijk in lijn liggen met de hierboven genoemde 'kosten aanpassingen landbouw'. Voor ADD gaat het dan naar schatting om een bedrag van ca. € 30-40 mln. Hier moet opgemerkt worden dat het daarbij enkel gaat om compensatiekosten als gevolg van de watermaatregelen. Kosten voor verbetering van de natuur en biodiversiteit, voor het stimuleren van natuurinclusieve landbouw, extra reductie van stikstof etc. zijn nog niet zijn meegenomen.

De kosten voor aanpassingen van de waterhuishouding zijn nog niet bekend, maar zouden aan de hand van het Optimalisatiescenario dat voor ADD- Zuid is gemaakt vrij gemakkelijk door het Wetterskip ingeschat moeten kunnen worden.

Maar, het gaat hier om een integraal plan waarin we zoals gezegd ook andere opgaven en ambities moeten en willen verwezenlijken, en dus moeten we ons realiseren dat ook hier nog geld voor beschikbaar moet komen. Als onderdeel van fase 2: inrichten, moeten we zo snel mogelijk een schatting maken van de totale projectkosten. Daarbij hoort ook onderzoek of er voor het gebied inkomsten te genereren zijn vanuit bv. rode ontwikkelingen en/ of energie.

De financiële middelen moeten grotendeels voortkomen uit het transitiefonds onder het NPLG/FPLG. Daarnaast kunnen andere financiële bronnen en subsidies worden aangeboord. In bijlage 2 staan een aantal mogelijkheden genoemd.

6.5 aandachtspunten voor het proces

Wanneer we het proces zoals hierboven geschetst gaan uitvoeren zijn een aantal punten van belang:

- het koersdocument als levend document: periodiek herijken

Deze visie is gebaseerd op de huidige kennis wat betreft opgaven en doelen en de wetenschap. Een gebiedsspecifieke invulling van de maatschappelijke opgaven is nog niet geformuleerd en kennis over het effect van maatregelen is nog in beweging. Uiteraard hebben en houden we oog voor verdere concretisering van de opgaven en de uitkomsten van wetenschappelijk onderzoek, maar we willen wel verder met het gebiedsproces. Daarom kiezen we er heel bewust voor om te werken vanuit de kennis die op dit moment beschikbaar is en daar, in voorkomend geval, besluitvorming en afspraken in het gebiedsproces ook op baseren. Het is essentieel om het bestaande draagvlak en momentum te behouden en 'het betere niet de vijand van het goede te laten worden'. Mocht later blijken dat bepaalde maatschappelijke opgaven bv. toch anders geformuleerd worden dan kan dat geen reden zijn om de gemaakte afspraken en besluiten terug te draaien. ADD loopt voorop en fungeert als wegbereider voor gebiedsprocessen in de rest van het veenweidegebied. Het mag niet de dupe worden van deze voorsprong en proactieve houding.

Bovenstaande betekent niet dat we daarmee de koers vastzetten voor de komende 30 jaar. Zoals gezegd zullen we een scherp oog blijven houden voor het (nog steeds veranderende) maatschappelijke speelveld en kennisniveau en zo nodig de koers daarop herijken en bijstellen. Op deze manier willen we - binnen de randvoorwaarde dat gemaakte afspraken, waaronder nadrukkelijk ook het toekomstperspectief voor de landbouw, gerespecteerd blijven - samen met alle betrokken partijen periodiek evalueren of we nog op de goede weg zitten.

onderzoek bodemkwaliteit

- inzet op monitoring en doelbereik

Om goed te kunnen sturen op doelrealisatie is het van belang de 0-situatie te meten en een monitoringsplan op te stellen. Vervolggesprekken over monitoring en doelbereik moeten uitwijzen welke vorm binnen dit gebiedsproces passend en haalbaar is.

- breed scala aan instrumenten nodig

De focus in het proces ligt op de CSV en de drie planologische instrumenten (Waterwet, Omgevingswet en WILG) die nodig zijn om uitvoering mogelijk te maken. Maar daarmee zijn we er niet: de praktijk wijst uit dat er nog een groot aantal andere instrumenten nodig is om tot een vitaal en toekomstbestendig ADD te komen. Deze kunnen maatschappelijk, financieel-economisch, juridisch, planologisch of ruimtelijk-technisch van aard zijn - we willen immers een integrale gebiedsontwikkeling. Het kunnen beschikken over en toepassen van die instrumenten is cruciaal voor de realisering van alle doelen en ambities.

Bijlage 2 geeft een overzicht: hoe, onder welke voorwaarden en door wie welke instrumenten kunnen worden ingezet. Dit overzicht is niet volledig. Sommige instrumenten zijn nog in ontwikkeling; er zullen nieuwe instrumenten bij moeten komen en oude afvallen. Omdat de instrumenten zo verschillend zijn qua aard, doel en 'eigenaar/beheerder' is elke indeling in zekere zin willekeurig.

boeren en de gebiedscommissie ADD in gesprek met bestuurders van provincie en Wetterskip

Per situatie zal moeten worden bekeken welke instrumenten opportuun zijn of gebruikt kunnen worden. Sommige instrumenten vragen nog om instellingsbesluiten of (wijzigingen van) beleidsbesluiten. Bijlage 2 laat zien dat een integrale aanpak alleen kan slagen als alle mogelijke middelen optimaal worden gebruikt en ingezet, en dat er een veelheid aan instrumenten en actoren/uitvoerders aan te pas komt.

Om actieve herinrichting (transitie) mogelijk te maken en het resultaat te kunnen borgen, stuiten we nog op veel juridische obstakels bij de vormgeving van maatregelen en instrumenten - ook op Europese niveau. Dit is iets waarop we nauwelijks invloed hebben maar alert moeten zijn. Op dit spoor kunnen we gemakkelijk vertraging oplopen. Alle maatregelen hebben, om ze te realiseren, een uitvoeringstitel nodig. Daaraan zit de mogelijkheid vast van bezwaar en beroep. Dit is een autonoom traject waar we alleen invloed op kunnen uitoefenen door vanaf het begin te werken aan draagvlak en door proactief procedures in gang te zetten.

- het belang van een veranderende overheid

In het licht van deze 'derde verbouwing van Nederland' zullen niet alleen de inwoners van ADD hun manier van doen moeten aanpassen. Hetzelfde geldt voor de overheid. De uitvoering van een integrale aanpak zoals wij die voor ons zien, vraagt om een faciliterende, ondersteunende overheid, die de meerwaarde van een integrale aanpak inziet. Een overheid die het mogelijk maakt om instrumenten in te zetten met het oog op een vitaal en leefbaar landelijk gebied, klaar voor de toekomst.

Het gebiedsproces ADD betekent voortdurend werken met onzekerheden. Er zijn nog geen routines ontwikkeld. Tegelijkertijd zijn er veel bestuurlijke partijen beleidsdrager voor onderdelen van de gebiedsontwikkeling: provincie, waterschap en de drie gemeenten. Naast een faciliterende rol is het van groot belang dat een getrapte en tegelijkertijd omvattende besluitvorming voor de legitimiteit van iedere stap zorgt. Alleen zo ontwikkelt zich een stevig fundament voor de gebiedsontwikkeling. We zullen hier met elkaar, gebied en overheden, vorm aan moeten geven.

6.6

bredere context van het gebiedsproces

Het gebiedsproces speelt zich af binnen een bredere context dan de lokale en regionale. Daarom is het van belang om deze relaties te kennen. Hieronder geven we de belangrijkste weer.

NOVEX/POVI en NPLG/FPLG: Op dit moment werkt de provincie in opdracht van het Rijk aan de ruimtelijke invulling van de opgaven in de NOVEX (Nationale Omgevingsvisie Extra). Dit zal leiden tot een herziening van de Provinciale Omgevingsvisie. Bestaande visies en beleid zoals de Bossenstrategie, het Herstelprogramma Biodiversiteit, de KRW, Fryslân Klimaatbestending 2050+ (WABOS) en klimaatadaptatie vallen onder de Friese uitwerking van het NPLG: het Frysk Programma Landelijk Gebied. Er zijn ook programma's die onder het NPLG vallen die nu nog worden uitgewerkt, losstaand van het proces in ADD, maar die wel invloed op ADD (kunnen) hebben: de natuurdoelanalyses voor de Alde Feanen, de verdere ontwikkeling van het NNN en de vernieuwde ganzenaanpak. Met de informatie die nu beschikbaar is, is in deze visie een vertaling gemaakt van het FPLG naar ADD. Procesmatig haken we aan bij lopende zaken, zoals de ontwikkeling van een eventuele grondbank.

directeur generaal Ministerie LNV, Johan Osinga, gedeputeerde Douwe Hoogland en wethouder Jaap van Veen, gemeente Heerenveen, op bezoek in ADD

vigerend beleid rood/energie/wonen: momenteel zijn de provinciale visie Grutsk op 'e Romte en de gemeentelijke omgevingsvisies (waaronder nog oude bestemmingsplannen) bepalend voor de mogelijkheden voor verandering in ADD. Op regionaal, provinciaal en gemeentelijk niveau wordt nieuw beleid ontwikkeld, maar de kaders voor mogelijke ontwikkelingen zijn vaak nog niet uitgewerkt of nog niet geborgd in instrumenten. Tegelijkertijd zijn er werkgroepen van burgers die gewenste ontwikkelingen op verschillende thema's aandragen (de diverse Plaatselijke Belangen, de dorpontwikkelmaatschappij Meidwaan Yn Boarn, de Stichting Beekdallandschap Koningsdiep | de Nije Boarn, lokale energiecoöperaties etc. Nu lopen deze processen grotendeels los van elkaar. Willen we een integraal plan realiseren dat kan rekenen op draagvlak, dan moeten we toewerken naar een 'zwaluwstaart'. In welke vorm dat het beste kan moet nog worden bepaald.

landelijke en regionale pilots en onderzoeken: in het gebiedsproces wordt ook input gehaald uit regionale en landelijke pilots en onderzoeken: van het Innovatieteam Veenweide van het Veenweideprogramma (onderzoeken als 'it Nije Buorkjen', m.b.t. bodem, CO2-vastlegging etc.); van het VIP-NL (Veenweiden Innovatie Programma – Nederland) en het NOBV (Nationaal Onderzoeksprogramma Broeikasgassen Veenweiden). Deze laatsten houden zich o.a. bezig met het uitvoeren en analyseren van CO2-metingen. Nieuwe uitkomsten en inzichten worden periodiek afgewogen en meegenomen in de verdere ontwikkeling van het gebiedsproces.

markt en regio: naast programma's en beleid van de overheid is ADD onderdeel van een regio en van de agrarische sector. Op de (financiële) markt en in de voedselketen spelen grote actoren een rol waar we als proces mee te maken hebben, maar geen sturing aan kunnen geven. Waar mogelijk zetten wij ons in om invloed uit te oefenen.

bronnenlijst

Actieplan vitale logiesaccommodaties binnen het programma Gastvrij Fryslân 2028, Toerisme Alliantie Fryslân, 2021

BAG Basisregistratie Adressen en Gebouwen, Kadaster, 2023

Op weg naar Basiskwaliteit Natuur, Koos Biesmeijer, Saskia Klumpers, Ingrid Visseren-Hamakers, David Kleijn, Robert Kwak - Naturalis Biodiversity Center, 2021

Beleidsnota Ecologie en Vis, Wetterskip Fryslân, 2022

BRK Basisregistratie Kadaster, Kadaster, 2023

Casestudy: 3 peilscenario's, 3 bedrijven en deelgebiedanalyse, initiatiefnemers gebiedsproces ADD, 2019

Cultuurhistorische analyse ADD Cultuurhistorische verdieping Aldeboarn-De Deelen, Jeroen Wiersma, 2022

Erfgoedddeal Greppelland, Van blinde naar nieuw toekomst, projectteam erfgoeddeal greppelland, 2022

Evaluatieverslag praktijksimulatie flankerend beleid, Gebiedsproces ADD & Werkgroep Flankerend Beleid, 2023

Frysk Programma Landelijk Gebied 'It is mei sizzen net te dwaan', Ontwerp Gebiedsprogramma Fryslân, Provincie Fryslân, 2023

Gebiedsofferte Aanvalsplan Grutto ADD-Noord, Squarewise ism. initiatiefnemers gebiedsproces ADD, 2023

Google Maps: kaart Aldeboarn–De Deelen met functies, 2023

Heerenveen aardgasvrij, Gemeente Heerenveen, 2021

Huidige ecologische kwaliteit agrarische gronden Remote Sensing Analyse 2018-2020, Bekkema et al., 2022

Kaart begrenzing ADD Plangebied Aldeboarn–De Deelen, Provincie Fryslân (Esri/kadaster), 2022

Klimaatakkoord, Rijksoverheid, 2019

KRW Handreiking Kaderrichtlijn Water, Ministerie van I&W, Stowa, IPO, Unie van Waterschappen, 2018

LISA werkgelegenheidsregister, Provincie Fryslân, 2022

Mix van maatregelen ADD, Altenburg & Wymenga, 2023

Realisatiestrategie voor de afronding van het NNN in Fryslân; Natuer mei de Mienskip, 2019. Provincie Fryslân, 2023

Startnotitie Nationaal Programma Landelijk Gebied, Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit, Ministerie van Infrastructuur en Waterstaat en Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, 2022

Ontwerp Woonvisie 2023-2028, Gemeente Heerenveen, 2023

Toelichting Optimalisatiescenario en het voorlopig ontwerp van een klimaatbestendig watersysteem in ADD-Zuid (2023), coördinatieteam ADD

Regionale Woondeal Zuidoost Fryslân, Gemeenten Heerenveen, Opsterland, Ooststellingwerf, Smallingerland en Weststellingwerf, Provincie Fryslân, Ministerie voor Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening, 2023

Romsicht, Gebiedscoöperatie It Lege Midden en Stichting Beekdallandschap Koningsdiep | de Nije Boarn, 2017

Verkenning bouwstenen rood–energie–recreatie & toerisme voor het integraal gebiedsplan Aldeboarn–De Deelen, H+N+S landschapsarchitecten, 2022

Toeristische regionale ontwikkelstrategie Zuidoost Fryslân, Regiodeal Zuidoost Friesland door Gemeenten Heerenveen, Ooststellingwerf, Opsterland, Smallingerland, Weststellingwerf, 2022

Veenweidevisie, Wetterskip Fryslân & Provincie Fryslân, 2015

Veenweideprogramma 2021-2030, Wetterskip Fryslân & Provincie Fryslân, 2021

Uitvoeringsprogramma Stikstof Fryslân 2030, Provincie Fryslân, 2022

Werkdocument ADD-Zuid, bouwstenen voorlopig inrichtingsplan ADD-Zuid, Altenburg & Wymenga, 2021

Wet natuurbescherming bronbestand, Provincie Fryslân, 2022

Woonênquete Aldeboarn, Werkgroep Wonen Plaatselijk Belang, 2022

Integrale gebieds- en opgavenanalyse veenweidegebied provincie Fryslân, WUR Rapport Veenweide, Edo Gies, Wiebren Kuindersma, Herman Agricola, 2022

16-punten manifest, Klankbordgroep Flankerend Beleid, 2022

bijlage 1

terinspiratie

ter inspiratie

Deze bijlage laat zien hoe men in andere gebieden in Nederland invulling geeft aan 'andere bronnen van vitaliteit en leefbaarheid'. Want ook elders vinden er in het landelijke gebied soortgelijke ontwikkelingen plaats als in ADD. Er zijn inspirerende initiatieven geïmplementeerd wat betreft:

- het herinrichten van vrijkomende boerenerven waarbij nieuwe woon-, werk- en/of recreatieve verblijfsruimten zijn ontstaan
- recreatieve ontwikkelingen (dag- en verblijfsrecreatie) die qua schaal passend zijn bij ADD
- het uitbreiden en verrijken van recreatieve padennetwerken
- de energietransitie.

Deze bijlage is niet bedoeld als richtlijn: hoe het zou moeten in ADD. Ook biedt hij geen totaalbeeld van de mogelijkheden. Er zijn andere invullingen mogelijk dan hier getoond worden. Het is en blijft altijd een kwestie van maatwerk.

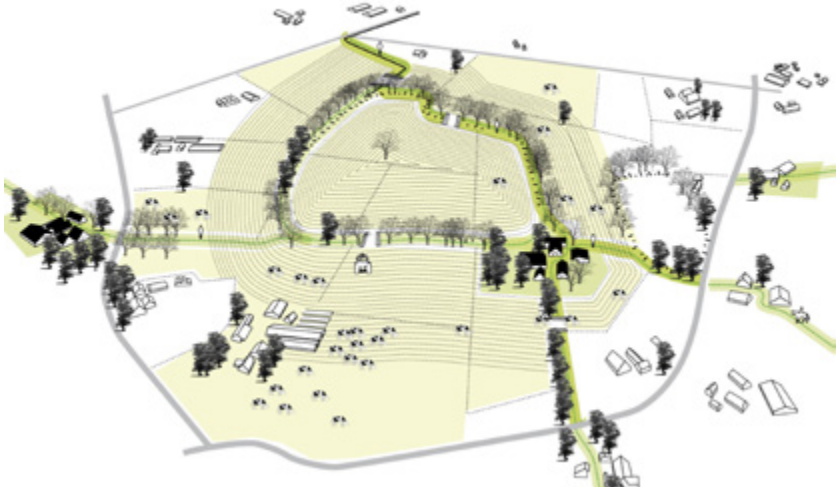

weergave van het concept 'Knooperven', een rood en groen regeling voor de ontwikkeling van agrarische erven.

In ADD is behoefte aan meer en ook andere vormen van woonruimte. Daar komt bij dat er agrarische bedrijven vrijkomen omdat boeren stoppen of verplaatsen. Het is van groot belang dat de vrijkomende erven niet verpauperen en dat de 'blijvers' (als zij dat wensen of nodig hebben i.v.m. aanpassing van de bedrijfsvoering) de ruimte krijgen om op hun erf of in de directe nabijheid kleinschalige werk, woon, zorg en/of recreatieve functies toe te voegen. Dit hoofdstuk geeft voorbeelden van diverse invullingen van voormalige agrarische erven.

#1 wonen

Collectief Particulier Opdrachtgeverschap (CPO)

Wat wonen betreft zien we mogelijkheden voor Collectief Particulier Opdrachtgeverschap (CPO): een vorm van projectontwikkeling waarbij toekomstige bewoners gezamenlijk opdrachtgever zijn voor een nieuwbouwproject. De toekomstige bewoners richten een rechtspersoon op die hen in staat stelt om in het projectontwikkelingsproces gezamenlijk als opdrachtgever op te treden en nemen een adviseur in de arm die hen gedurende het proces begeleidt. Tot en met de fase van het definitief ontwerp werkt een 'kopersvereniging' binnen gestelde stedenbouwkundige randvoorwaarden namens haar leden aan een collectief plan. De deelnemers hebben inzicht en inspraak in de keuze van het bouwsysteem, de bouwmaterialen, het afwerkingsniveau en de kosten. In de fasen daarna kunnen individuele kopers zelf beslissen over de indeling en afwerking van de eigen woning.

Knooperven

Het idee voor de knooperven is ontstaan om 1) het landelijk gebied met nieuwe functies nieuw leven in te blazen, 2) leegkomende erven met de omgeving te verbinden door aanleg en / of onderhoud van (vaak historische) routes en 3) buurboeren de mogelijkheid te geven om hun onrendabele routes, landschapselementen en / of beplantingen uit te ruilen tegen de productiegronden die vrijkomen. Boeren kunnen zo groeien met behoud c.q. versterking van het cultuurhistorische landschap. Bij de knooperven gaat het om een nieuwe rood / groen regeling. Een groep particulieren krijgt bouwrechten in ruil voor bepaalde verplichtingen. Het idee voor het ontwikkelen van een netwerk aan paden die boerenerven met elkaar verbindt (vandaar de naam knooperven) is geënt op het historische Overijsselse landschap.

Op een knooperf hebben bewoners hun eigen woning en tuin. Daarnaast delen ze een gemeenschappelijk erf en een stuk grond. Gezamenlijk zorgen ze voor behoud, versterking en beheer van beplantingen en voor publiek toegankelijke routes op de gemeenschappelijke grond. De landbouwgrond die oorspronkelijk bij het boerenerf hoorde, komt indien wenselijk in handen van boeren uit de omgeving. Die kunnen zo hun bedrijf (door extensivering c.q. het verkrijgen van meer productiegrond) toekomstbestendiger maken. De landbouwgrond kan ook gebruikt worden voor natuur-ontwikkeling. Oude waardevolle gebouwen worden zo veel mogelijk hergebruikt, eventueel aangevuld met nieuwbouw met een agrarische uitstraling.

Knooperven dragen bij aan de versterking en het onderhoud van het landschap; aan ontwikkelingsmogelijkheden voor de landbouw; aan verbreding van het palet aan landelijke woon, werk, recreatie en zorgvormen; aan ontsluiting van het landelijk gebied en behoud van agrarisch erfgoed.

Voor de realisatie van Knooperf De Veldboer, net buiten Langeveen in Overijssel, kocht de gemeente het voormalige boerenbedrijf. Er kwamen 9 kavels te koop met een eigen huis en tuin, en 3,3 ha gezamenlijke grond bestaande uit bos, weide en openbaar toegankelijke paden. De nieuwe bewoners worden verantwoordelijk voor het onderhoud van het gezamenlijke deel. Het karakter van het erf en de directe omgeving mogen niet worden aangetast. De bebouwing bestaat uit de verbouwde karakteristieke gebouwen, of zijn naar voorbeeld daarvan nieuw gebouwd.

Knarrenhof

Een Knarrenhof combineert het hofje van vroeger met het gemak van heden. Het is een concept dat veilig wonen en privacy combineert met de voordelen van samenwonen. Een Knarrenhof is bedoeld voor mensen die het leuk vinden om elkaar af en toe te helpen, maar hierin geen verplichting willen. Het is geen woongroep. Het is een vrijblijvende gemeenschap die van elkaars kennis, kunde en gezelschap profiteert. Een Knarrenhof is oorspronkelijk bedacht voor mensen vanaf 45 jaar en maximaal twee jongere bewoners. Spreiding qua leeftijd draagt bij aan de diversiteit en dynamiek: ideaal voor de moderne senior die zelfstandig wil blijven en steeds minder kan of wil terugvallen op mantelzorg en kinderen.

Meer-generatie-hofjes zijn bedoeld voor mensen van 19 tot 109 jaar. Hier wonen starters, oudere jongeren, jongere ouderen & senioren samen in een levendige gemeenschap waar men elkaar kent en helpt.

In Nederland zijn inmiddels meerdere Knarrenhofjes gerealiseerd o.a. met behulp van de Stichting Knarrenhof Nederland. De hoven kunnen al naar gelang de omgeving bestaan uit een of meerdere verdiepingen en grotere en kleinere eenheden.

Herinrichting boerenerf Hofstede aan De Dreef in Zundert

Het ombouwen van een voormalig boerenerf kan een oplossing bieden voor zowel boeren als woningzoekenden. In het Brabantse Zundert wordt dit gerealiseerd. Op het perceel bevindt zich een monumentale langgevelboerderij met daarachter een stuk grond van ongeveer 2 hectare. Aan de westzijde van het perceel ligt De Dreef, een bomenlaan met eeuwenoude eikenbomen, die dienst doet als fiets- en wandelpad.

In de bestaande bebouwing worden zelfstandige woningen ontwikkeld. De karakteristieke elementen van het boerenerf en de boerderijwoning (1908) blijven behouden. De Hofstede biedt ruimte aan 12 woningen, waarvan 5 huurappartementen en 7 levensloopbestendige koopwoningen met eigen tuin. De huurappartementen zijn gelegen in een hofje met binnentuin, achter de langgevelboerderij.

De Vlaamse Schuur aan De Dreef wordt ingericht als ontmoetingsruimte voor bewoners, recreatieve bezoekers en voor educatie. Op het terras kunnen bewoners en bezoekers wat eten en drinken.

Ten zuiden van het boerenerf komt een publiek toegankelijke tuin met wandelpaden, een waterpoel, bloemperken en een houtwal met insectenhotels. Een gedeelte van de tuin wordt ingericht als moestuin met fruitbomen. Rondom de tuin komen twaalf tiny houses. Deze zijn geschikt om minimalistisch en 'dicht bij de natuur' te leven. Zes tiny houses zijn voor recreatief gebruik en zes huisjes worden ingezet als tijdelijke huur-flexwoningen.

Belangrijk leerpunt: onderzoek of er naast een woonfunctie maatschappelijke meerwaarde kan worden gerealiseerd. Vanwege bestaande regelgeving kapten de provincie en de gemeente Zundert het plan eerst af. Door toevoeging van de tuin, die zorgde voor maatschappelijke meerwaarde, werd het plan wel goedgekeurd.

Verbouwing boerderij naar starterswoningen in Almkerk

Bij de renovatie van De Vlashoeve in Almkerk ontstonden in het achterhuis van dit rijksmonument vier nieuwe, inpandige woningen. Het voorhuis is volledig gerenoveerd. Luiken en deuren van het achterhuis zijn geopend, zodat er een inpandig straatje ontstond. Het monumentale karakter van de boerderij is behouden gebleven.

Een boerderij in Streefkerk stond eerst in zijn geheel te koop maar bleek lastig te verkopen: tot drie keer toe kregen geïnteresseerden de financiering niet rond. Door het 'opknippen' van de boerderij (via een bestemmingswijziging) werd de verkoopprijs van de woningen geschikt voor starters.

In het stalgedeelte zijn vier woningen gerealiseerd. De authentieke uitstraling van zowel de binnen- als buitenzijde is zo veel mogelijk bewaard gebleven. Het voorhuis is als 'losse' woning verkocht. Het kreeg een nieuw dak, een garage en een eigen entree, maar bleef grotendeels in de huidige staat. Aan de zuidkant zijn nog vier starterswoningen gebouwd.

De starterswoningen zijn rug aan rug in een vierkant gesitueerd. Door deze efficiënte indeling is de beschikbare ruimte optimaal benut. De nieuwe woningen zijn in dezelfde stijl ontworpen. Dit zorgt ervoor dat het contrast tussen oud en nieuw vervaagt. Het geheel gaat op in de omgeving. Daarom lijkt het alsof het altijd al onderdeel is geweest van het geheel.

#2 zorg

Vrijkomende agrarische bebouwing wordt regelmatig ingezet voor een zorgfunctie, al dan niet in combinatie met wonen.

De verbouwing van Margaretha's Hoeve in Nieuw-Vennep is een voorbeeld van de combinatie wonen en zorg. Op het erf van de voormalige boerderij bevinden zich hofwoningen en twee onder een kapwoningen. Het ontwerp van de woningen is geïnspireerd op de authentieke, monumentale stolpboerderij uit 1880. Het plan is zo opgezet dat de woningen als het ware te gast zijn op het boerenerf. De monumentenstatus van Margaretha's Hoeve is behouden gebleven.

De boerderij zelf heeft een bijzondere zorgfunctie gekregen, gebaseerd op het zorgconcept van de Herbergier: kleinschalige woonvoorzieningen voor mensen met geheugenproblemen en dementie. Elke bewoner heeft een kamer die naar eigen smaak kan worden ingericht. De boerderij is volledig rolstoeltoegankelijk en voorzien van een lift. De kamers variëren van 31 tot 55 m2. Enkelen daarvan zijn geschikt voor (echt)paren.

Zorgboerderijen

Op een zorgboerderij, al dan niet met agrarische tak, biedt men zorg aan mensen met een zorgvraag. Zorgboerderijen hebben voor deelnemers aantoonbare meerwaarde t.o.v. van reguliere zorginstellingen door de combinatie met landbouw en/of dierverzorging. Het aanbieden van zorg kan voor agrarisch ondernemers een nieuwe inkomstenbron vormen.

De zorgboerderij kan zich richten op: jongeren uit het speciaal onderwijs of de jeugdzorg, mensen met niet aangeboren hersenletsel, mensen met een burn-out, een verstandelijke beperking, een psychische hulpvraag, het kunnen ouderen zijn, ex-verslaafden etc.

Agrarische bedrijven die zorg verlenen passen erf en bedrijfspand(en) vaak aan de nieuwe situatie aan. Denk aan een kantine, aan veiligheidsmaatregelen, sanitaire voorzieningen of rolstoeltoegankelijkheid. Daarnaast worden gereedschap en machines aangepast of aangeschaft en kunnen er aanpassingen nodig zijn wat betreft de dierkeuze en / of dierhuisvesting (konijnen, cavia's, een pony voor kinderen etc).

Het Terphuis in Poortugaal biedt woon en werkruimte aan jongvolwassenen met een zorgbehoefte. Gedurende een traject van twee jaar groeien deelnemers toe naar zelfstandigheid. Er zijn verschillende woonvormen: zelfstandig wonen met een of twee huisgenoten in een appartement op het erf, semi-zelfstandig wonen met huisgenoten op een verdieping boven de kernbewoners en tijdelijk inwonen bij een gezin op de boerderij. Deelnemers kunnen werken met de dieren, in de (moes)tuin, in het winkeltje, bij de Bed & Breakfast en in de werkplaats.

Zorgboerderij De Witrik, Twijzelerheide

Buiten Twijzelerheide bevindt zich zorgboerderij De Witrik. Hier staat het beleven van het boerenbestaan voorop. Met het oog daarop is het bedrijf door de jaren heen niet meegegaan in de trend van schaalvergroting. De waardering voor het kleine en het behoud van oude waarden zijn de boventoon gaan voeren. Het fokken en houden van de Witrik, een zeldzaam Nederlands koeienras, is hiervan een voorbeeld.

De Witrik biedt dagbesteding aan volwassenen en ouderen met een lichamelijke of geestelijke beperking: beperkingen ten gevolge van ouderdomsproblematiek, dementie, beroerte, depressie, reuma, Parkinson etc.

#3 werken

Voorbeelden van niet agrarische bedrijvigheid in vrijkomende agrarische bebouwing en / of erven zijn overal in Nederland te vinden. Het buitengebied is uitstekend geschikt voor midden- en kleinbedrijven.

Horeca

Extra meerwaarde kan ontstaan door bedrijvigheid waarbij ook het landschap baat heeft. Boerderijen die zich nabij wandel- en fietsroutes bevinden, lenen zich uitstekend voor een horecafunctie met terras. Zo'n bestemming kan zich ook lenen voor familiefeesten of ontvangst van groepen.

Aangezien ADD in het noorden grenst aan het water van de Wijde Ee en Nationaal Park De Alde Feanen en in ADD Natura 2000-gebied De Deelen ligt, is een horecafunctie een optie voor alternatieve inkomsten.

Uiteenlopende MKB-bedrijven

Andere mogelijke vormen van bedrijvigheid op agrarische erven zijn: ambachtelijke werkplaatsen (houtbewerking, metaalbewerking, pottenbakken), ateliers, (ontwerp)bureaus, administratiekantoren etc.

Bij 'Houtbouw van Lingen' in Kollumerzwaag dient de 'pleats' als woning en zijn de bijbehorende schuren omgebouwd tot houtbewerkingsplaatsen. Op het erf staan showmodellen van producten.

Ook in de voormalige boerderij De Wetering is een houtbewerkingsplaats gevestigd. Deze functioneert ook als sociale werkplaats voor mensen met een verstandelijke of lichamelijke beperking.

Kunst

Vrijgekomen agrarische ruimtes kunnen prachtige locaties vormen voor ateliers en / of galeries. Naast het maken en tentoonstellen van kunst, kunnen er ook workshops of lezingen worden georganiseerd.

Artfarm De Reigerhof, Heerhugowaard

In 2000 is De Reigerhof aangemerkt als gemeentelijk monument. De boerderij heeft een ruim erf met veel oude bomen en een weids uitzicht over het landschap. Na beëindiging van het agrarische bedrijf hebben de eigenaren stap voor stap kunstcentrum de Artfarm ontwikkeld, inclusief de inrichting van een beeldentuin. Daarna werden 14 ateliers gebouwd die worden verhuurd aan kunstenaars. De voormalige voergang werd verbouwd tot een ruime en lichte expositieruimte. Zo werd de Reigerhof een inspirerende plek voor kunstenaars en kunstliefhebbers, met als missie: kunst dichter bij de mensen brengen.

Momenteel zijn er 17 ateliers aanwezig en zet de Artfarm een volgende stap: de kunstboerderij wordt verrijkt met elementen die de rustgevende en inspirerende uitstraling van het erf en haar omgeving nog meer benutten.

Opvang, vergader, ontmoetingsruimte e.d.

Voormalige boerderijen die dicht bij een dorp liggen, kunnen dienst gaan doen als ruimte waar kinderen of volwassenen elkaar treffen.

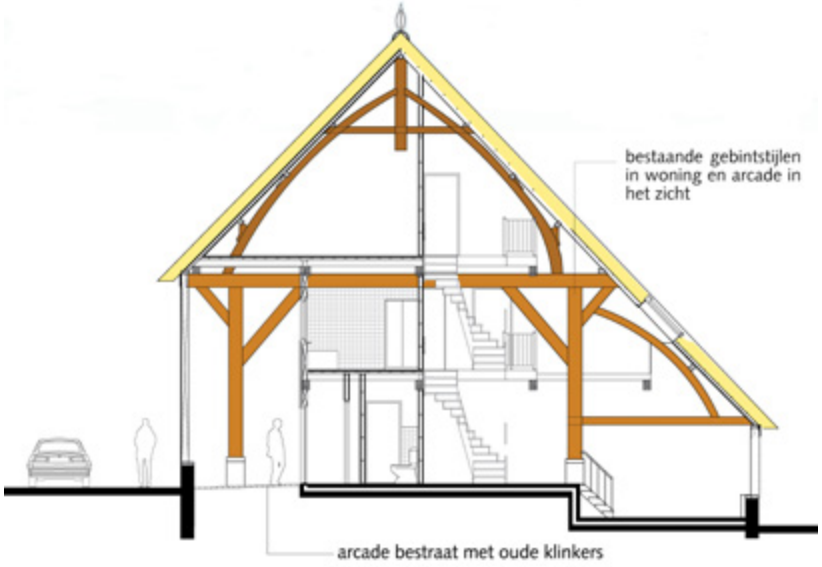

boven en linksonder: de:Vlashoeve, Almkerk
onder: knooperf en zorgboerderij Oostermaet, Deventer

linksboven: knarrenhof Aahof, Zwolle
linksonder: hofje In den Groenen Tuyn, Haarlem
rechts: Hofstede aan De Dreef, Zundert

links: Zorgboerderij De Witrik, rechts: Theetuin aan de Bosrand

Artfarm de Reigerhof

onder: workshop in meubelmakerij De Schrijn

wonen, werken en leven

Zowel vanuit ADD als de overheid zijn er aanknopingspunten om recreatie & toerisme te versterken. Uit onderzoek van Bureau Ruimte & Vrije Tijd blijkt dat ADD vooral aantrekkingskracht heeft voor mensen die houden van natuur, rust, ruimte, authenticiteit en cultuurhistorie.

uitbreiding verblijfsaanbod

In ADD zijn verschillende vormen van logies mogelijk.

Kamperen bij de boer

De Groene Hart Camping, voorheen een varkenshouderij, is omgebouwd naar een camping die in het teken staat van platteland en rust en ruimte. Er zijn nog dieren aanwezig. De camping biedt logiesmogelijkheden in de vorm van appartementen, kamperen, groepsaccommodaties, hooiberghutten of luxe trekkershutten. Deze laatste accommodaties zijn voor kampeerders die wel op een camping willen overnachten, maar niet teveel uitrusting mee willen nemen. De trekkers/hooiberghutten zijn eenvoudig van inrichting.

Minicampings worden steeds populairder en het aantal kampeerders op boerderijen neemt toe. Het is inmiddels een serieuze bijverdienste voor de boer, en soms zelfs het hoofdinkomen geworden.

Op de Koaipleats in Damwâld wordt er gekampeerd tussen de Friese paarden, koeien, geiten, kippen en hangbuikzwijntjes. De gasten mogen meehelpen op de boerderij. Kinderen kunnen een diploma ponyrijden of 'koe ophalen' halen. Elke vrijdagavond is er 'polsstok-spring-les' in het weiland. Ook is er een 'kaats-clinic' en boerenbarbecue. En … er is altijd verse melk. De boerderij heeft 14 standplaatsen.

Op de Thaborhoeve kamperen de gasten in de weilanden met weidse uitzichten, konijnen, reeën, reigers en weidevogels. Er kan gewandeld worden door de wijngaard en langs de koeien, varkens en kippen. Er zijn toiletten, douches, een wasmachine, een minibieb en de mogelijkheid om kano's of fietsen te huren. De camping heeft 15 staanplaatsen.

Tiny houses

De verhuur van goed vormgegeven, al dan niet off the grid en bio-based, tiny houses die mooi in het landschap zijn gesitueerd, neemt een steeds hogere vlucht. Gezien het type bezoeker dat ADD trekt is deze vorm van verblijfsrecreatie een onderzoek meer dan waard. Voor jongeren en/of alleenstaanden kunnen tiny houses een betaalbare woning betekenen.

dagrecreatie

Ter inspiratie noemen wij een aantal vormen van dagrecreatie op agrarische bedrijven.

Boerengolf en boerenbowlen

Er zijn in Nederland al veel Boerengolfbanen, maar nog weinig in Fryslân. De Boerengolfbaan heeft ca.10 holes, uitgezet in de weilanden rondom de boerderij. Met een klomp aan een houten steel – de club – proberen bezoekers de felgekleurde Boerengolfbal zo snel mogelijk in de holes te putten. De holes zijn gemarkeerd met genummerde vlaggen. Koeien, houtsingels of een boerenkar vormen obstakels waarmee de behendigheid en slimheid van de spelers op de proef wordt gesteld.

Boerenbowlen wordt gespeeld op een groene (gras)mat van 8 x 2 meter. Net als bij het echte bowlen moeten er kegels in de vorm van een klomp worden omgegooid. De bal is iets kleiner dan een normale bowlingbal, maar gemaakt van hetzelfde materiaal.

Koe knuffelen

De hartfrequentie van een koe is lager dan die van ons mensen en op de regelmatige ademhaling van een koe wiegt de bezoeker heerlijk heen en weer. Een fijne ontspannen activiteit voor jong en oud: dat is het credo van koe knuffelen. In 'boerenkleding' en laarzen maak je een wandeling over de boerderij; ga je kalfjes knuffelen, de pinken brokjes voeren en tot slot knuffelen met de koeien. Tijdsduur: 1,5 - 2 uur.

boven: natuurhuisje, Weesp / onder: blotevoetenpad, Opende

boven: boerderijrecreatie, Delfstrahuizen: fierljeppen en escape room. onder: boerderij Eben Haezer, Staphorst

Fierljeppen

Fierljeppen is een typisch Friese, spannende en mooie buitenactiviteit. Na uitleg over de manier van springen, gaat de groep op pad. Voor angstige of minder fitte mensen is er bij elke springplek een brug.

Hooivorkdarten

Met een hooivork moet er in 'de roos' van een hooibaal gegooid worden.

Gezinsuitjes, schoolexcursies, kinderfeestjes

Koeien uit de wei halen en melken, kalfjes en konijnen voeren, eieren rapen en trekker rijden. Onder enthousiaste begeleiding van de boer kan een uitje naar een boerderij een waar feest voor kinderen zijn. Naast 'het zware boerenwerk' is er tijd om te spelen. De belevenis wordt speciaal met de uitreiking van een heus boerendiploma.

Waar komt melk vandaan, welke producten maken we ervan en hoe wordt dat gedaan? Tijdens een excursie vertelt de boer kinderen het verhaal achter de zuivelproducten in de supermarkt. Van melk tot kaas tot yoghurt en boter. Zo leren kinderen op een speelse manier hoe een melkveebedrijf werkt.

Boerderij Eben Haezer, Staphorst

Op boerderij Eben Haezer, die middenin natuurgebied Olde Maten ligt en grenst aan De Wieden en de Weerribben, wordt dit type vermaak en educatie aangeboden. In een kar achter de trekker wordt de omgeving verkend. Tijdens deze 'toer de boer' vertelt de boer over de mooiste plantjes, fraaiste dieren en oudste historie.

Activiteitenboerderij Groei & Bloei in Bergambacht_ biedt een combinatie van dagactiviteiten voor jong en oud. Voor volwassenen: handwerken; bingo en andere spellen; (servies) schilderen; mozaïeken; kaarten maken; bloemschikken; bakken/koken met eigen groente/fruit; houtbewerking en boerderijwerkzaamheden, waaronder dierverzorging en wandelen. Voor de kinderen is er: boomhut timmeren; vlotten bouwen en varen; timmeren/zagen in de houtwerkplaats; knutselen; bakken; spelen op de boerderij (skelters met aanhangwagens, stroschuur, trampoline, schommels) en dieren verzorgen en knuffelen (paarden, koeien, geiten, schapen, konijnen, cavia's en kippen).

Boerderijrecreatie, Delfstrahuizen

Boerderijrecreatie heeft in de 150 jaar oude stelpboerderij onder andere een historische escaperoom. Op speurtocht naar de juwelen van Beppe Afke, zoek je in de oude boerderij naar hints om de codesloten te kunnen openen. Maar kijk uit: de huidige bewoner Sieberen Storm kan elk moment thuiskomen! ADD wordt voor bewoners, recreanten en toeristen aantrekkelijker als het landschap wordt ontsloten.

een recreatief padennetwerk

Wandelen en fietsen gebeurt nu hoofdzakelijk op lokale wegen. Uitbreiding en verbetering van recreatieve routes en routegebonden voorzieningen maakt de gebiedskwaliteiten beter beleefbaar. Tijdens de verkenning van H+N+S landschapsarchitecten in 2022 zijn al een aantal suggesties gedaan, zoals een pad dat Aldeboarn verbindt met De Deelen en een pontverbinding over de Wijde Ee, waardoor een verbinding ontstaat tussen Akkrum, Aldeboarn en Grou. Hieronder geven we een paar voorbeelden van bijzondere typen wandelpaden.

Klompenpaden

Een klompenpad is een wandelroute die (deels) over particulier terrein (boerenland) loopt. Klompenpaden bieden precies wat bezoekers aantrekkelijk vinden aan ADD: rust, ruimte, authenticiteit ... Om het vee niet te storen en verspreiding van dierziektes te voorkomen, zijn honden meestal niet toegestaan. Omdat (delen van) het pad vaak onverhard zijn, zijn ze ook niet geschikt voor kinderwagens en dergelijke.

Vooral in Gelderland en Utrecht bevinden zich 'klompenpaden'. In Gelderland zijn gemeentes trekker en formeel initiator, maar het feitelijke werk wordt gedelegeerd aan Landschapsbeheer Gelderland. Gemiddeld gaat het om een route van 12-15 kilometer. De kosten zijn ca. € 40.000,-. In Gelderland werden de kosten grotendeels (50-75%) door de provincie betaald. Het geld wordt vooral besteed aan een zorgvuldig ontwikkeltraject van ca. 2-3 jaar.

Goede communicatie (vooral met grondeigenaren) en het opbouwen van een enthousiaste groep vrijwilligers is essentieel. De grondeigenaar ontvangt € 0,45 p/m p/jr van de gemeente. Contracten worden aangegaan voor 5-6 jaar, maar kunnen tussentijds worden beëindigd. Honden zijn niet toegestaan. De provincie levert een schadeverzekering, maar in de praktijk blijkt dit tot nu toe een formaliteit. De beheerkosten (met inzet van vrijwilligers) bedragen per route ca. € 3.000 p/jr. Deze worden vergoed door de gemeente.
Bij het aanleggen van een route kunnen overstapjes en ophaalbruggetjes e.d. worden aangelegd. Dat voorkomt mountainbikers en maakt het mogelijk paden tijdelijk (b.v. in het broedseizoen) af te sluiten.

Laarzenpad

Een laarzenpad is een wandelroute over onverharde, vaak blubberige en zompige paden. Vaak voert het pad door weilanden en wetlands, en over overstroomde en modderige weggetjes. Op een laarzenpad kom je op plekken waar je normaal niet zo snel komt. Voorbeelden in Fryslân zijn: Bootsma's Poel bij Twijzel; Mem Wedman Paad bij Buitenpost; het Kroesepaed in Rottevalle en De Houtwiel in Broeksterwoude.

Blotevoetenpad

De naam zegt het al: op een Blotevoetenpad moeten de sokken en schoenen uit. Het is een modderig, waterig pad met tal van obstakels: een boomstam, een sloot etc. Deze paden zijn vooral gericht op kinderen. Net over de grens met Groningen, in Opende ligt zo'n pad.

ADD wil in 2050 energieneutraal zijn. Door de ontwikkeling van duurzame energiedragers moet dit mogelijk worden. Uitgangspunt is de Trias Energetica: 1) beperk de vraag 2) gebruik energie uit hernieuwbare bronnen en 3) gebruik eindige (fossiele) energiebronnen efficiënt. Hier gaan we vooral in op stap twee.

Energielandschappen

Een energielandschap is een landschap waarin energiewinning of – opwekking zichtbaar is en ruimtelijke impact heeft. Vraag hierbij is: hoe kan de opwekking van energie middels wind, zon en / of biomassa het beste gekoppeld worden aan de kernkwaliteiten van het landschap? Hoe past energieopwekking in het veenderij- en open veenweidelandschap van ADD?

In een verkenning van de Provinciaal Adviseur Ruimtelijke Kwaliteit (PARK) van de provincie Zuid-Holland komen wat betreft de energieopgave in het Zuid-Hollandse veengebied drie mogelijkheden naar voren. Twee daarvan zijn interessant met het oog op ADD.

- Op en aan de linten: de energieopgave zo veel mogelijk integreren in het bebouwd gebied
- Zonnepanelen als drijvende kracht: drijvende zonnepanelen op waterbergingen, in gebieden met de sterkste bodemdaling, in kleine polders en randzones van de polders.

Energiewinning op en aan de linten en vrijkomende agrarische bedrijven

Zonnepanelen zijn als harde, bouwkundige elementen goed te integreren in de gebouwde omgeving.
Denk aan zonnepanelen op daken, op vooral zwarte schuren en beplanking. Daarnaast kunnen vrijkomende agrarische bedrijven ruimte bieden voor de ontwikkeling van lokale energiehubs, met zonnepanelen op de daken en binnen accu's om de opgewekte energie lokaal op te slaan. Huishoudens kunnen hier hun auto laden of een deelauto parkeren. De hubs kunnen ook ingezet worden als ontmoetingsplek. Een welkome oplossing voor het wegvallen van voorzieningen in dorpen.

Aanvullend kunnen kleinschalige dorpszonneparken worden gerealiseerd. Dit kan in zones met kleinschalige, agrarisch minder aantrekkelijke percelen, in aansluiting op linten of infrastructuur.
Een idee voor een eventueel overschot aan zelfopgewekte zonne-energie: een fontein die aangaat op warme dagen als attractie voor kinderen? Gebruik voor bevloeiing of beregening?

Zonnepanelen als 'drijvende' kracht

CO2-uitstoot en bodemdaling worden tegengegaan door water gerelateerde maatregelen, zoals peilverhoging en, op termijn, transformatie naar andere (natte) teelten. Een natter landschap kan gecombineerd worden met zonnepanelen. Drijvend op het water kunnen zonnepanelen een positieve bijdrage leveren aan de waterkwaliteit: ze beschaduwen het water waardoor opwarming en verdamping beperkt blijft.
De vorming van blauwalgen in warme periodes kan zo worden voorkomen.

De inzet van zonnepanelen kan gecombineerd worden met maatregelen die de vitaliteit van een gebied kunnen vergroten. Door drijvende vlonderconstructies van hout of gerecycled plastic kan het (natte) landschap toegankelijk gemaakt worden voor bootjes, vissteigers of drijvende recreatiehuisjes. De ruimtes rondom de vlonders kunnen gevuld worden met biezen matten, die als substraat dienen voor de ontwikkeling van nieuw Veenmos, Zegges en Riet.

In de natte delen van het landschap kunnen drijvende zonneparken gecombineerd worden met de teelt van ruwvoer en strooisel voor kringlooplandbouw. In zones waar natte teelten ontstaan, kan de realisatie van zonnevelden de transitie mogelijk versnellen.

bron beeldmateriaal p.121-123:
Energielandschappen,
Ontwerpend onderzoek
landschap en duurzame energie,
PARK Zuid-Holland, 2018,
uitwerking veen en droogmakerijen
VPxDG.

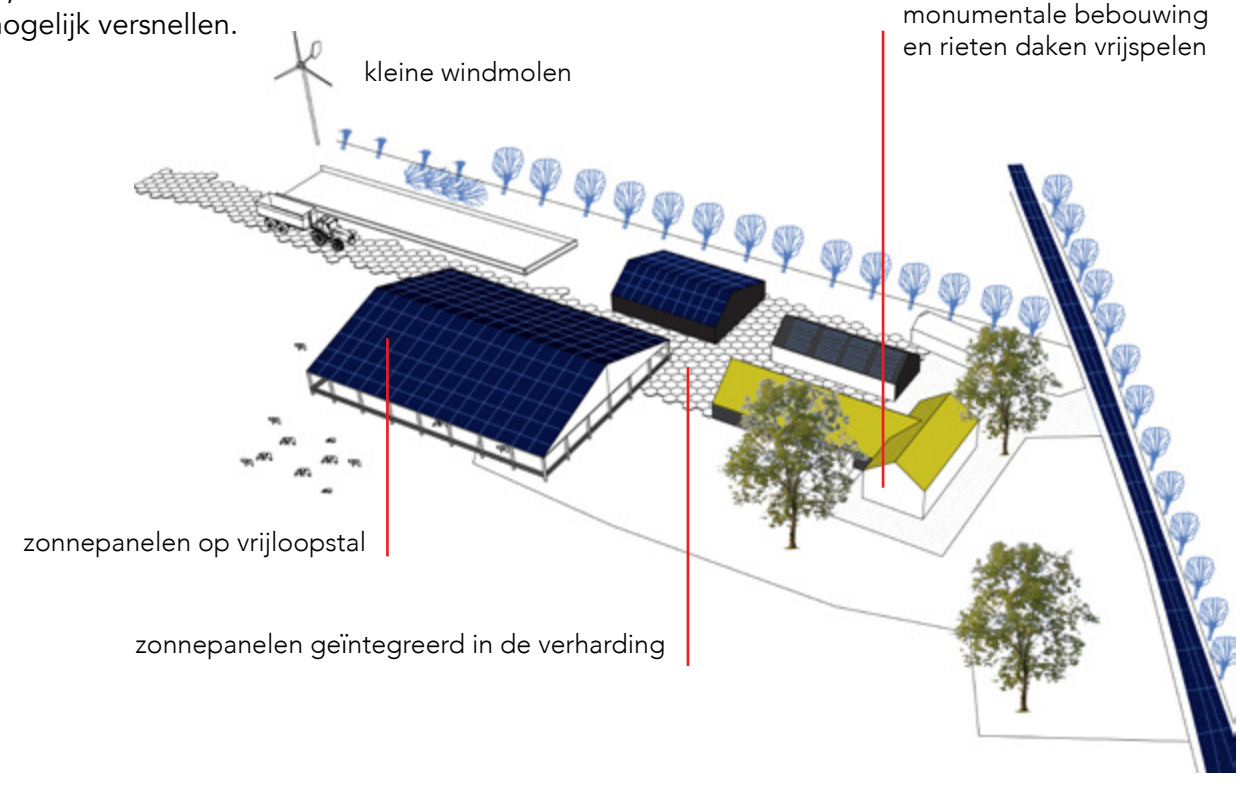

energie

kweek veenmos op drijvers

energiewinning op het erf:
zon op het dak
zon op het verhardingsvlak
kleine windmolen
warmteterugwinning uit melk
biomassa uit hakhout

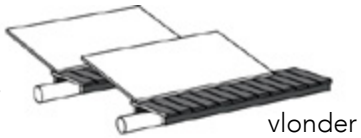

zonnepanelen (1x 1,65) laag boven het maaiveld

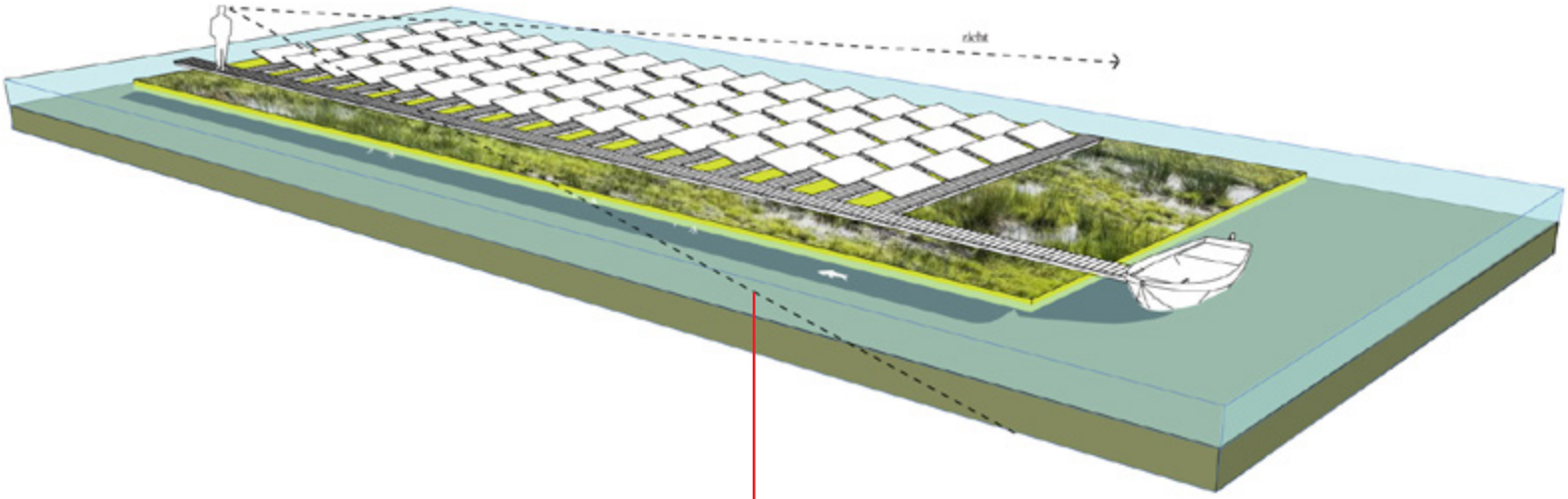

zonnevelden als kunstmatige kraggen, drijvend op water

CO2 opslag via natte teelten: veenmos, kroos, cranberries, lisdoddes, riet, biomassa

lage, drijvende zonnepanelen

zonnecellen bouwkundig integrerenin daken, wegen, fietspaden, etc.

vrijspelen monumentale bebouwing, energieschuurtjes achter op het erf

VAB's benutten als energiehubs opslag en autooplaadpunt autodeellocaties

teelt biomassa bossingels, hakhout, knotwilgen, etc. voor eigen warmte

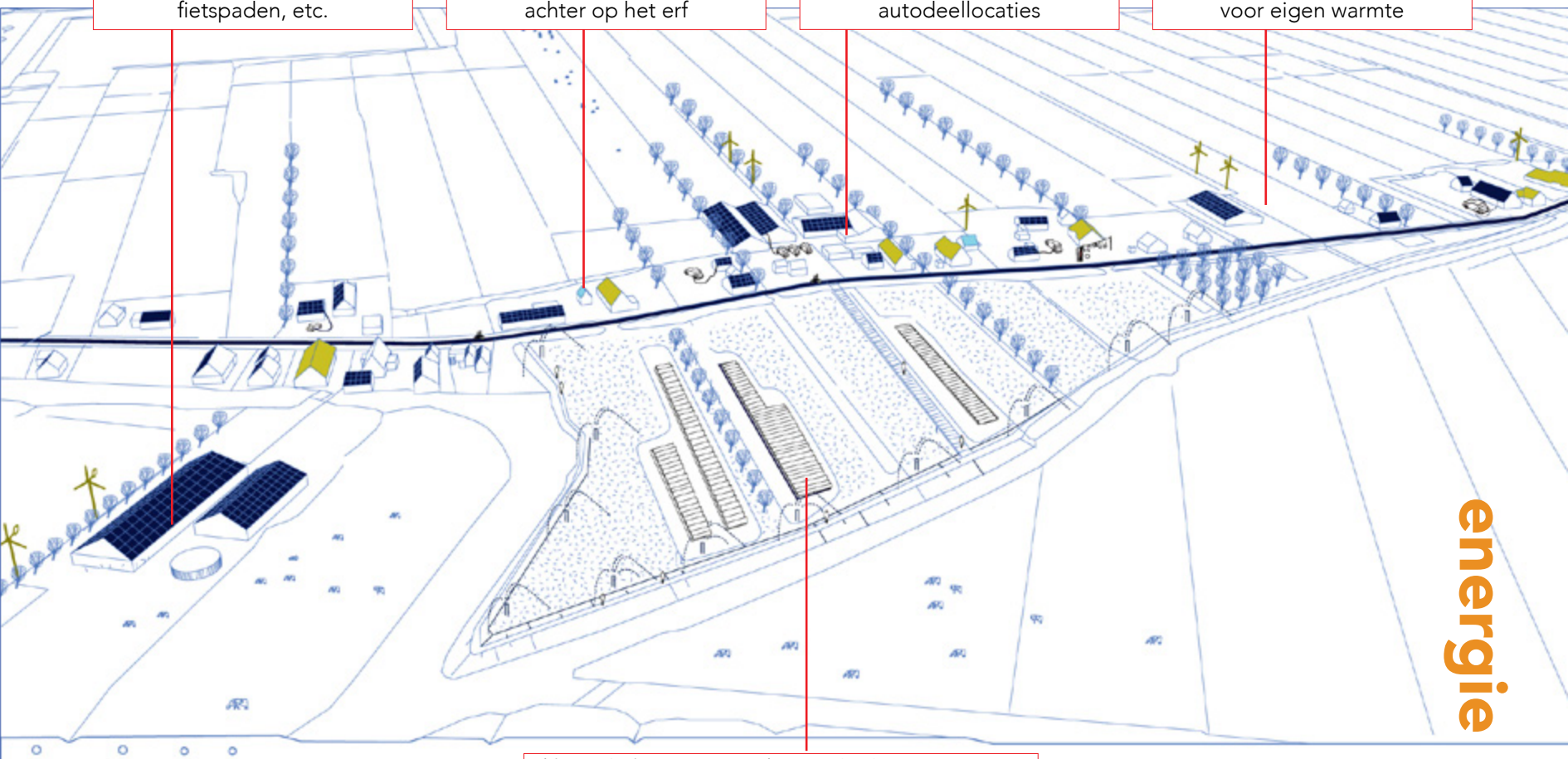

kleinschalige zonneparken in de dorpsomgeving

energie

tot slot

In deze bijlage hebben wij voorbeelden laten zien die elders in Nederland mogelijk zijn gemaakt. Sommige daarvan passen momenteel niet binnen de huidige beleidsruimte van de overheden. De Gebiedscommissie ADD wil namens boeren en burgers een oproep doen om bij goede ideeën niet te snel 'nee' te zeggen, zeker niet als het initiatieven zijn die kunnen leiden tot hernieuwde vitaliteit en leefbaarheid in het landelijk gebied.

Inspiratiebeelden knooperf De Veldboer, Gert-Jan ten Hove

Wonen op een knooperf. Gemeente Tubbergen, Provincie Overijssel, InnovatieNetwerk 2011

Wat? – Knarrenhof

Hofstede aan de dreef | Groen, duurzaam en uniek wonen

Starterswoningen Streefkerk

Landelijke starterswoningen - Bikker Architectenbureau

Stichting Het Terphuis in Poortugaal

Friesland | 9287 Twijzelerheide, Nederland | Zorgboerderij de Witrik

Artfarm Kunst en Welzijn | Beleef de helende werking van kunst

SVR Boerderijcamping De Koaipleats Damwâld (Friesland)

Trouwlocatie en Camping Friesland -Thaborhoeve

Boerderij Eben Haezer - Overnachten, recreëren, vergaderen

Zorg- en activiteitenboerderij Groei & Bloei • Boerderij Groei & Bloei

De leukste uitjes | Boerderijrecreatie | Nederland

Opening eerste Klompenpad in Zaltbommel - Al het nieuws uit jouw regio

Wandeling over het klompenpad in Nijkerk | Hartje Buiten

Klompenpaden In Nederland - klompenpaden.nl

Het Laarzenpad in Nationaal Park Weerribben-Wieden - 4 kids op reis

laarzenpad | Halsteren | natuuruitje - Go-Kids Breda

Wandelen door de drek met laarzen, sneakers en blote pootjes - Leeuwarder Courant

Natuurhuisje.nl

Wikkelhouse.com

Ziegler / Branderhorst

Meubelmakerij De Schrijn

Theetuin aan de Bosrand

Van Paridon x De Groot Landschapsarchitecten

Hofje in den Groenen Tuyn, Haarlem

Wetter & Moar, een andere kijk op het Friese veenweidegebied

bronnenlijst

flankerend instrumentarium

bijlage 2

flankerende uitvoeringsinstrumenten

Om uitvoering te kunnen geven aan het Veenweideprogramma 2021 -2030 (VP 21-30) wordt zogenaamd 'flankerend beleid' ontwikkeld. Flankerend beleid wordt in het VP 21-30 omschreven als 'een set aan regels en instrumenten waarmee deze effecten (de negatieve effecten van watermaatregelen zoals peilverhoging red.) kunnen worden gemitigeerd en/of gecompenseerd'.

Mitigatie is gericht op het treffen van (technische) maatregelen die negatieve effecten verzachten of wegnemen. Compenseren - in grond en/of geld - richt zich op het vergoeden van (onevenredige) schade die als gevolg van maatregelen kan ontstaan. Door compensatie wordt het voor ondernemers mogelijk te anticiperen op veranderende omstandigheden en kan aan individuele boeren toekomstperspectief geboden worden. Het flankerend beleid is erop gericht dat de boer 'buorkjen bliuwe kin'.

De uitvoering van het VP 21-30 vindt plaats via afzonderlijke gebiedsprocessen in het Friese veenweidegebied. Onder leiding van een gebiedscommissie wordt een integraal gebiedsplan ontwikkeld waarin de in het VP 21-30 gewenste peilverhoging en aanpassing van het watersysteem worden gecombineerd met andere gebiedsontwikkelingen. Het integrale gebiedsplan heeft als doel om tot een duurzaam sociaal-maatschappelijk toekomstperspectief voor het gehele gebied te komen. De landbouw vormt in het gebiedsplan nog steeds een belangrijke economische drager, maar er wordt ook invulling gegeven aan opgaven voor natuur en biodiversiteit, landschap en cultuurhistorie, recreatie en toerisme etc. Het gebiedsplan wordt in samenwerking met alle betrokkenen 'van onderop' ontwikkeld.

Kenmerk van het gebiedsproces is het iteratieve karakter ervan: verschillende deelplannen beïnvloeden elkaar en worden in een lopend proces gaandeweg steeds concreter. Dit proces wordt weergegeven in het 'Wiel van het Veenweideprogramma': dit maakt duidelijk dat alle onderdelen van het gebiedsproces invloed op elkaar hebben en dat deze alleen via een integrale benadering tot een optimaal resultaat kunnen komen.

Het flankerend beleid (de 'set aan regels en instrumenten' zoals bedoeld in het VP 21-30) wordt gebruikt bij de invulling en uitvoering van de gebiedsprocessen en is daar faciliterend aan. Het (financiële) hart van het flankerend beleid is de Compensatiesystematiek Veenweide (CSV): een methodische berekeningssystematiek die op objectieve wijze de te vergoeden nadeelcompensatie relateert aan de peilverhoging.

Feitelijk is de CSV slechts één van de instrumenten die nodig zijn voor een goede uitvoering van de gebiedsprocessen. Er is nog een groot aantal andere instrumenten nodig. Deze richten zich vaak op specifieke deelgebieden of doelen en worden vaak door verschillende organisaties en/of overheden beheerd. Deze instrumenten kunnen maatschappelijk, financieel-economische, juridisch, planologisch of ruimtelijk technisch van aard zijn: we willen immers een integrale gebiedsontwikkeling.

Het kunnen beschikken over- en toepassen van de verschillende instrumenten is cruciaal om de het 'Wiel van het Veenweideprogramma' te kunnen laten draaien en de gewenste gebiedsontwikkeling daadwerkelijk te kunnen implementeren.

Op de volgende pagina's geven we een overzicht van de benodigde instrumenten. Daarbij moet direct opgemerkt dat het overzicht niet af c.q. volledig is - al was het alleen maar omdat verschillende instrumenten nog in ontwikkeling zijn, er nieuwe instrumenten bij zullen komen en oude zullen afvallen. En per gebiedsproces zal het verschillen welke instrumenten zullen kunnen, mogen of moeten worden ingezet. Bovendien, de begrippen 'regels' en 'instrumenten' uit de definitie van het flankerend beleid zijn brede containerbegrippen: ze verwijzen zowel naar sociale afspraken als naar juridische regelgeving, zowel naar financiële subsidies-stimuleringsmaatregelingen als naar technische ingrepen.

Omdat de instrumenten zo verschillend zijn qua aard, doel en 'eigenaar/beheerder' is elke vorm van indeling in zekere zin willekeurig. Zo kan het begrip/instrument 'grond' zowel financieel-economisch van aard zijn (want geld nodig voor aankoop/beschikbaarheid van grond), als maatschappelijk (want grond nodig voor inrichting en groen/blauwe diensten), als technisch (want grond voor waterlopen en -berging). De indeling doet er ook niet zoveel toe: het gaat vooral om de opsomming en om inzicht te krijgen hoe, onder welke voorwaarden, en door wie de instrumenten kunnen worden ingezet.

Om praktische redenen sluiten we in deze bijlage zoveel mogelijk aan bij het Koersdocument Aldeboarn - De Deelen. Dat Koersdocument vormt de basis voor het ontwikkelen van een daadwerkelijk gebiedsplan en kan daarom als voorbeeld dienen voor een proces waarin de flankerende beleidsmaatregelen nodig zijn.

In de tabellen wordt het eerdergenoemde onderscheid tussen maatschappelijke, financieel economische, juridische, ruimtelijke en technische instrumenten gehanteerd. De doelstellingen en doelgroepen, de werkingssfeer en de eigenaren c.q. uitvoerders van al deze regelingen en instrumenten zijn zeer divers. Per geval zal moeten worden bekeken welke instrumenten opportuun zijn en/of gebruikt kunnen worden. Sommige instrumenten zijn nu nog niet beschikbaar of vergen nog instellings- of beleids(wijzigings)besluiten. Zoals gezegd pretendeert het overzicht ook niet volledig te zijn. Het is vooral bedoeld om aan te geven dat het uitvoeren van het Veenweideprogramma 2021-2030 een veelheid aan instrumenten en actoren/uitvoerders vereist, en alleen kan slagen als alle mogelijke middelen optimaal worden gebruikt en ingezet.

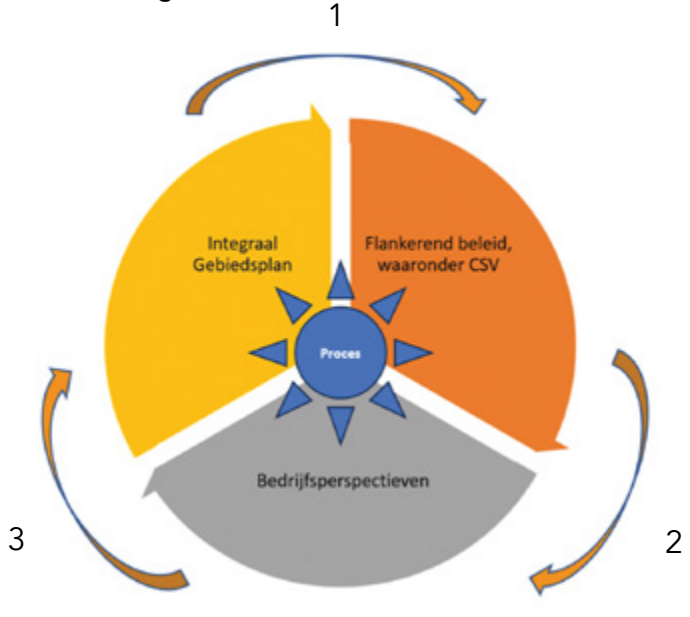

1: scenario watersysteem en drooglegging > 2: inkomen-, vermogen- en bijkomende schade > 3: compensatie in grond en/of geld

	Instrument / Regeling	Doel	Gericht op / Bedoeld voor
	FINANCIEEL-ECONOMISCHE INSTRUMENTEN		
1	*Marktconforme (semi-wettelijke) en commerciële instrumenten*		
2	Compensatiesystematiek Veenweide (CSV) (v/h Flankerend Beleid)	(Nadeel) compensatie voor: vermogensschade, en inkomensschade bij peilverhoging, maatregelen tbv het watersysteem, waterberging en uitvoerings-maatregelen KRW	Nadeelcompensatie voor: grondeigenaar en grondgebruiker (bedrijfsmatig)
3	Wettelijke nadeelcompensatie	Compenseren van opgetreden schade als gevolg van geoorloofd overheidsingrijpen	Grondeigenaar / Grondgebruiker
4	Valuta voor Veen	CO2 reductie	Grondeigenaar afnemer CO2 credits (vrijwillige CO2 markt)
5	(Sale en-) lease-back	Liquiditeitspositie van individuele (agrarische) ondernemers verbeteren	Agrarische onderneming

	Werking / Rol	Eigenaar/Uitvoerder/Financier	Financiering
	Eenmalig Beperking waarde en gebruiksmogelijkheden grond Berekening schade dmv vastgestelde en genotificeerde schadesystematiek Vergoedt zowel vermogensschade als inkomensschade Vergoeding in geld en/of grond, keuze aan eigenaar, bij laatste ook ruilproces (WILG)	Provincie, Wetterskip	Aanvraag financiering vanuit Transitiefonds in FPLG
	Vergoeding geleden schade minus normaal maatschappelijk risico Vergoeding achteraf nav. schadeclaim Beoordeling door onafhankelijke instantie	Bij peilverhoging: Wetterskip	Bij uitvoering VP 21-30: Transitiefonds
	Tijdelijk voor max. 10 jaar Afhankelijk van medewerking WF en technische mogelijkheden Alleen op basis van vrijwilligheid bij extra verhoging peil Gebruiksbeperkingen grond	Stichting Nationale Koolstofbank (certificering) Platform CO2 Neutraal (verkoop)	Financiering certificaten vanuit de markt
	Door grond op te kopen en in een (al dan niet extra gunstige) pachtconstructie weer ter beschikking te stellen, krijgt de boer meer liquiditeit om zijn bedrijfsvoering aan de veranderende omstandigheden aan te passen. Er kunnen evt. extra eisen tav. bijvoorbeeld grondgebruik, biodiversiteit etc. worden gesteld. Het structureel verpachten strookt nog niet met het huidige beleid van de provincie, waarin (kort gezegd) wordt uitgegaan van het zo snel mogelijk weer vervreemden van grond. Mogelijk zouden ook ideële beleggers dergelijke constructies kunnen toepassen.	Provincie (mogelijk na beleidswijziging) Eventueel: ideële beleggers	Sale en leaseback kan in principe kostenneutraal. Eventueel extra gunstige pachtvoorwaarden zullen, indien zij door de overheid worden afgegeven, als staatssteun worden gezien.

	Instrument / Regeling	Doel	Gericht op / Bedoeld voor
	SUBSIDIES EN STIMULERINGSMAATREGELEN		
6	**SAB**-subsidie agrarische bedrijfsverplaatsing	Bedrijfsverplaatsing	Agrarische onderneming
7	**LBV** Landelijke Beëindigingsregeling Veehouderij-locaties	Beëindiging landbouwbedrijf (niet zijnde piekbelaster) tbv. reducering stikstofemissie	Agrarische onderneming
8	**LBV+** Landelijke Beëindigingsregeling Veehouderij-locaties	Beëindiging landbouwbedrijf (piekbelaster) tbv. reducering stikstofemissie	Agrarische onderneming
9	**MGAB** Maatregel Gerichte Aankoop en Beëindiging veehouderijen	Beëindiging landbouwbedrijf (niet zijnde piekbelaster) tbv. reducering stikstofemissie	Agrarische onderneming
10	Samenwerking veenweide en overgangsgebieden Natura 2000	(Tijdelijke) reductie ammoniakemissie door melkveehouderijbedrijven. Peilverhoging	Samenwerkende melkveehouderijbedrijven
11	ANLB	Stimuleren agrarisch natuurbeheer, gericht op instandhouding van internationale doelsoorten - BIJ12	Agrarische collectieven, via hen: grondgebruikers

	Werking / Rol	Eigenaar/Uitvoerder/Financier	Financiering
	Vergoeden extra kosten bouw/geschikt maken van nieuwe bedrijfsgebouwen Obv aantoonbare investeringen: geen verplaatsingskosten €600.000,- Te financieren vanuit projectkosten! Geen projectbudget, geen financiering!	Provincie / GS	Vanuit project, geen eigen financieringspot!
	Vergoeden van het vervallen van productierechten (fosfaatrechten): 100% Vergoeden waardeverlies van de productiecapaciteit	Rijk (LNV)	Vanuit Transitiefonds?
	Vergoeden van het vervallen van productierechten (fosfaatrechten): 120% Vergoeden waardeverlies van de productiecapaciteit	Rijk (LNV)	Vanuit Transitiefonds?
	In ontwikkeling	Rijk (LNV)	Vanuit Transitiefonds?
	Vergoeding tijdelijke peilverhoging t/m 2028 Drooglegging april-oktober minder dan 40-20 cm.	Rijk (LNV)	Wordt opengesteld van 1 mei t/m 31 mei 2024
	Vergoedt de onkosten van de beperkingen aan landbouwkundig gebruik op basis van standaard maatregelpakketten. Beschikkingen per 6 jaar Wordt jaarlijks toegekend en verdeeld via de collectieven Werkt op basis van door provincie opgesteld Natuurbeheersplan	Provincie RVO BIJ12	EU (GLB)

	Instrument / Regeling	Doel	Gericht op / Bedoeld voor
12	Subsidieregeling Weidevogel Grasland	Natuur Behoud weidevogels	grondeigenaar / gebruiker
13	Aanvalsplan Grutto	Instandhouding en verbetering weidevogelstand	Overheden / belanghebbenden
14	Gebiedsofferte Aanvalsplan Grutto	Instandhouding en verbetering weidevogelstand	Boeren in ADD Noord
15	Catalogus Groenblauwe Diensten (CGBD)	Staatssteunkader voor het maken van subsidieregelingen voor groenblauwe diensten	Provincie

	Werking / Rol	Eigenaar/Uitvoerder/Financier	Financiering
	Beperking waarde en gebruiksmogelijkheden grond Eenmalige subsidie afwaardering Opleggen beperkingen gebruik via KV Thans nog zeer beperkt gefinancierde maatregel	Provincie	Tijdelijk en beperkt gefinancierd uit LIFE IP Aanvraag finenciering vanuit Transitiefonds in FPLG
	'Beleidsinstrument', heeft geen zelfstandige financiering Realiseren weidevogel-vriendelijke gebieden van minimaal 1000 hectare	Initiatiefnemers / overheden	nvt
	Realiseren weidevogel-vriendelijk gebied van minimaal 1000 hectare In Maatregelenpakket FPLG	Provincie	Aanvraag finenciering vanuit Transitiefonds in FPLG
	Door BIJ12 is een catalogus opgesteld van mogelijke stimuleringsmaatregelingen voor het verlenen van groenblauwe diensten. Deze catalogus is door de Europese Commissie getoetst en geaccordeerd op grond van de Algemene Vrijstellings-verordening en de Vrijstellingsverordening Landbouw Provincies die een dergelijke dienst willen stimuleren, kunnen binnen de kaders van de CGBD een subsidieregeling opstellen, die ze moeten melden bij BIJ12 De CGBD heeft een looptijd tot 2027 maar wordt momenteel herzien, waarbij oa. gekeken wordt naar mogelijke (tijdelijke of permanente) financiering van schade door beperkingen op (agrarisch) grondgebruik.	BIJ12	Dekking van evt. onder de CGBD op te stellen provinciale subsidieregelingen dient in principe vanuit die provincie zelf te gebeuren.

	Instrument / Regeling	Doel	Gericht op / Bedoeld voor
16	KPI's (kritische prestatie indicatoren)	Divers, veelal bedoeld om het verlenen van groenblauwe diensten door boeren te stimuleren en financieren.	Veelal agrarische ondernemingen
17	Overige subsidie- en stimuleringsmaatregelen	Divers	Divers

	Werking / Rol	Eigenaar/Uitvoerder/Financier	Financiering
	KPI's zijn tijdelijke regelingen Het werken met KPI's gebeurt (zeker in Friesland) nog niet of nauwelijks, maar in het kader van het FPLG wordt wel nagedacht om dit op groitere schaal toe te passen. De boer kan dan inschrijven op het verlenen van specifieke groenblauwe diensten (natuurbehoud, biodiversiteit etc.), waarbij de hoogte van de vergoeding vaak groeit bij het leveren van meer diensten.	Provincie	Eventuele toepassing van KPI's zal waarschijnlijk gefinancierd moeten worden vanuit het Transitiefonds
	Er zijn veel stimuleringsregelingen, vaak zijn ze tijdelijk van aard en qua werking afhankelijk van een (beperkt) budget. Een volledige opsomming is daarom niet te geven. Subsidieregelingen zijn er oa. voor: het inwinnen van extern deskundig advies, behoud en herstel (oud) greppelland	Divers	

	Instrument / Regeling	Doel	Gericht op / Bedoeld voor
	JURIDISCHE INSTRUMENTEN		
1	Peilbesluit	Vastleggen gewenste oppervlakte waterstand	Grond
2	Opleggen kwalitatieve verplichting (KV) of erfdienstbaarheid	Divers: borging van beperkingen ten gunste van bv.: biodiversiteit, natuurwaarden, landschappelijke waarden en waterberging	Grondeigenaar
3	Bestemmingsplan (onder Omgevingswet: omgevingsplan)	Planologische vastlegging van toegestane functies	Grond (perceel)
4	Inpassingsplan	Planologische vastlegging van toegestane functies	Grond
5	Opleggen voorkeursrecht	Overheden de kans te geven benodigde gronden tbv. ruimtelijke ontwikkelingen te verwerven	Grondeigenaar
6	Onteigening	Grond benodigd voor bepaalde (maatschappelijk noodzakelijke) ontwikkelingen in eigendom overheid krijgen	Grondeigenaar
7	WILG: Wet Inrichting Landelijk Gebied (per 1-1-2024 opgenomen in de Omgevingswet)	Herinrichting en kavelruil	Grondeigenaar Grondgebruiker

	Werking / Rol	Eigenaar/Uitvoerder/Financier	Financiering
	Wetterskip neemt peilbesluit na zorgvuldige afweging van alle belangen	Wetterskip (AB)	
	Privaatrechtelijk (vastlegging via notaris met kettingbeding)	Veelal Provincie of Wetterskip	Afhankelijk van doelstelling KV
	Publiekrechtelijk Legt vast welke functies (en onder Omgevingswet: activiteiten) zijn toegestaan	Gemeente	
	Publiekrechtelijk Indien gemeente niet bereid is het bestemmingsplan aan te passen tbv een gewenste gebiedsontwikkeling, kan de provincie de gemeente overrulen en dmv een Provinciaal Inpassingsplan een nieuwe bestemming opleggen	Provincie: PS	
	Grondeigenaar is verplicht grond bij verkoop eerst aan de overheid aan te bieden. NB: PS hebben meerdere moties aangenomen om voorkeursrecht niet toe te passen	Gemeente Gemeenteraad Provincie: PS	
	Provincie kan overgaan tot onteigening als eigenaar niet bereid is tot vrijwillige verkoop. NB: PS hebben als uitgangspunt dat gebiedsprocessen op basis van vrijwilligheid plaatsvinden en onteigening niet wordt toegepast	Provincie: PS	
	Geeft wettelijk kader voor herinrichting en ruilverkaveling en financiële afwikkeling daarvan. Heeft vrijwillig en verplichtend spoor Wordt uitgevoerd door gebiedscommissie in opdracht van GS	Provincie: PS	

	Instrument / Regeling	Doel	Gericht op / Bedoeld voor
	MAATSCHAPPELIJKE INSTRUMENTEN (actoren)		
1	Overheden (Rijk, provincie, Wetterskip, gemeenten)	De verschillende overheden hebben elk hun eigen rol en verantwoordelijkheden tov. het gebiedsproces. Formeel is GS opdrachtgever van een gebiedscommissie.	Diverse taken en opgaven die hun beslag moeten krijgen in een gebiedsproces
2	BOF	Bestuurlijk adviesorgaan voor openbaar bestuur inzake uitvoering Veenweideprogramma 2021-2030	GS en DB
3	Gebiedscommissie	Maken van een integraal gebiedsplan in opdracht van GS	Projectgebied
4	Regionale Coöperaties / Collectieven	Divers: Agrarisch landschaps- en natuurbeheer Duurzame energieopwekking en/of energieinkoop Bedrijfseconomische samenwerking Bevordering leefbaarheid etc.	Divers
5	Stichtingen / Belangenorganisaties etc.	In het landelijk gebied is een groot aantal belangenorganisaties tbv. uiteenlopende doelen actief die in meer of mindere mate van invloed kunnen zijn	Divers

	Werking / Rol	Eigenaar/Uitvoerder/Financier	Financiering
	Divers		
	Afstemming op bestuurlijk niveau tussen de verschillende organisaties en advisering van de verschillende overheden		
	Tbv. het Veenweideprogramma zijn momenteel twee gebiedscommissies actief.	Provincie: PS	
	De 'traditionele' agrarische coöperaties hebben een belangrijke adviserende en uitvoerende rol bij de ontwikkeling van gebiedsplannen, zowel richting de gebiedscommissies als hun leden. Daarnaast kunnen nieuwe coöperatieve verbanden een rol spelen bij de ontwikkeling van nieuwe, collectieve verdien- of uitvoeringsinstrumenten zoals bv. zonneparken, collectieve agrarische of recreatieve voorzieningen etc.	Boeren en burgers in een gebied	Financiering met name op projectniveau
	De belangenorganisaties hebben een belangrijke adviserende en mogelijk deels ook uitvoerende rol.	(Bestuurs)leden van de organisaties	

	Instrument / Regeling	Doel	Gericht op / Bedoeld voor
	RUIMTELIJKE- EN TECHNISCHE INSTRUMENTEN		
1	Grondbank of Grondpot	Het kunnen aanbieden van compensatie- en/of ruilgrond bij ruimtelijke ingrepen c.q. gebiedsprocessen	Grondeigenaar Grondgebruiker
2	Inrichting watersysteem / stuwen etc.	Goed werkend, klimaatbestendig watersysteem (peilbeheer / be- en ontwatering)	Grond, ruimtelijke omgeving
3	Ruilverkaveling / herinrichting	Verbetering landbouwkundige structuur en het organiseren van toekomstbestendige agrarische bedrijven na peilopzet	Grondeigenaren Grondgebruikers
4	Rood voor Rood / Rood en Groen	Vitaal en aantrekkelijk buitengebied	Eigenaar agrarische gebouwen
5	Pilots en praktijkonderzoek	Divers	Divers

	Werking / Rol	Eigenaar/Uitvoerder/Financier	Financiering
	Door grond op voorraad aan te houden, kan deze worden ingezet als ruil- en/of compensatiegrond.	Provincie (SGV) (maar ook andere eigenaren zijn denkbaar)	Het aanhouden van een grondpot zou in principe (vrijwel) kostenneutraal moeten kunnen: evt. aan-, verkoop-, beheers- en financieringskosten, dienen uit (pacht) opbrengsten van de grond gegenereerd te worden. Evt. afwaardering van grond agv. overheidsingrijpen dient gefinancierd vanuit het Transitiefonds.
	Maatregelen primair in hoofdwatersysteem Wetterskip Maatregelen bij secundair water (boeren sloten en greppels) > dan beperking gebruiksmogelijkheden grond.	Primair: Wetterskip Secundair: grondeigenaar of grondgebruiker:	
	Wettelijke verankering van het ruilproces dmv. de WILG. Mbv. Transfer (Kadaster) kunnen na peilverhoging toegekende compensatiegronden in een ruilverkavelingproces worden ingebracht om tot een definitieve kavelinrichting te komen	De gebiedscommissie voert de ruilverkaveling uit in opdracht van de provincie. GS blijft eindverantwoordelijk.	De kosten van de ruilverkaveling dienen te worden gedekt vanuit het Transitiefonds
	Slopen / herbestemmen leegkomende agrarische gebouwen in ruil voor mogelijkheid bouw woningen in buitengebied Nieuwbouw kan thans beperkt, uitbreiding mogelijkheden zou gebiedsproces helpen.	Gemeente (obv provinciale verordening?)	

KOERSDOCUMENT 2030-2050

colofon

schrijfteam
Harm Jan Bouwers, Marion Brongers,
Eileen Buiting, Lenneke Büller,
Joline Dijkstra, Alex Visser, Eddy Wymenga

beeldresearch
Lenneke Büller, Joline Dijkstra

redactie en samenstelling
Lenneke Büller

vormgeving
Frank den Oudsten

drukwerk
Grafische Groep Van der Eems

ISBN 978082609738
© 2024 | Skiere Skuorre

herkomst Illustraties

4kidsopreis.nl: p.116, 126
Altenburg & Wymenga: p.10, 22, 53, 54, 68, 75
Manon van Althuis: p.56, 57, 62
Bikker Architectenbureau: p.112
Boerderij Eben Heazer: p.119
Boerderijrecreatie.nl: p.119
Fokko Bosker: p.37
Anniek Boswijk: p.118
Lenneke Büller: p.7, 10, 14, 32, 36, 37, 104
Daniel Hartog: p.70, 99, 146
Binne-Louw Katsma: p.68
Dico de Klein: p.45, 46
Frank den Oudsten: p.3, 6, 18, 23, 25, 27, 36, 37, 49, 60, 64, 86,128
Van Paridon x De Groot Landschapsarchitecten, knooperven 2003: p.106
Schoenmakers: p.113
Stichting Artfarm Kunst en Welzijn: p.115
Stichting Knarrenhof Nederland: p.113
Theetuin De Bosrand: p.114
Tresoar: p.30
Jacob van der Vaart: p.27
Veenweideprogramma Provincie Fryslân: p.21, 28, 40, 93,101
Jeroen van Westen: p.84, 112
Albert Wester: p.37
Wetterskyp Fryslân: p.20, 43, 52, 53, 73, 76, 77, 98, 99
Jeroen Wiersma: p.8,9, kaart binnenzijde omslag
Ziegler | Brandenhorst: p.84
Zorgboerderij De Witrik: p.114
Yvonne Witte: p.60, 61
www.deschrijn.nl: p.114

Wij hebben ons best gedaan om alle rechthebbenden mbt. beeldmateriaal in deze uitgave te achterhalen. Eenieder die meent dat zijn/haar materiaal zonder voorafgaande toestemming is gebruikt, verzoeken wij om zich tot ons te wenden.

FEANGREIDE FRYSLÂN

het gebiedsproces Aldeboarn-De Deelen is onderdeel van het Veenweideprogramma van Provinsje en Wetterskip Fryslân